

esély 2019/3

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

A tartalomból

Gábos András - Tóth István György: Gyermek helyzet a gazdasági válság idején és utána

Jeneiné Rubovszky Csilla: Digitális innováció az idősellátásban – avagy bentlakásos intézmény helyett „Okosotthon”

Szász Erzsébet: Családi emlékek Hilscher Rezsőről I.

esély 2019/3

30. évfolyam 3. szám

Kiadja a Hilscher Rezső Alapítvány

Szerkesztőségi cím:

E-mail: esely@esely.org

A folyóirat megjelenését
az Emberi Erőforrások Minisztériuma támogatta.

EMBERI ERŐFORRÁSOK
MINISZTERIUMA

A folyóiratban megjelent írások nem tekinthetők az Emberi Erőforrások Minisztériuma hivatalos álláspontjának.

Főszerkesztő:

CZIBERE IBOLYA

SZERKESZTŐSÉG:

Szerkesztők:

Czibere Ibolya
Farkas Zsombor
Rác Andrea

Tördelőszerkesztő: Juhászné Marosi Edit

Szerkesztőségi titkár: Molnár Éva

ISSN 0865–0810

esély

2019/3

Társadalom- és szociálpolitikai folyóirat

TARTALOM

3 Főszerkesztői előszó

Tanulmány

5 Gábos András – Tóth István György: Gyermekek helyzete a gazdasági válság idején és utána

Magyar valóság

26 Balogh Karolina – Gregorits Péter – Rácz Andrea: A gyermekvédelmi intézményrendszer működési környezetének vizsgálata a 'gyermekvédelem mint szolgáltatás' értelmezési keretrendszer tükrében

48 Németh Zoltánné Lőrincz Zsuzsa: „A kötelezővé válás okozott zavart”. Az egész napos iskola bevezetésének tapasztalatai

75 Jeneiné Rubovszky Csilla: Digitális innováció az idősellátásban – avagy bentlakásos intézmény helyett „Okosotthon”

Szociális munka

101 Budai István: Dinamikus egyensúlyok víziója és lehetősége a szociálismunkás-képzésben I.

Emlékezet

114 Szász Erzsébet: Családi emlékek Hilscher Rezsőről I.

127 Abstracts

129 Contents

FŐSZERKESZTŐI ELŐSZÓ

Tisztelt Olvasók!

Az Esély folyóirat új főszerkesztőjeként köszöntöm Önöket! 2019 májusáig Nyilas Mihály szerkesztésében olvashatták a lapot, amelynek küldetése alapítása óta nem változott. Ennek volt garanciája a leköszönő főszerkesztő munkája is, aki hosszú éveken át a legmagasabb színvonalon, a szakmai-tudományos közeg töretlen elismerésétől övezve irányította a lapot. Az Olvasók és a magam nevében is megköszönöm az Esély folyóiratért végzett munkáját, megtisztelve veszem át annak irányítását, és viszem tovább az alapítók és a leköszönő főszerkesztő által képviselt szerkesztési elveket és irányokat. Főszerkesztői munkám során minden erőmmel azon leszek, hogy a folyóirat hírneve, magas szakmai színvonala és képviselt értékei töretlenek maradjanak, és az Olvasók továbbra is a legnagyobb meglepéssel olvashassák az Esélyt.

Czibere Ibolya
főszerkesztő

GÁBOS ANDRÁS – TÓTH ISTVÁN GYÖRGY¹

GYERMEKEK HELYZETE A GAZDASÁGI VÁLSÁG IDEJÉN ÉS UTÁNA

A tanulmány a pénzügyi és gazdasági válságnak a hazai gyermekszegénységre gyakorolt hatását elemezve megállapítja, hogy a gyermekszegénység növekedése a válság első szakaszában (2007–2010) elsősorban a munkaerőpiaci folyamatok hatására történt, míg a készpénzes támogatások csökkentették a negatív hatások nagyságát. Ezzel szemben a második szakaszban (2010–2013) a munkaerőpiaci folyamatok javulásnak indultak, míg a regresszív szociálpolitikai rendszer felé való elmozdulás hozzájárult a szegénységi ráta megnövekedéséhez a szegénység csökkentését célzó pénzbeli juttatások csökkentésén keresztül. 2013 és 2017 között csökkent a relatív szegénységi ráta és az anyagi deprivációban élők aránya is, miközben újra javulni látszik a jóléti transzferok szegénységcsökkentő hatása. A kutatók új elemzéseket tartanának szükségesnek a folyamatok alaposabb megértésére.

1. Bevezetés

A gyermekek jóllétét számos tényező befolyásolja (pl. az ország történelmi fejlődése, demográfiai sajátosságai, újraelosztó rendszere), amelyek kölcsönhatásainak irányát és az egyes tényezők viszonylagos súlyát nehéz meghatározni. A 2008-as gazdasági válság magyarországi gyerekeket érintő negatív hatásainak magyarázatait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a válság a gyerekes családok relatív helyzetét rontotta, és három makroszintű tényezőn keresztül fejtette ki hatását (UNICEF, 2014). Egyrészt a válság negatívan hatott a munkaerőpiacra, ezért csökkentek a reáljüvedelmek, illetve egyes háztartásokban megemelkedett a munkanélküliek száma. Másrészt a pénzügyi piacokon keresztül a válság közvetlenül is növelte a magyar családok kitettségét, mivel magánvagyonuk csökkent vagy elveszett a hitelviszonyok romlása, valamint a forint árfolyamának jelentős ingadozása miatt. Harmadrészt a közkiadások kiszámíthatatlan volatilitása

¹ A tanulmány szerzői a Társi Zrt. munkatársai. Köszönettel tartozunk Branyiczki Réka és Tátrai Annamária kutatás során nyújtott segítségéért (mindketten a Társiban dolgoznak). Kalotai Bálint Dánielnek külön köszönjük, hogy a cikk egy előzményének (Gábos és Tóth, 2017) magyarra átváltását elvégezte, ezáltal lehetővé téve, hogy jelenlegi fejezet elkészítésekor az újabb fejlemények bemutatására és értelmezésére koncentráljunk. Minden fennmaradó hiányosság a miénk.

szintén hatást gyakorolt a gyermekes családok helyzetére. Mivel adatok csak korlátozott mértékben állnak rendelkezésünkre, ezért vizsgálatunk középpontjában az első és a harmadik tényező áll, de igyekszünk a pénzügyi folyamatok hatását is mérlegelni.

Tanulmányunkban először vázlatosan felidézük a politikai környezetet és a közpolitikai fejleményeket, majd a fejezet lényegi részében megvizsgáljuk a gyermekek helyzetét a gazdasági válság idején, amit a legfontosabb strukturális változások leírásával kezdünk és a gyermekszegénység előfordulásának és tendenciáinak bemutatásával folytatunk. Az ezt követő részben röviden elemezzük az alkalmazott társadalompolitikai eszközök hatásait, végül (az utolsó szakaszban) néhány összefoglaló megállapítást teszünk.

A szociális és családpolitika intézményi háttere

A családtámogatási intézményrendszer nagy hagyományokkal rendelkezik Magyarországon, ami mögött kettős társadalompolitikai cél figyelhető meg: egyrészt az anyák munkaerő-kínálatának szabályozása, másrészt a termékenység növelése. Ugyanakkor a vertikális méltányossági megfontolásoknak jellemzően kisebb szerepük van.

Magyarországon hagyományosan magas a gyermekekre fordított (összesített) közkiadások mértéke. Az Eurostat adatai szerint a családi és gyermekekre fordított kiadások 2009-ben érték a GDP 3 százalékát, míg ugyanez az EU-27 átlagában 2,3 százalék volt. Ráadásul a kiadás viszonylag magas maradt az utóbbi években is (2012-ben Mo: 2,7 százalék, EU: 2,2 százalék); ezt a mértéket csak néhány skandináv (Dánia, Finnország, Svédország) és nyugati (Ausztria, Németország, Luxemburg) jóléti állam kiadásai haladják meg.

Az állami támogatások túlnyomórészt pénzbeli juttatásokra korlátozódnak, ami kevesebb teret enged a szolgáltatásalapú segítségnyújtásra (Gábos, 2013). A magyar rendszer az édesanyákat arra ösztönzi, hogy minél hosszabb ideig (akár gyermekeként három évig) maradjanak otthon gyermekeikkel. A szülők gyakran ennek az időszaknak a végére időzítik a következő újszülött érkezését, hogy ezzel meghosszabbítsák az otthon tartózkodást. Emellett a korai gyermekgondozási intézmények hozzáférhetősége a rendszerváltást követő években erősen leszűkült, hiszen a széles körben elterjedt óvodai és bölcsődei ellátórendszer összeomlott, a munkáltatók által korábban biztosított intézmények bezártak, a helyi önkormányzatok hatáskörébe tartozó intézmények pedig csaknem két évtizeden át forráselvonással és -hiánnyal küzdöttek.

A családi pótlék és az alanyi jogosultságú gyermekgondozási támogatások az állampolgári jogon alapuló támogatáspolitikák közé, míg a foglalkoztatáshoz kötött gyermekgondozási ellátások, valamint a gyermekek utáni adókedvezmények a feltételhez kötött támogatáspolitikák közé tartoznak. E két támogatáspolitikai közöti különbségtétel nagyban leegyszerűsített, de igen fontos a hatások számbavétele szempontjából is.

1.1. Szabályozásváltozás: általános szociálpolitika és családpolitikai intézkedések

1.1.1. *A politikai környezet*

A gazdasági válság Magyarországot a nyolc évig tartó szocialista kormányzás (2002–10) második ciklusának második felében érte el. A kormányzás gazdaság- és szociálpolitikáját a válságot megelőzően is egymást érő költségvetési lazítások és megszorítások sora jellemezte. A szocialista kormányzás második ciklusában két fontos, a családpolitikát meghatározó strukturális változást hajtottak végre. Egyrészt megduplázták a családi pótlék mértékét a korábbi támogatási rendszer két kiegészítő elemének, a rendszeres gyermekvédelmi támogatásnak (rászorultság-alapú ellátás) és a családi adókedvezményeknek a rovására. Másrészt a 2008-ban bevezetett intézkedést követően forrást különítettek el a bölcsődei kínálat növelésére.

A 2010-es elsőprő Fidesz győzelem után a jobboldali gazdaságfilozófiának és gyakorlatnak megfelelően átfogó politikai változtatások sora következett. Különböző nem szokványos (unortodox) gazdaságpolitikai eszközök révén (pl. jövedelemi adók emelése helyett ágazati különadók, közvetlen kiadások csökkentése stb.) lehetségessé vált a megszorítási spirál megszakítása, ami korábban a megnövekedett külföldi eladósodáshoz vezetett. A konzervatív kormányzás alatt teljes körű szociálpolitikai fordulat következett be, amely hatására az állampolgári alapon megillető juttatások visszaszorításával a foglalkozáshoz kötött támogatások kaptak nagyobb teret, valamint további feltételeket szabtak számos szolgáltatáshoz. A családpolitika felhagyott az egyetemes, vertikális újraelosztást támogató szociáldemokrata szemlélettel, és ehelyett a középosztályt és a gyermekvállalást támogató megközelítés került előtérbe. Ennek nyomán a családtámogatási rendszer a családi pótléktól² a családi adókedvezmény felé tolódott, míg a gyermekgondozási díjra jogosultak körét kiterjesztették a munkaerőpiacra visszatérőkre is (Szikra, 2014; Ferge és Darvas, 2014).

1.1.2. *Közpolitikai változtatások folyamata: a megszorításoktól a munkaalapú társadalomig*

A 2008 őszi államháztartási válság nyomán egy ideig a költségvetés fizetéseképtelenségének veszélye is fennállt, és a Nemzetközi Valutaalappal (IMF) kötött megállapodás után, 2009-ben az ügyvivő kormány alatt megszorító intézkedések következtek.

A közzszférát érintő jelentős átalakítások közé tartozott a közalkalmazottak béreinek befagyasztása, a tizenharmadik havi prémium eltörlése és az önkormányzati támogatások csökkentése. A nyugdíjrendszer átalakítása során eltörlték a 2003-ban a szocialista

² A családi pótlék, ami Magyarországon 2006-ban a gyermektámogatások 60 százalékát jelentette (Gábos, 2008), jelentősen elértéktelenedett, mivel 2008 óta nem módosult a névértéke. A családi pótlék feltételül szabták először a gyerekek kötelező iskolába járását, majd 2015 szeptembere óta óvodalátogatását.

kormány által bevezetett tizenharmadik havi nyugdíjat, illetve előrehozták az előzőleg bejelentett nyugdíjkorhatár-emelést. A gyermekek szempontjából még fontosabb, hogy eltörölték a tizenharmadik havi családi pótlékot, amelyet 5–6 évvel korábban vezettek be, két évre befagyasztották a családi pótlék értékét, valamint 23-ról 20 évre csökkentették azoknak a gyermekeknek az életkorát, akik még jogosultak az ellátásra. Az alanyi jogú gyermekgondozási segély jogosultságának időtartamát háromról két évre szállították le. Bár a fő iránynak a kiadások csökkentése számított, már ebben az időszakban (2007–2009) is feltűnt a feltételelenség megnövekedett szerepe a szociálpolitikai rendszerben. A szociális segélyezést háztartásonként egyféle ellátásra korlátozták. Mindemellett a szocialista kormány ebben az időszakban már kisebb létszámú közmunkaprogramokat indított, és bizonyos szociális ellátásokat munkavégzéshez kötött. Végül 2009-ben elindítottak egy pénzbeli segélyezési programot (óvodáztatási támogatás), amely a hátrányos helyzetű gyermekek szüleit ösztönözte a gyerekek óvodába íratására. (A 2007 és 2014 közötti szakpolitikai változások összefoglalóját az 1. táblázat tartalmazza.)

2010-től az újonnan megválasztott (második) Orbán-kormány megváltoztatta a szociálpolitika és a családtámogatási rendszer hangsúlyait, miközben hatalmas átalakításokat hajtott végre a jóléti intézményrendszer politikai környezetében is, a demokratikus intézményrendszertől kezdve a gazdaságpolitikán, az adó- és jogrendszeren át egészen a központi és helyi önkormányzatokig (Szikra, 2014; Scharle és Szikra, 2015). Számottevően mérsékeltek a szociális és munkanélküli segélyre fordított keretet. Újraszabályozták a minimálbér és az igényelhető szociális juttatások rendszerét (egyszerre emelték a minimálbért és korlátozták a szociális segélyekhez való hozzáférést). Tömegek számára terjesztették ki a közmunkaprogramot, és a közmunkákban való részvételhez kötötték a rendszeres szociális segély folyósítását.

A családpolitikában is a korábbi szociáldemokrata szemléletről a konzervatívabb politikai irányvonalra tértek át: a figyelem középpontjába a rászoruló helyett a középosztály került. Az egykulcsos (16 százalékos) személyi jövedelemadó bevezetésével párhuzamosan aránylag jelentős gyermekek után járó adókedvezményt vezettek be. Magasabb gyermekszám esetén a szülő akár mentesülhet a teljes adózás alól, még akkor is, ha a fizetése megközelíti a hazai átlagkeresetet. A gyermekgondozási segélyre jogosultság korhatárát újra kiterjesztették a gyermek hároméves koráig, miközben a családi pótlékot feltételekhez kötötték (a gyerekek tartós iskolai távolléte a családi pótlék megvonásával szankcionálható). A rászorultság-alapú pénzbeli segélyezést (csaknem teljes egészében) felváltotta a természetbeni juttatások rendszere, amit jól példáz, hogy a rendszeres gyermekvédelmi támogatások összege jelentősen csökkent, míg a természetbeni juttatások körét kiszélesítették (lásd: ingyenes iskolai étkezés, tankönyvtámogatás stb.) (Ferge és Darvas, 2014).

A 2012 és 2014 közötti időszakban elmaradt a családi pótlék és a segélyek (reál)értékének visszamenőleges kiigazítása, helyette a közmunkaprogramokat és a családi adókedvezményeket bővítették (pl. még az átlag körül kereső nagycsaládosok is mentesülhettek a társadalombiztosítási hozzájárulás fizetése alól). Mindemellett az anyasági és gyermekgondozási juttatások körét kétféleképpen is kiterjesztették: egyrészt az édes-

anyának nem kell választania a fizetés és GYES folyósítása között, mivel a gyermek harmadik születésnapjáig az ellátásra való jogosultság párhuzamosan fennmarad, tehát a visszatérés a munkába nem jár a támogatás elvesztésével. Ráadásul 2015-től, ha az édesanya visszatér a munkaerőpiacra, a biztosított jogviszonyhoz kötött gyermekgondozási díjra való jogosultság is fennmarad (GYED extra) a gyermek kétéves koráig. Másrészt megint csak a korábbi gyakorlattal ellentétben, miszerint a gyermekgondozási és szülői ellátás csak egy gyermek után volt elérhető, az új szabályozás lehetőséget biztosít a jogosultságok halmozására, vagyis a gyermekgondozási ellátást egyidejűleg mindegyik 3 év alatti gyermek után igényelhetik, függetlenül az eltartottak számától.

1. táblázat. Szakpolitikai változtatások Magyarországon a válság során, 2007–18 között

<p>2007–2009: Megszorítások sorozata</p> <p><i>Megszorítások az általános szociálpolitikában</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • A közzféra béreinek befagyasztása (két évre) • Tizenharmadik havi nyugdíj megszüntetése, a nyugdíjkorhatár-emelés ütemének növelése • Az általános forgalmi adó (ÁFA) 20 százalékról 25-re emelése • A nyugdíjminimum befagyasztása, a táppénzkiadások visszafogása <p><i>Megszorítások a családtámogatásokban</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • A gyes időtartamának háromról két évre csökkentése • A családi pótlékra való jogosultság életkori határának csökkentése (23-ról 20 évre) • A családi adókedvezmények közel teljes megszüntetése (2006-tól kezdődően) • A 2006-os jelentős emelés után a családi pótlék és a gyermekgondozási segély összegének befagyasztása <p><i>A feltételekhez kötött juttatások felé tett lépések</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • A pénzügyi szociális segélyekre való jogosultság egyeniről háztartásszintűvé emelése („egy juttatás háztartásonként”) • Közmunkaprogramok indítása és szociális jogosultságok foglalkoztatási feltételhez kötése • Óvodáztatási támogatás bevezetése
<p>2010–2014: Éles váltás és határozott lépések a munkaalapú társadalom felé</p> <p><i>Általános szociálpolitika</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • Munkanélküli segély időtartamának csökkentése (90 napban maximálva) • További elvonások a szociális segély keretéből • Közmunkaprogram kiterjesztése (minimálbér alatti kereset) és további bővítése (2013–14) • Egykulcsos adórendszer, 2011–12 között kétkulcsos, az alacsony jövedelműek adóvisszatérítésének megszüntetése • Minimálbér emelése (73 500 forint/hóról 93 000 forint/hóra) • Tankötelezettségi korhatár csökkentése • A közüzemi szolgáltatások árának szabályozása (<i>rezsicsökkentés</i>) <p><i>A feltételesség kiterjesztése és a foglalkoztatottság összekapcsolása a családpolitikával</i></p> <ul style="list-style-type: none"> • A családi adókedvezmény visszaállítása, majd jelentős emelése és kiterjesztése a munkavállalói társadalombiztosítási járulékokra • A gyermekgondozási szabadság időtartamának visszaállítása 3 évre • A családi pótlék feltételekhez kötése (iskoláztatás) • A gyermekgondozási díj kiterjesztése (GYED Extra): a szülő munkaerőpiaci visszatérésével is megmarad a juttatáshoz való hozzáférés lehetősége

2015–18: Újabb változtatások

- A családi adókedvezmény emelése a kétgyermekesek körében
- Családi otthonteremtési kedvezmény (CSOK) bevezetése, mely egyösszegű, vissza nem térítendő támogatás
- Első házások adókedvezménye
- A szociális segélyezési rendszer szabályozásának átalakítása 2015. március 1-jével, a normatív lakásfenntartási támogatás megszüntetése, a települési támogatás bevezetése
- A rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény kisebb korrekciója, a jogosultság jövedelemhatárának emelése

2. Gyermek a magyar válság időszakában

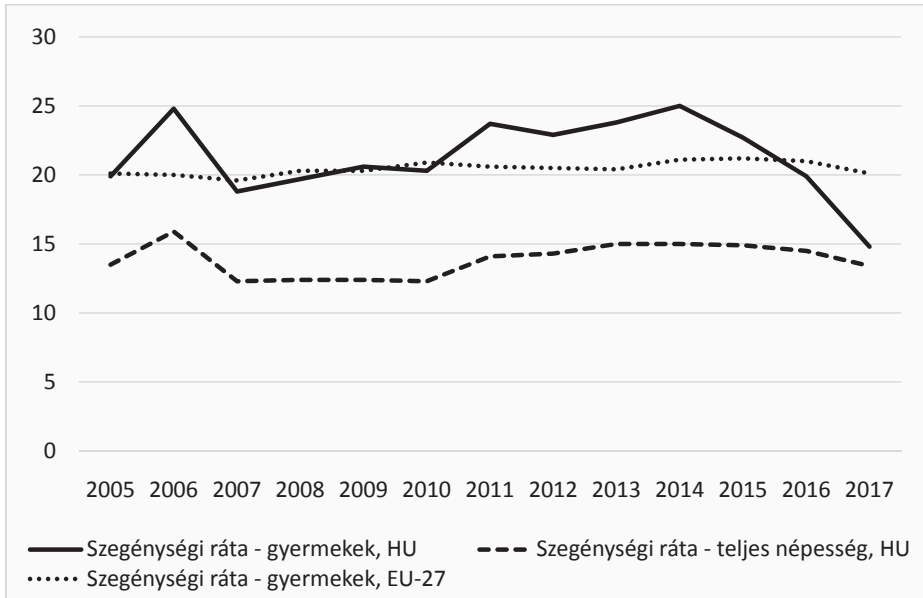
Magyarországon a pénzügyi és gazdasági válság elhúzódó és vissza-visszatérő negatív következményei a teljes társadalmat nehéz helyzetbe hozták, de egyes csoportokat, így a gyermekes családokat is kiváltképpen sújtották. Az összes európai uniós jövedelem- és életkörülményekre vonatkozó főbb vizsgálatból (az Európai Unió Jövedelem és Életkörülmények Adatfelvétele, EU-SILC) számított mutató, mint például a jövedelmi szegénységben, az abszolút szegénységben vagy a súlyos anyagi deprivációban élők aránya szerint ezen csoportokban a válság nyomán nőtt a szegénység és a társadalmi kirekesztettség kockázata. A szinte a rendszerváltást követő teljes időszakban rendelkezésre álló Tárki Háztartás Monitor eredményei alapján megállapítható, hogy Magyarországon az 1990-es évek elejétől a gyerekek szegénységi-kockázata tartósan magas volt.

A Tárki felmérései szerint Magyarországon a gyerekek szegénységi kockázata egy – enyhe ingadozásokkal – mozdulatlan időszak után (Fábián et al., 2014) a 2000-es évek második felében (2005–09) indult lassú növekedésnek. Utána 2009–2012 között ismét egy növekedési szakasz következett, majd a szegénységi ráta ezen a szinten stabilizálódott (Gábos, Szivós és Tátrai, 2015). Ezzel szemben az EU-SILC 2005 és 2010 közötti adatai némiképp eltérő képet mutatnak (1. ábra); ebben az időszakban a jövedelemeloszlás alsó részében nem történt semmilyen változás (Fábián et al., 2014), viszont 2010–2013 között a gyermekek szegénysége jelentősen megnövekedett (kb. 2,5 százalékponttal).

A válság leginkább a gyermekeket sújtotta, körükben a relatív jövedelmi szegénységi kockázat növekedése meghaladta az országos és az EU-27 átlagát. A gyermekek szegénységi rátája 2007 és 2014 között 5,8 százalékponttal emelkedett (18,8 százalékról 24,6 százalékra) az EU-SILC adatai szerint. Ebben az időszakban a szegénység kockázata a teljes magyar társadalomban nőtt, de a gyermekek körében mért növekedési ütem kétszeresen meghaladta a teljes népességre számolt szegénységi ráta változását (1. ábra). Mindemellett a gyermekek között tovább nőtt a szegénység mélysége is, vagyis a szegények egyre távolabb kerültek a szegénységből való kilépéstől. A relatív szegénységi résarány a 2007-es 19,5 százalékról 2014-ben 24 százalékra nőtt (legalacsonyabb 2010-ben 16,5 százalék volt), amelyhez hasonlóan változott a teljes népességben mért átlag, ami alacsonyabb, mint a válság idején az EU-27 gyermekek körében mért átlag.

Ezeket – a magyarországi gyermekszegénység általános tendenciáit jellemző – robusztus adatokat a Társi Háztartás Monitor eredményei is megerősítik, azonban mind a lakosság (2007-ben 12,6 százalék, 2014-ben 16,6 százalék), mind a gyermekek körében magasabb szegénységi rátákat mutatnak ki (16,5 százalék; 26,0 százalék) (Gábos, Szivós és Tátrai, 2015).

1. ábra. A magyar és EU-s gyermekek szegénységi rátájának változása 2005–2017 között (%)

Forrás: EU-SILC (Eurostat).

A magyar gyerekek relatív helyzete az európai társaikhoz képest 2010 és 2014 között még romlott is: míg 2010-ig Magyarországon a jövedelmi szegénységben élő gyermekek aránya nagyjából együtt mozgott az EU átlaggal, addig 2010 és 2011 között kinyílt az olló, annyira, hogy a 2014-es magyar gyermekszegénységi ráta közel 4 százalékponttal meghaladta az EU-27 átlagát.

Mindez azonban jelentősen megváltozott 2014 után, amikor a gyermekek szegénységi rátája a KSH adatai szerint jelentősen javult (KSH 2018). Magyarországon a gyermekek szegénységi rátája a 2014-es 25 százalékról 2017-ben 15 százalékra, 2018-ra pedig 13,9 százalékra mérséklődött a KSH HKÉF adatai alapján. Ezzel párhuzamosan a teljes lakosság szegénységi aránya is kismértékben – a 2016-os 14,5 százalékhoz képest 2017-re 13,4 százalékra, 2018-ra pedig 12,8 százalékra – csökkent.

A 2008-as gazdasági válság során a reáljövedelmek csökkenésének hatására 2007 és 2010, és valamivel kisebb mértékben 2012 és 2013 között a gyerekek abszolút szegénységi helyzetének romlása figyelhető meg. A 2008-as szinten rögzített szegénységi küszöbhez viszonyított gyermekszegénység aránya 2008 után, a válság kétszeri tetőzésének hatására két szakaszban (2008–11, 2012–14) összesen 8,5 százalékponttal emelke-

dett. Habár Magyarországon az ilyen módon számított gyermekszegénység mértéke alacsonyabb volt, mint az EU-hoz 2004-ben vagy azt követően csatlakozott tizenkét (tag)állam átlaga, a válság során a magyar adatok nagyobb mértékben romlottak (2. ábra). A gazdasági fellendüléssel párhuzamosan a 2008-as küszöbértékhez viszonyított szegénységi arányszám is javult, akárcsak a relatív szegénységi ráta. A legnagyobb arányban azonban éppen a gyermekek abszolút (2008-as küszöbhez viszonyított) szegénységi rátája csökkent (2. ábra).

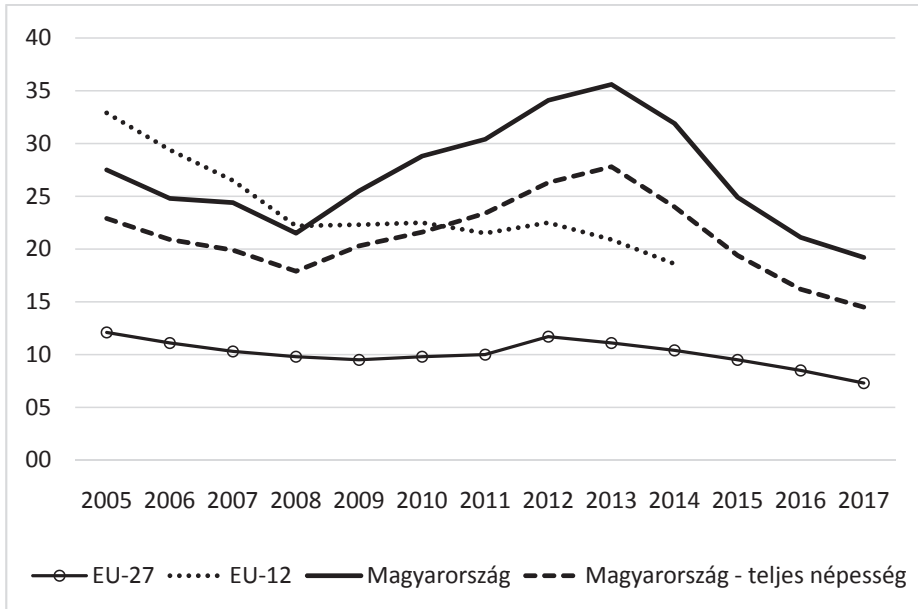
A válságot követően a súlyos anyagi depriváltságban élők arányának közel 11 százalékpontos növekedése ugyancsak jól mutatja a reáljövedelmek csökkenésének hatását és a magyar családok meggyengült anyagi helyzetét (a mutató értéke a 2008-as 21,5 százalékról 2014-ben 32,4 százalékra emelkedett; lásd 3. ábra). Megint csak kirívó volt ekkor hazánk európai szinttől való eltérése; míg 2008-tól kezdődően Magyarországon a súlyos anyagi depriváltságban élők aránya meglehetősen gyorsan nőtt, addig a többi újonnan csatlakozó tagállamban³ enyhén csökkent az arányuk. Viszont a következő években a tendencia megfordult, mivel a 2013-as csúcs után a súlyos anyagi depriváltságban élők aránya csökkent mind a lakosság, mind a gyermekek körében.

Ha figyelembe vesszük a gyermekspecifikus deprivációs tényezőket, a magyar gyerekek viszonylagos helyzete szintén a legrosszabbak közé tartozott Európában az EU-SILC adatai alapján⁴. A gyermekspecifikus deprivációs ráta szerint (Guio et al., 2012) 2009-ben a magyar gyerekek közel fele háromnál többet, míg egynegyedük hatnál is többet nélkülözött a tizennyolc tételből álló listából. Uniós összehasonlításban csak Bulgária és Románia (valamint a hat vagy annál nagyobb számú nélkülözött tétel esetén Lettország) volt ekkor rosszabb helyzetben. 2014-ben kissé módosított módszertan mellett a 17-ből legalább három tételt nélkülöző gyermekek aránya ugyancsak közel 50 százalék volt, és e mutató szerint Magyarország helyezése sem változott (Guio et al., 2017). 2009-ben a magyar gyermekek kétharmada élt olyan családban, amely nem engedhette meg az évenkénti egyhetes nyaralást, ez a legmagasabb az EU-ban. 2014-ben ez az arány 51 százalék volt, ami Románia, Bulgária és Írország mögött a legmagasabbak közé tartozott az EU-ban. Továbbá ugyancsak 2009-es adatok szerint a gyerekek 30 százaléka (2014-ben 15 százalék) nem engedhette meg, hogy áthívja barátait, és egynegyedük (2014-ben 22 százalék), hogy részt vegyen valamilyen szabadidős tevékenységben. 2009-ben a magyar gyerekek egyötödének, 2014-ben 27 százalékának nem tellett új ruhára.

³ Az Eurostat felhagyott az újonnan csatlakozó tagállamokra külön idősorok publikálásával, ezért e tekintetben összehasonlításunk csak 2014-ig tart.

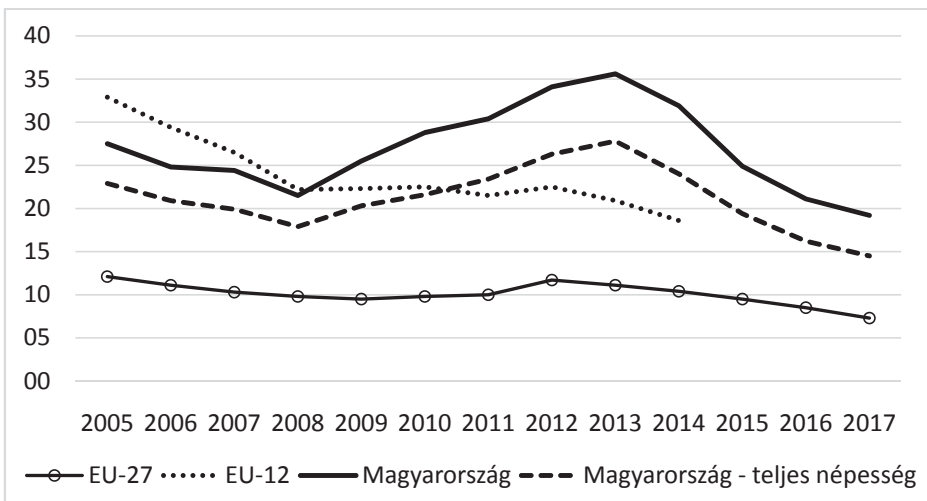
⁴ Az adatok 2009-ből származnak, amikor is i) Magyarországon, a szomszédos országokhoz képest a reáljövedelmek jelentősen csökkentek, és ii) a válság következményei már jelentkeztek Európában.

2. ábra. A magyar és új EU-s tagállamokban élő gyerekek szegénységi rátájának változása a 2008-as rögzített küszöbértékhez viszonyítva, 2008–17 között (%)

Forrás: EU-SILC (Eurostat)

3. ábra. Súlyos anyagi depriváltságban élő gyerekek aránya Magyarországon a 2004 után csatlakozott tagállamokban, 2005–2017 (%)

Forrás: EU-SILC (Eurostat)

Magyarországon hosszú ideje fennálló, szoros kapcsolat mutatkozik a jövedelmi szegénység mértéke és a háztartások fontosabb jellemzői között (Gábos, Szívós és Tátrai, 2015). Önmagában a gyermekes család is nagyfokú szegénységi kockázatot jelent, de más tényezők is, mint például a háztartás típusa, az iskolázottság, a munkaerőpiaci kötődés, a település típusa és az etnikai háttér, komolyan befolyásolhatják az egyének szegénységi kockázatát (Ferge és Darvas, 2014; Gábos és Szívós, 2006; Gábos, Szívós és Tátrai, 2015; Tárki-Applica, 2010). A magyar társadalomban általánosságban, de különösen a gyermekes családok esetében jelentős és régóta tartó egyenlőtlenségek figyelhetőek meg, ha az előbb felsorolt jellemzők szerinti bontásban elemezzük a jövedelmi szegénység előfordulását. A 2. táblázatban bemutatjuk a jövedelmi szegénységi ráta alakulását a 2005 és 2016 közötti időszakban, három kiemelt háttérváltozó – a háztartás-típus, a szülők iskolázottsága és a háztartás munkaintenzitása – szerint. Az adatok forrása az Eurostat által koordinált EU-SILC adatfelvétel. Az eredmények azt mutatják, hogy a válság az egyébként is magas szegénységi kockázatnak kitett csoportokban lévő gyermekeket érintette: a nagycsaládosokat, az alacsony iskolai végzettségű szülőkkel élőket, illetve azokat, akik alacsony vagy nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásban éltek. Ezeknek a csoportoknak a szegénységi kockázata jelentősen megnőtt 2005 és 2013/2014 között. Az adatok ugyanakkor azt is megmutatják, hogy a mélypontot relatíve gyors javulás követte ugyanezekben a csoportokban, melyekben a szegénységi ráta 2016-ra a legalacsonyabb értékeket mutatta a teljes vizsgált időszakban.⁵

A háztartástípusok közül leginkább a nagycsalád és az egyszülős háztartás jelent kockázatot a gyermekszegénység szempontjából⁶. Habár a két csoportba tartozó gyermekek szegénységi rátája nagyjából megegyezett a válság előtt (2007-ben minden negyedik egyszülős vagy nagycsaládos gyerek szegény volt –, a válság után a nagycsaládban élő gyerekek jövedelmi helyzete lényegesen romlott (2013: 36 százalék) nemcsak az átlaghoz, de az egyszülős háztartásokéhoz (2012-ben 28 százalék, 2013-ban 33 százalék) viszonyítva is. 2016-ig azonban a sokgyermekes családok esetében ez a trend meg-

⁵ Mivel az EU-SILC 2017-es (és 2018-as) mikroadatai még nem állnak rendelkezésre, ezeket az éveket nem vontuk be az elemzésbe. Az Eurostat adatbázisában már elérhető szülői iskolai végzettség szerinti gyermekszegénységi ráták azt mutatják, hogy az alacsony iskolázottságú szülők gyermekeinek szegénységi kockázata jelentős mértékben tovább csökkent a magasabb iskolázottságú szülőkkel élő társaikhoz képest. Hipotézisünk az, hogy a gyermekszegénységi ráta viszonylag gyors javulása mögött – a foglalkoztatásbővülés háztartási szinten való összegződésén keresztül – részben a különösen alacsony munkaintenzitású háztartásban élő gyermekek arányának, részben ugyanezen kategóriákban a szegénységi ráta csökkenése áll. Ennek vizsgálata a 2017-es és 2018-as mikroadatállományok és azok adatainak további elemzésével lehetséges.

⁶ A szegénységmérés irodalmában néha sajnos terminológiai zavar keletkezik abból, hogy a kockázat (risk) kifejezést kétféle értelemben is használják. A „sima” szegénységi rátát bizonyos politikai érzékenységi okokból a szegénység által veszélyeztetettek arányának (at-risk-of-poverty rate) nevezik. Azonban akkor is szegénységi kockázatról beszélünk, amikor két társadalmi alcsoport szegénységi rátájának eltérést vizsgáljuk. Ez utóbbi azt jelenti, hogy például az alacsony iskolázottságú (vagy munkanélküli, vagy vidéki stb), háztartásokban élő személyek/gyermekek szegénységi aránya hányszorosa vagy hányadrésze a kiválasztott referenciacsoporténak (ami lehet a népesség egésze vagy éppenséggel egy másik alcsoport). A szövegben igyekszünk konzekvensen lenni, de sajnos ez nem mindig lehetséges teljesen.

fordult (2016: 25 százalék), míg az egyszülős háztartásokban a romló trend folytatódott (2016: 38 százalék).

Magyarországon az alacsony iskolai végzettségű szülőkkel rendelkező gyermekek körében nagyon magas a szegénységi kockázat mértéke, ami erősen összefügg e társadalmi csoport magas inaktivitási arányával is. Az EU-SILC eredményei alapján megállapítható, hogy a válság leginkább az alacsony iskolai végzettségű szülőkkel rendelkező gyermekek körében érezte hatását, így a szegénységi ráta a 2007-es 57 százalékos szintről 2013-ra 74 százalékra nőtt. Ezt követően azonban körükben a szegénységi ráta jelentősen, 2016-ig 45 százalékig csökkent (2. táblázat). A középfokú végzettségű, de leginkább a felsőfokú végzettségű szülő erőteljes védelmet jelent a jövedelmi szegénységbe kerülés ellen, bár a válság, illetve az azt követő időszak rávilágított, hogy ez sem feltétlenül kikezdehetetlen.

Magyarországon a gyermekszegénység és a háztartások munkaerőpiaci kötődése között szoros kapcsolat figyelhető meg. Magas a szegénygyerekek aránya az alacsony és a kiemelten alacsony munkaintenzitású háztartásokban (európai összehasonlításban is; lásd Tárki / Applica, 2010; SPC, 2012). Ezen gyerekek szegénységi kockázata is jóval meghaladja más, közepes vagy magas munkaintenzitású háztartásokban élő társaik szegénységi kockázatát. Akárcsak a sokgyermekes családok gyermekeinél, itt is megfigyelhető, hogy a válság időszakában növekedett (2008: 71 százalék; 2014: 79 százalék), majd számottevően csökkent (2016: 62 százalék) a különösen alacsony munkaintenzitású háztartásokban élő gyermekek szegénységi rátája. A háztartások munkaintenzitásának a gyermekszegénység kockázatára gyakorolt hatását később még részletesebben tárgyaljuk.

Magyarországon a földrajzi tényezők és a szegénységi kockázat, illetve a gyermekszegénység között szoros a kapcsolat (Blaskó, 2010); mind a település típusa, mind a régió esetében erős az összefüggés, azonban ebben jelentős összetételhatás (különösen az oktatás és a foglalkoztatás tekintetében) is megmutatkozik. A szegénység vidéken jellemzőbb, miközben egyes vidéki térségek infrastruktúrális, közlekedési és szociális szolgáltatási nehézségekkel küzdenek (Darvas és Tausz, 2007; Bass et al., 2008).

Magyarországon a roma gyerekek helyzete kiemelt figyelmet kap a szegénységkutatásban és a szociálpolitikai gyakorlatban egyaránt. Habár a becslések nem teljesen megbízhatóak, mivel a felmérésekben (általában) alacsony a romák aránya, az azonban többszörösen bizonyított, hogy a romák körében a szegénységkockázat rendkívül magas, nem utolsósorban azért, mert a roma népességben a szegénységi kockázatot jelentő tényezők (lásd: jelentős munkanélküliség, alacsony iskolai végzettség, nagycsalád, lakóhely állapota) halmozottan jelen vannak (Blaskó, 2010). A Tárki mérésein alapuló becslések alapján 2005-ben a roma gyermekek 35 százaléka élt a szegénységi küszöb alatt, ez az arány 2012-re közel 80 százalékra emelkedett, majd kissé csökkent (Gábos, Szivós és Tátrai, 2015). Más tanulmányok is megerősítik, hogy a romákat másoknál jobban fenyegeti a súlyos szegénység (Bass et al., 2007; Ladányi, 2007). A roma családhoz tartozás (kontrollváltozók bevonása mellett is) jelentősen növeli a szegénységkockázatot (Gábos és Szivós, 2008). A roma gyerekek számára további terhet jelent a szegénység átörökíté-

sének magas kockázata, ami szorosan kapcsolódik az oktatási rendszer hátránycsökkentő szerepének eredménytelenségéhez (Janky, 2004; Kertesi és Kézdi, 2008).

Összességében a háztartások munkaerőpiaci kötődése kulcsfontosságú a jövedelemhez jutás és a szegénységi kockázat tekintetében egyaránt, míg az oktatás kettős szerepet játszik. Egyfelől szoros a kapcsolata a munkaerőpiaci részvétellel, másfelől jövedelmi többletet biztosít a felsőfokú (és bizonyos mértékig az érettségizett) végzettségűeknek (Kézdi, 2005; Strauss és de La Maisonneuve, 2009). A munkaerőpiaci-kötődés és az oktatás szorosan összefügg a szegénységi kockázattal, még az összetételi hatások kontrollálása után is (Gábos és Szívós, 2006; Gábos, Szívós és Tátrai, 2015), míg más tényezők, mint a gyermek életkora, háztartás és település típusa, etnikai háttere kevésbé bizonyultak szignifikánsnak a részletesebb többváltozós vizsgálatokban⁷.

⁷ A teljes jövedelmi egyenlőtlenség regressziós elemzés révén történő tényezőkre bontása során hét dimenziót vettek tekintetbe. Eszerint a csoportok közötti egyenlőtlenség a teljes variancia 46 százalékát tette ki. Az elemzésből megállapítható, hogy a foglalkoztatási és az oktatási dimenzió számít leginkább a csoportok közötti egyenlőtlenség magyarázatában (2014-ben mindkettő kb. 15 százalékban magyarázta a teljes mért egyenlőtlenséget), ezt követi a gyermekek száma (7–8 százalék), település típusa, a háztartásfő etnikai hovatartozása, kora és neme (összesen mintegy 8 százalék) (Tóth, 2015).

2. táblázat. A magyar gyerekek jövedelmi szegénységi rátája főbb háztartásjellemzők szerint, 2005–2016 (%)

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Gyermekszegénységi ráta	19,9	24,8	18,8	19,7	20,6	20,3	23,7	22,9	23,8	25,0	22,7	19,9
Háztartás típusa												
Egy felnőtt gyermekkel	27,1	38,8	28,6	33,2	25,7	28,1	28,1	28,2	33,2	32,4	37,5	37,5
Két felnőtt 1 gyermekkel	15,0	13,8	11,8	10,5	10,2	10,5	12,0	12,3	12,8	13,9	13,3	13,1
Két felnőtt 2 gyermekkel	15,4	18,2	14,3	15,7	15,5	14,6	13,9	13,3	12,3	14,1	14,3	13,7
Két felnőtt 3+ gyermekkel	26,0	33,6	27,8	28,7	31,1	27,8	35,4	34,4	35,6	33,0	27,6	25,2
Három vagy több felnőtt gyermekkel	11,2	13,9	10,0	10,7	13,7	14,3	18,1	18,5	19,6	22,5	17,9	14,1
A szülők iskolai végzettsége												
Alapfokú	51,9	67,4	56,9	57,9	58,5	60,5	69,0	70,7	73,5	68,0	63,7	44,9
Középfokú	17,1	22,2	17,3	17,3	18,8	17,0	18,6	17,3	18,3	22,8	20,8	17,6
Felsőfokú	2,9	3,8	3,5	3,5	2,2	3,1	3,3	2,1	1,7	2,4	4,3	8,1
A háztartás munkaintenzitása												
KAMI	70,3	80,6	75,2	70,9	68,8	69,7	74,4	76,3	77,9	79,3	75,2	62,4
AMI	35,3	53,6	40,5	44,3	43,7	44,6	61,5	45,7	57,5	61,9	57,9	36,9
KMI	22,4	22,9	15,3	20,2	20,4	15,8	14,8	16,6	13,4	17,1	21,0	16,9
MMI	13,2	9,3	14,0	10,5	12,7	9,6	9,5	7,6	12,6	8,4	12,5	17,8
KMMI	6,3	6,2	5,0	3,5	3,4	1,7	3,3	1,8	2,9	4,0	6,5	9,4

Forrás: saját számítások az EU-SILC alapján.

Megjegyzés: A szülők végzettsége esetében a besorolás alapja a magasabb végzettségű szülő iskolázottsága.

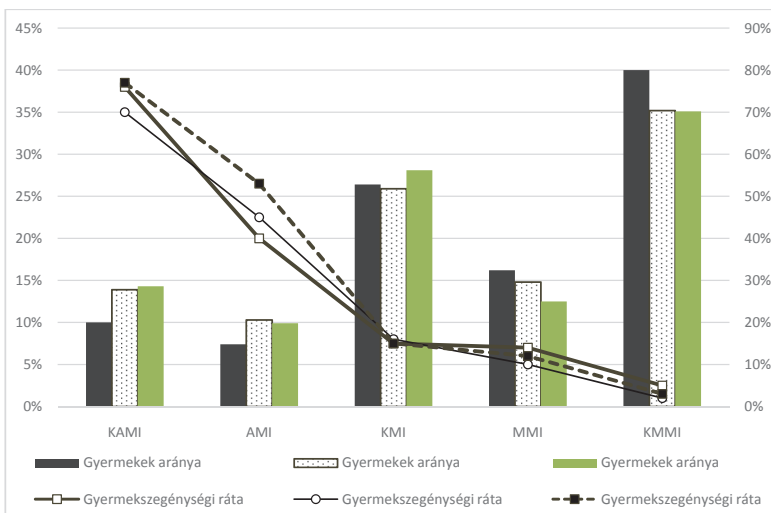
A munkaintenzitás a viszonyítási évben mért munkaképes korú (18–59 év, kivéve a diákok) háztartástag által ledolgozott hónapok és az összes ugyanabban az időszakban olyan lehetséges hónapok számának aránya, amelyben a háztartás tagjai munkát vállaltak volna. A munkaintenzitás-kategóriák rövidítésének feloldása: KAMI = különösen alacsony munkaintenzitás; AMI = alacsony munkaintenzitás; KMI = közepes munkaintenzitás; MMI = magas munkaintenzitás; KMMI = kiemelten magas munkaintenzitás.

A következőkben megvizsgáljuk, hogy a válság Magyarországon miképp befolyásolta a munkaerőpiacon és az állami közkiadásokon keresztül a gyerekes háztartások helyzetét. Bemutatjuk egy, a szegénységi ráta változását tényezőkre bontó elemzés eredményeit (Corluy és Vandebroucke 2014 módszertanát követve) két különböző időszakra: 2007–2010 és 2010–2013 között. Elemzésünkben azt vizsgáljuk, hogy a különböző munkaintenzitású háztartásokban élő gyermekek arányának és szegénységi rátájának változása hogyan befolyásolja a szegénységi ráta alakulását az összes gyermek körében a válságot megelőző és utáni időszakban.

Az elemzésben szereplő tényezők leíró statisztikája három, jól elkülöníthető mintázatot mutat:

- (i) 2007 és 2010 között az alacsony és nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásokban élő gyerekek aránya nőtt, míg a magas és nagyon magas munkaintenzitású háztartásokban élők aránya csökkent, valamint – a magas munkaintenzitásúak kivételével, ahol 2010 és 2013 között tovább csökkent – arányszámuk a következő időszakban sem változott.
- (ii) A nagyon alacsony munkaintenzitású (munkaintenzitás, MI < 0,2) háztartásokban élő gyermekek kockázata az első időszakban 76 százalékról 70 százalékra csökkent, azonban 2013-ig visszatért a 2007-es szintre (77 százalék).
- (iii) Mindkét időszakban nőtt az alacsony munkaintenzitású (MI = 0,2–0,45) háztartásokban élő gyermekek szegénységi kockázata, sőt a második időszakban a változás valamivel felülmúlta az előző időszakban mértet (5 százalékpont helyett 8 százalékpont).

4. ábra. A gyermekek aránya (bal tengely) és a szegénységi ráta (jobb tengely) a különböző munkaintenzitású háztartásban élő gyermekek körében Magyarországon, 2005–14 között

Forrás: EU-SILC (Eurostat)

Megjegyzés: A munkaintenzitás definícióját és a munkaintenzitás-kategóriák rövidítésének magyarázatát lásd a 2. táblázat alatt.

Magyarországon 2007 és 2010 között a gyermekek szegénységi rátája 1,5 százalékponttal emelkedett (18,8 százalékról 20,3 százalékra). A dekompozíciós elemzés eredményei alapján⁸ (3. táblázat) elmondható, hogy a növekedést főként az alacsony és a nagyon alacsony munkaerő-intenzitású háztartásokban élő gyermekek növekvő aránya okozta: a teljes gyermekszegénységi ráta változásából 3,7 százalékpontos mértéket magyarázott meg. Ezt némiképp ellensúlyozta a nagyon alacsony, magas és kifejezetten magas munkaintenzitású háztartásokban élő gyermekek szegénységi rátájának csökkenése. Vagyis elsősorban a különböző munkaintenzitású háztartásokban élő gyerekek eloszlásának átalakulása volt felelős a gyermekek szegénységi rátájának 2007 és 2010 közötti változásáért, mivel az alacsonyabb munkaintenzitású háztartásokban élő gyermekek aránya nőtt (ahogy azt Gábos et al. 2019 hasonló módszertanú, az aktív korúakat vizsgáló kutatása is megállapította), amit nem tudott ellensúlyozni a magasabb munkaintenzitású háztartásokban élők szegénységi kockázatának enyhe csökkenése. Magyarországon a második időszakban (2010-től 2013-ig) a szegénységi ráta 2,8 százalékponttal (20,3 százalékról 23,2 százalékra) nőtt. Az alacsony és nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásokban élő gyermekek szegénységi rátájának változása 1,9 százalékpontos növekedést jelentett a teljes gyermekszegénységi ráta alakulásában, miközben nem történt jelentős változás a különböző munkaintenzitású csoportokban élő gyermekek arányában.

Meg kell jegyezni, hogy ezek az eredmények egy olyan időszaknak az adatait tükrözik, amikor a szegénységi ráta a népesség egészében és a gyermekek körében is magas és növekvő volt. Sajnos hasonlóan részletes dekompozíciós eljárásokkal készített elemzések a 2013-at követő évekre még nem állnak rendelkezésre.

3. táblázat. A gyermekszegénységi ráta változásának tényezőkre bontása különböző munkaintenzitású háztartásokban élők körében Magyarországon 2007 és 2010 között (százalékpont)

		2007–10	2010–13
A gyermekszegénységi ráta változása		1,5	2,8
Gyerekek arányának változása a megfelelő háztartástípusokban	KAMI háztartás	2,7	0,3
	AMI háztartás	-1,0	-0,1
	KMI háztartás	-0,1	0,3
	MMI háztartás	-0,1	-0,2
A gyermekek szegénységi rátájának változása	KAMI háztartás	-0,7	1,0
	AMI háztartás	0,4	0,9
	KMI háztartás	0,1	-0,3
	MMI háztartás	-0,7	0,3
	KMMI háztartás	-1,3	0,5

Forrás: saját számítások az EU-SILC adatok alapján.

Megjegyzés: Az évek EU-SILC adatfelvételének évei. A munkaintenzitás definícióját és a munkaintenzitás-kategóriák rövidítésének magyarázatát lásd a 2. táblázat alatt.

⁸ A módszertan leírást lásd: Corluy and Vandenbroucke (2014).

3. A válság idején bevezetett szakpolitikai változtatások hatása a gyermekek helyzetére

Korábban megkülönböztettünk két, (egymástól) eltérő családpolitikai szemléletet, amelyek Magyarországon a rendszerváltás óta meghatározóak voltak a politikai gyakorlatban és a közbeszédben. Az egyik az univerzális, alanyi jogú, míg a másik a foglalkoztatási feltételekhez kötött, erősen demográfiai célokra ösztönző támogatásokat preferálja. Mindkét megközelítés elköteleződést jelent a gyermekek jóllétének javítására. Ezen intézkedések jövedelmkiesésekkel kapcsolatos védő hatása és rétegeloslása is nagyban különbözik egymástól (az előbbi a függőleges újraelosztás átalakítására törekszik, a „tehetősebbektől a szegényekig”, míg a második a szoros munkaerőpiaci kötődésű, elsősorban a középosztályhoz tartozó családokra céloz, és a nagyobb szegénységi kockázatú gyermekek számára inkább természetbeni szolgáltatásokat nyújt). A következőkben azt próbáljuk meg jobban megérteni, hogy az adók és támogatások rendszerének átalakítása hogyan hatott a gyermekek válság idején megemelkedett szegénységi rátáira.

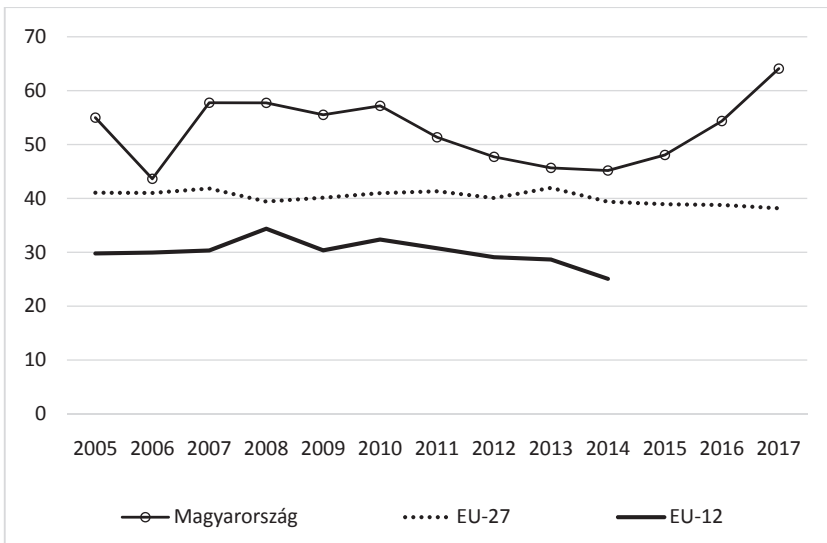
Ahogy azt korábban bemutattuk, a magyarországi szociális és családtámogatási ellátórendszer regionális összehasonlításban viszonylag nagymértékű, főleg pénzbeli juttatásokat biztosít. Továbbá azt is tudjuk, hogy a magyar pénzbeli támogatások gyermekszegénységet csökkentő hatása az egyik legeredményesebb Európában (Tárki/Applica, 2010; SPC, 2012; Gábos, 2013). Az EU-SILC adatai szerint – amelyet a Tárki felmérései is megerősítenek –, 2005 és 2010 között a szegénységi ráta a gyermekek körében a ténylegesen mértnek 2,2–2,4-szerese lett volna, ha a jövedelmekből – a nyugdíjakon kívül – kivettük volna a pénzbeli szociális juttatásokat. Ez 55–60 százalékos hatásosságot jelent a szegénység csökkentésében. Ez lényegesen magasabb mind az EU-27 (kb. 40 százalék), mind pedig az újonnan csatlakozott államok (kb. 30 százalék) átlagánál (lásd 5. ábra). Mikroszimulációs eredmények szerint a magyar szociálpolitika 2001 és 2007 közötti szerkezeti változásai csökkentették a rendelkezésre álló, szétosztható bevételeket, ami (ebben az időszakban) szegénység-növelő hatással járt (Hills et al., 2014). Ugyanis a rászorultság-alapú és társadalombiztosítási hozzájárulások rendszere megváltozott, ami elsősorban és leginkább a nagycsaládokat és a legelső jövedelmi tizedbe tartozókat érintette.

2010 után, főleg a korábban leírt politikai fordulat hatására, a magyar szociális ellátórendszer szegénységcsökkentő hatása mérséklődött. Viszont további adatok szükségese a világos és egyértelmű összefüggés megállapításához, mivel ezen időszak 40–45 százalékos szegénységcsökkentési indexe egyaránt lehet a válság utóhatásának vagy az új politikai rendszer konszolidációs hatásának következménye. Mostanra ez az érték már közelebb van az EU-27 átlagához (bár még mindig magasabb nála), és szintén jóval meghaladja az EU-hoz 2004-ben vagy utána csatlakozó új tagállamok jóléti rendszerének hatásosságát. Ebben az időszakban a segélyezési rendszer szegénységcsökkentő hatásának romlásával párhuzamosan jelentősen csökkent a személyi jövedelemadó, ami önmagában növelte a háztartások rendelkezésre álló jövedelmét. A nagycsaládosok újraelosztásból származó jövedelmének növekedését bizonyos mértékig ellensúlyozta a

nem rászorultság-alapú juttatások rendszerének átalakítása (Hills et al., 2014). Ezt némiképp alátámasztja, hogy a politikai fordulat előtt a jóléti transzferek nélkül számított szegénységi ráta a gyermekek körében 2010 és 2011 között jelentősen csökkent (5 százalékponttal), s ez azóta jelentősen nem változott. Ennek eredményeként, tehát a transzferek nélkül számított szegénységi ráta csökkenése és a transzferek utáni ráta növekedése következtében a támogatások szegénységcsökkentő hatása alacsonyabbá vált a gyermekek körében. A legutóbbi időszakban azonban a jóléti transzferek szegénységcsökkentő hatása enyhén javulni látszik az Eurostat adatai szerint – 2017-ben 46 százalékos volt, meghaladva a 2015-ös mélypontot (42 százalék).

Ezekből az eredményekből megállapítható, hogy a nagyobb állami kiadások szegénységcsökkentés szempontjából eredményesebbek lehetnek, illetve hogy a pénzügyi és gazdasági válság a pénzbeli segélyező rendszer nélkül még nehezebb helyzetbe hozta volna a gyermekes családokat. Azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül az efféle ösztönzőkre adott lehetséges (viselkedési) válaszreakciókat sem. Ilyen például a szülők inaktivitási csapdája, amelyet Magyarország esetében az EU szociális védelemmel foglalkozó bizottság legfrissebb, gyermekszegénységről szóló jelentése is kockázatként említ (SPC, 2012). A munkanélküli és alacsony foglalkoztatottságú háztartásokban élő gyermekek nagy aránya rámutatott a számottevő pénzbeli juttatások rendszerének esetleges mellékhatásaira is.

5. ábra. A jóléti transzferek gyermekszegénység-csökkentési hatásának alakulása Magyarországon és az EU-27 országokban (nyugdíjak nélkül), 2005–17 között (%)

Forrás: saját számítások Eurostat adatokból.

Megjegyzés: A szegénységcsökkentési hatás a jóléti transzferekkel (a nyugdíjak kivételével) és nélkül számított szegénységi ráták különbségét méri a transzferek nélkül számított szegénységi ráta arányában.

4. Következtetések és következmények

A hagyományosan széles körű és nemzetközi összehasonlításban is bőkezűnek számító családtámogatási rendszer, valamint a szegénység mértékét hatásosan csökkentő pénzbeli juttatások ellenére a gyermekszegénység aránya és kockázata Magyarországon az 1990-es évek eleje óta egészen a legutóbbi évekig magasabb volt, mint a mindenkor uniós átlag. Ennek részben egyik oka lehet a nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásokban élő gyerekek viszonylag magas aránya, ami a háttérben meghúzódó lehetséges inaktivitási csapdák és elrettentő hatások meglétére utalt.

A válság idején tovább nőtt a gyerekek szegénységi rátája, és ez a növekedés nagyobb mértékű volt, mint a teljes magyar lakosságban és az EU többi tagállamában élő társaik körében. A gyermekek helyzetének romlása még szembetűnőbb volt a reáljövedelmek változását jobban követő mérőszámok (a 2008-as szegénységi küszöb rögzített értékéhez viszonyított szegénységi ráta vagy a súlyos anyagi deprivációs ráta) esetében. Mindezek mellett a válság negatív hatásai azokat a gyerekeket érintették leginkább, akik már korábban is a fokozottan veszélyeztetettek közé tartoztak – különösen az alacsony iskolai végzettségű szülőkkel rendelkező és az alacsony vagy nagyon alacsony munkaintenzitású háztartásokban élő gyerekek, függetlenül attól, hogy abszolút vagy relatív szegénységi küszöböt vizsgálunk.

A vizsgált időszakot kezdetben makrogazdasági egyensúlyhiány-kiadáscsökkentés-ellátás-visszafogás-szegénységnövekedés spirálja jellemezte. A 2010-ben bekövetkezett „kétharmados” jobboldali kormányváltás hatására olyan konzervatív munkaerőpiaci és szociálpolitikai beavatkozások kerültek előtérbe, amelyek az állami juttatásokat feltételekhez (főleg munkahellyel rendelkezéshez) kötötték, valamint a foglalkoztatottság növekedését tűzték ki célul. Utóbbi kiemelten fontosnak számított, mivel a gazdasági aktivitás aránya Magyarországon az 1990-es évek eleje óta nagyon alacsony volt. A konzervatív politikai fordulat miatt gyakorlatilag a teljes szociális rendszer, beleértve a hagyományosan nagy és összetett családtámogatási rendszert is, ebbe az irányba mozdult el.

Vizsgálatunk eredményei alapján megállapítottuk, hogy a gyermekszegénység növekedése a válság első szakaszában (2007–2010) a munkaerőpiaci folyamatok (az alacsony munkaerő-intenzitású háztartások növekvő aránya) hatására történt, amíg a (meggyengült, de még mindig működő) automatikus kiegyenlítő mechanizmusok csökkentették a negatív hatások nagyságát. Ezzel szemben a második szakaszban (2010–2013) a munkaerőpiaci folyamatok javulásnak indultak (főként a sokat vitatott közmunkaprogram kiszélesítése és a kivándorlás nyomán). Ugyanakkor a regresszív szociálpolitikai rendszer felé való elmozdulás a második periódusban hozzájárult a szegénységi ráta megnövekedéséhez a szegénységcsökkentését célzó pénzbeli juttatások csökkentésén keresztül. Továbbá a társadalmi juttatások mérsékelt szegénységcsökkentő hatása figyelhető meg a juttatás előtti időszak szegénységi arány csökkenési körülményei között.

Újabban a szegénységi ráta javulásának egyértelmű jelei mutatkoznak. A 2013–2017 közötti folyamatok alaposabb tanulmányozásából kiderül, a szegénységi ráta (a relatív és abszolút egyaránt), valamint a súlyos anyagi deprivációban élő gyermekek aránya is el-

kezdtett csökkenni, miközben újra javulni látszik a jóléti transferek, családtámogatások szegénységcsökkentő hatása is. További kutatások szükségesek a mutatók gyors javulása mögött meghúzódó folyamatok pontosabb feltárásához, illetve annak megértéséhez, hogy ezekben a javuló tendenciákban mekkora szerepet játszhattak a munkaerőpiaci folyamatok és mekkorát a megváltozott szociálpolitikai intézkedések.

Irodalom

- Bass L., Darvas Á., Dögei I., Ferge Zs. és Tausz K. (2007): *A szegénység és kirekesztés változása 2001–2006*, Budapest: MTA KTI Gyerekprogram Iroda.
- Bass L., Darvas Á., Farkas Zs. és Ferge Zs. (2008): *A gyermekszegénység elleni küzdelem állása 2008-ig*, Budapest: MTA KTI Gyerekprogram Iroda.
- Blaskó, Zs. (2010): Policy Overview and Policy Impact Analysis. A Case Study: Hungary. In: TÁRKI – Applica (2010): *Child Poverty and Child Well-being in the European Union. Report prepared for the DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities (Unite E.2)*, Budapest and Brussels: Tárki/Applica.
- Corluy, V. and F. Vandenbroucke (2014): Individual Employment, Household Employment, and Risk of Poverty in the European Union. A Decomposition Analysis. In: B. Cantillon and F. Vandenbroucke (szerk.): *Reconciling Work and Poverty Reduction. How Successful are European Welfare States?*, Oxford: Oxford University Press.
- Darvas, Á. and K. Tausz (2007): Tackling Child Poverty and Promoting the Social Inclusion of Children: A Study of National Policies. http://www.gyerekesely.hu/childpoverty/docs/hungary_1_2007_en.pdf
- Fábián, Z., A. Gábos, M. Kopasz, M. Medgyesi, P. Szivós and I. Gy. Tóth (2014): Hungary: A Country Caught in its Own Trap. In: B. Nolan, W. Salverda, D. Checchi, I. Marx, A. McKnight, I. Gy. Tóth and H. G. van de Werfhorst (eds.): *Changing Inequalities and Societal Impacts in Rich Countries: Thirty Countries' Experiences* Oxford: Oxford University Press.
- Ferge Zs. és Darvas Á. (szerk.) (2014): *Civil jelentés a Gyerekesélyekről, 2012–2013*, Budapest: Gyerekesély Közhasznú Egyesületet.
- Förster, M. and I. Gy. Tóth (2001): Child Poverty and Family Transfers in the Czech Republic, Hungary and Poland. *Journal of European Social Policy* 11, no. 4., 324–41.
- Gábos A. (2000): Családok helyzete és családtámogatások a kilencvenes években. In: Kolosi T., Tóth I. Gy. és Vukovich Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2000*, Budapest: Tárki, 99–122.
- Gábos, A. (2008): Családtámogatási rendszer és a családok helyzete. In: Kolosi T. és Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2008*, Budapest: Tárki, 304–323.
- Gábos, A. (2013): Successful Policy Mixes to Tackle Child Poverty: An EU-wide Comparison. *GINI Discussion Paper 76*, Amsterdam: AIAS.
- Gábos A. és Szivós P. (2006): A gyermekszegénység és néhány jellemzője Magyarországon. In: Kolosi T. és Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riport 2006*, Budapest: Tárki, 204–228.

- Gábos A. és Szívós P. (2008): Lent és még lejjebb: jövedelmi szegénység. In: Szívós P. és Tóth I. Gy. (szerk.): *Köz, teher, elosztás*, Budapest: Társki.
- Gábos A., Szívós P. és Tátrai A. (2015): A jövedelmi szegénység és a társadalmi kerekesztettség jellemzői Magyarországon. In: Szívós P. és Tóth I. Gy. (szerk.): *Jól nézünk ki?! Háztartások helyzete a válság után* Budapest: Társki.
- Gábos, A., R. Branyiczki, B. Binder and I. Gy. Tóth (2019): Employment and Poverty Dynamics Before, During, and After the Crisis. In: B. Cantillon, T. Goedemé and J. Hills (eds.): *Decent Incomes for All. Improving Policies in Europe*, Oxford: Oxford University Press, 34–55.
- Gábos, A. and I. Gy. Tóth (2017): Recession, Recovery, and Regime Change: Effects on Child Poverty. In: B. Cantillon, Y. Chzhen, S. Handa, B. Nolan (eds.): *Children of Austerity: Impact of the Great Recession on Child Poverty in Rich Countries*. Oxford: Oxford University Press, 118–145.
- Guio, A-C., D. Gordon and E. Marlier (2012): Measuring material deprivation in the EU. Eurostat Methodological Working Papers. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Guio, A-C., D. Gordon, E. Marlier, H. Najera és M. Pomati (2017): Towards and EU measure of child deprivation. *Social Indicators Research*, 11(3): 835–860. doi: 10.1007/s12187-017-9491-6
- Janky, B. (2004): A cigány családok jövedelmi helyzete. In: Kolosi T. és Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riórt 2004*, Budapest: Társki, 400–413.
- Kapitány B. és Spéder Zs. (2015): Gyermekvállalás. In: KSH NKI: *Demográfiai portré*, Budapest: KSH NKI.
- Kemény I., Janky B. és Lengyel Gy (2004): *A magyarországi cigányság 1971–2003*, Budapest: Gondolat.
- Kertesi G. és Kézdi G. (2008): A roma és a nem roma fiatalok középiskolai továbbtanulása. Első eredmények a TÁRSKI Életpálya-felmérése alapján. In: Kolosi T. és Tóth I. Gy. (szerk.): *Társadalmi Riórt 2008*, Budapest: Társki, 344–362.
- Ladányi J. (2007): 'Az antiszegregációs programok szükségességéről és lehetőségeiről'. *Kritika*, 2007. októberi szám.
- Scharle, Á. and D. Szikra (2015): Recent Changes Moving Hungary Away from the European Social Model. In: D. Vaughan-Whitehead (ed.): *The European Social Model in Crisis: Is Europe Losing Its Soul?*, Cheltenham: Edward Elgar.
- Sipos, S. and I. Gy. Tóth (1998): Poverty Alleviation: Social Assistance and Family Benefits. In: L. Bokros and J.-J. Dethier (eds.): *Public Finance Reform during the Transition: The Experience of Hungary* Washington, DC: World Bank.
- Social Protection Committee (2012): Tackling and Preventing Child Poverty, Promoting Child Well-being. SPC Advisory Report to the European Commission. Brussels: SPC.
- Strauss, H. and Ch. de La Maisonneuve (2009): The Wage Premium in Tertiary Education: New Estimates for 21 OECD Countries. *OECD Journal: Economic Studies* 2009, no. 1., OECD: Paris.

- Szikra, D. (2014): Democracy and Welfare in Hard Times: The Social Policy of the Orbán Government in Hungary between 2010 and 2014. *Journal of European Social Policy*, published online 10 September 2014. doi: 10.1177/0958928714545446.
- Tárki – Applica (2010): *Child Poverty and Child Well-being in the European Union. Report prepared for the DG Employment, Social Affairs and Equal Opportunities (Unite E.2)* Budapest and Brussels: Tárki – Applica.
- Tóth I. Gy (2005): *Jövedelemeloszlás. A gazdasági rendszerváltástól az uniós csatlakozásig* Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság/Századvég Kiadó.
- Tóth I. Gy. (2015): Jövedelemeloszlás 2009–2014 között. In: Szivós P. és Tóth I. Gy. (szerk.): *Jól nézünk ki?! Háztartások helyzete a válság után*, Budapest: Tárki.
- UNICEF (2014): Children of the Recession: The Impact of the Economic Crisis on Child Well-being in Rich Countries. *Innocenti Report Card No. 12* Florence: UNICEF Office of Research – Innocenti.

BALOGH KAROLINA – GREGORITS PÉTER – RÁCZ ANDREA¹

A GYERMEKVÉDELMI INTÉZMÉNY- RENDSZER MŰKÖDÉSI KÖRNYEZETÉNEK VIZSGÁLATA A 'GYERMEKVÉDELEM MINT SZOLGÁLTATÁS' ÉRTELMEZÉSI KERETRENDSZER TÜKRÉBEN

A gyermekvédelmi intézményrendszer törvényben meghatározott célja, hogy a fokozatosság figyelembe vétele mellett ellátásokkal és intézkedésekkel segítse a gyermekek jogainak és érdekeinek érvényesülését, a szülői kötelességek teljesülését, megelőzze és megszüntesse a gyermekek veszélyeztetettségét. Jelen tanulmány fókuszában a 'gyermekvédelem, mint szolgáltatás' koncepciójának értelmezési keretrendszerébe ágyazottan a gyermekjóléti szolgáltatás és a gyermekvédelmi szakellátás helyzetének bemutatása áll a 2017-es KSH OSAP adatok elemzésére építve. A gyermekvédelemre elvi szinten komplex szolgáltatási rendszerként tekintünk, melynek legfontosabb ismérve, hogy képes a gyermekes családok szükségleteire időben reagálni a források széles körű bevonása mellett, és amelyben a prevenció és képessé tevő megoldások dominálnak a családból történő kiemelések elkerülése érdekében. A szolgáltatási fókusz azt is jelenti, hogy a kapott támogatások képesek a gyermekvédelmi beavatkozásokkal érintett gyermekek esetében hátrányaik csökkentésére és valódi esélyt teremtenek a sikeres felnőtté válásra. A szülők vonatkozásában pedig a hangsúly a szülőség elismerésén és a kompetenciafejlesztésen van. Mindezen megközelítés hazai gyakorlatban való fellelhetőségét vizsgáljuk a gyermekvédelmi intézményrendszer aktuális működési környezetének feltérképezése által.

¹ A szerző az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjban részesül 2017–2020 között, valamint az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-4 és az Információs és Technológiai Minisztérium ÚNKP-19-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásában. A kutatás célja a gyermekvédelmi orientációk megjelenési formáinak és szakmai tartalmának vizsgálata a gyermekek jól-létének támogatása terén, ezen belül a család- és szakmakép vizsgálata a gyermekvédelem különböző szereplői és célcsoportjai körében. Az ÚNKP kutatás a gyermekvédelem szolgáltatási funkcióinak és az önkéntes munka lehetőségeinek vizsgálatát célozza. Egy más kontextusban a szerző a szociális munka társadalmi mobilitásra gyakorolt hatását vizsgálja. A *'Mobilitás és immobilitás a magyar társadalomban'* c. kutatás az MTA Kiválósági Együttműködési Program Mobilitás Kutatási Centrum elnevezésű projektjének keretében valósul meg, melynek középpontjában a gyermekvédelmi rendszerről alkotott klienskép és a kliens és szakember közötti együttműködés minősége áll. A *'Szolidaritás a késő modernitásban'* c. OTKA kutatásban pedig az állami gyermekvédelem rendszerében a különböző szolidaritási formák megjelenését vizsgálja (Sik Domonkos OTKA Fiatal Kutatói pályázata – FK 129138, 2018–2020).

Bevezetés

Az 1997. évi XXXI. gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló törvény (továbbiakban: Gyermekvédelmi törvény) értelmében a gyermekvédelmi intézményrendszer célja, hogy a fokozatosság figyelembe vétele mellett ellátásokkal és intézkedésekkel segítse a gyermekek jogainak és érdekeinek érvényesülését, a szülői kötelesek teljesülését, megelőzze és megszüntesse a gyermekek veszélyeztettséget, segítse a gyermekek családban történő nevelkedését, szakellátott gyermek és fiatal esetén pedig a sikeres hazagondozást, illetve a társadalmi integrációt megvalósítsa.

Tanulmányunkban a 'gyermekvédelem, mint szolgáltatás' koncepció értelmezési keretrendszerébe ágyazottan vizsgáljuk a gyermekjóléti szolgáltatás és a gyermekvédelmi szakellátás helyzetét a 2017-es KSH OSAP adatok mentén. Az intézményrendszer működésének bemutatását célzó statisztikai adatok körét a következők adják: OSAP 1208 (Jelentés a gyermekotthonok, a nevelőszülői hálózatok és a külső férőhelyek helyzetéről), 1209 (Jelentés a területi gyermekvédelmi szakszolgálatok helyzetéről), 1210 (Jelentés a gyámhatóság tevékenységéről) és a 1696 (A család- és gyermekjóléti szolgáltatások adatai) számú adatgyűjtések.²

A gyermekjóléti szolgáltatás és a gyermekvédelmi szakellátás működési környezetének vizsgálatakor koncepcionálisan abból indulunk ki, hogy a gyermekvédelem komplex szolgáltatások rendszereként értelmezhető társadalmi intézmény³, melynek legfontosabb ismérve az állam szülői szerepvállalása jegyében, hogy egyfelől képes a gyermekes családok szükségleteire időben reagálni a közösségi erőforrások széles körű bevonása által, elsősorban a prevenció és képessé tevő megoldásokra fókuszálva a családból történő kiemelések elkerülése érdekében. A szakellátott gyermekek és fiatalok esetében pedig olyan szakmai segítséget nyújt a gyermekvédelem a társágzatokkal együttműködve, amelyben az egyéni szükségletek kielégítése, a családi hátrányok kompenzálása, a traumák feldolgozása és hosszabb távon az egészséges felnőttkorba való átmenet előmozdítása kapja a főszerepet (Rácz 2016). A szolgáltatási fókusz a szülők, mint a gyermekvédelem másodlagos célcsoportja vonatkozásában pedig a szülőség elismerését és támogatását jelenti (Rácz 2017). Tanulmányunkban elsőként a támogatási szükségletek és azok felmérésének komplexitásával foglalkozunk, illetve azzal, hogy a szülőség támogatása és általában a partneri együttműködésben való részvételre való motiválás, az erőforrások mobilizálása mit jelent a gyermekes családokkal való szociális munka során, azaz hol metszik egymást a szakmai kompetenciák és a családokban rejlő erősségek, amik a családok megerősítését és egyben maradását vagy újra egyesítését tudják szolgálni. Ezt követően a fentebb jelzett adatgyűjtések alapján az aktuális hazai helyzetről adunk egy áttekintést a célcsoport jellegzetességei, a területi célzás, a szükségletek rendszerszintű kielégítése és a humán erőforrás-kapacitás mentén.

² Rácz Andrea MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának keretében megvalósuló kutatásához a KSH elemzési célra az adatokat rendelkezésre bocsájtotta.

³ Rácz (2016) a gyermekvédelem fragmentáltságát a diszfunkcionális működésből vezeti le.

A 'gyermekvédelem mint szolgáltatás' koncepciója

Komplex szolgáltatások, komplett szolgáltatási igények

A gyermekvédelemben mindig komplex helyzetekkel, összetett problémákkal találkozunk, melyből logikusan következik az is, hogy a hatékony gyermekvédelmi programok, még ha a lokális térben valósulnak is meg, komplexek többfajta értelemben is. Darvas Ágnes (2018: 59–61) ezt a fajta többes értelmű komplexitást abból vezeti le, hogy a gyermekkori helyzeteket és a gyermekek körül azonosítható problémahalmazokat alapvetően egy sokdimenziós térben kell értékelnünk. Ennek ismérvei: 1) Cselekvési területek sokszínűsége⁴, mely magában foglalhat oktatási, egészségügyi, szociális tartalmú segítségeket, illetve akár foglalkoztatáspolitikai, jövedelempolitikai intézkedéseket is. 2) Cselekvésben résztvevő szektorok komplexitása, ahol az állami, egyházi és civil szervezetek szerepvállalásának tere van. 3) Cselekvő szereplők sokasága, mely összefügg a résztvevői (ellátotti) oldal vonatkozásában a participáció, mint jog kérdéskörével is, illetve azzal, hogy a szakemberek, kliensek és a közösség tagjai között milyen minőségű együttműködés alakul ki. 4) Programban résztvevő intézmények és szakmák sokasága, azaz hogyan konstruálódik a gyermekek köré a támogatási / szolgáltatási csomag, kik működnek együtt a kitűzött gyermekvédelmi célok megvalósítása érdekében és ezek a szakemberek milyen vízióval rendelkeznek a gyermek és családja jövőjét illetően. Ezen túlmenően két további jellegzetesség azonosítható: a) beavatkozások irányának illeszkedése a szükséglet-piramishoz (azaz lentről felfelé haladva), illetve b) hiányterületek érintetlensége okán a beavatkozás sikertelensége⁵.

Wulczyn et al. (2010: 11–17) arra hívja fel a figyelmet, hogy a gyermekvédelmi beavatkozások célélérést, vagy akár a teljes rendszer működésének értékelését a komplex kormányozhatóság koncepciójához⁶ társítva is egy összetett keretrendszerbe kell ágyazni, amelyben az alábbi főbb szempontokat figyelembe vesszük:

- Beágyazottság: a gyermek a családban él és elsődleges kötelessége a gyermek felnevelése, de magába foglalja a gyermek és családja szélesebb családi és közösségi rendszerbe való betagozódását is.
- Kapacitások: anyagi források, eszközök, képzett szakemberek.
- Elszámoltathatóság: a) pénzügyi elszámoltathatóság, azaz költséghatékonyság és átlátható fiskális működés, b) teljesítmény / kimenet, azaz, hogy az elvárt teljesítményt elérték-e, c) politikai elszámoltathatóság, azaz a kormány válaszol-e a társadalmi igényekre, vizsgálati témánk szempontjából a gyermekek, gyermekes családok valós, térben és időben detektált igényeire.

⁴ Más megközelítésben lásd Rácz (2016) a gyermekvédelem társadalmi beágyazottságáról.

⁵ Mely rendszerabúzust is eredményezhet.

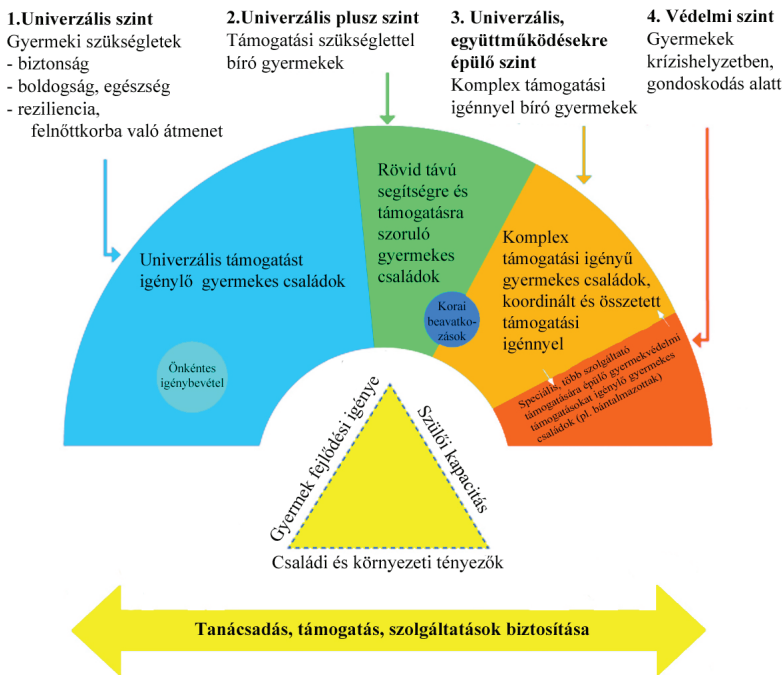
⁶ A komplex rendszerek kormányozása azt jelenti, hogy a gyermekvédelem több szereplővel, több alrendszerrel való együttműködésben a társadalom rendszerébe ágyazottan működik. (Rácz 2016)

Az 1. számú ábrán a gyermekvédelmi beavatkozások szintjeit mutatjuk be a támogatási igények és a problémák komplexitásának függvényében⁷. Az ábra jól mutatja, hogy a komplex szolgáltatások keretrendszerébe ágyazott szakmai támogatásoknak, tanácsadásoknak minden esetben illeszkedni kell a gyermek fejlődési igényéhez, a szülői kapacitásokhoz, illetve a mobilizálható vagy éppen kockázatokat rejtő, ártalmas családi és környezeti tényezőkből kirajzolódó társas és társadalmi valósághoz. A támogató, komplex megközelítésre és módszertanra (eszköztárra) épülő szolgáltatásoknak a családok erősségeikre építve, a kulturális sokszínűséget tiszteletben tartva kell működniük (DePanfilis 2006; Kendall et al. 2010). A hatékony gyermekvédelmi beavatkozások esetében az alábbi szempontok figyelembe vétele is fontos:

- Ökológiai szemlélet: többszintű megközelítés (egyéni, családi, tágabb szociális rendszer).
- Közösségi alapú támogatások: a családok társadalmi kapcsolatainak, kötődéseinek támogatása, újraépítése.
- Holisztikus megközelítésre épülő családi értékelés, melyben minden szereplő szükségletei és problémái a fókuszba kerülnek.
- Családdal közösen egy szövetség és partneri kapcsolat felépítése: ennek keretében fejlődhet a család kommunikációs készsége, amely segíti a közösségi kapcsolatok fenntartását is.
- Megerősítés központú megközelítés: felkészítés stresszhelyzetek kezelésére, a szociális rendszertől való (jóléti) függés csökkentésére.
- Család erősségeinek hangsúlyozása: családi kompetenciára építő együttműködés.
- Kulturális kompetenciák fejlesztése: kultúránként változhat, hogy melyek a kockázatok és a védőfaktorok, a szakemberek részéről fontos, hogy képesek legyenek elfogadni és tisztelni az eltérő kultúrákat.
- Megfelelő fejlődés biztosítása: a szakembereknek képesnek kell lenniük felmérni az elhanyagolás, bántalmazás, általában a szülő viselkedésének hatását a gyermek testi, lelki, értelmi és erkölcsi fejlődésére (DePanfilis 2006: 56–57).

⁷ Más megközelítésben lásd Unicef 1997 modellje alapján Rácz 2012.

1. ábra. A gyermekvédelmi beavatkozások szintjei a problémák komplexitásának függvényében

Forrás: Rácz (2018)⁸.

Amennyiben elismerjük, hogy a gyermeknek és családjának komplexek a szükségletei, magát a szükségletfelmérést is körültekintően, komplex módszertanra alapozva kell elvégezni. Célja, azon túl, hogy segítse a gyermekek és a fiatalok szükségleteinek korai azonosítását, hogy javítsa az integrált, összehangolt szolgáltatásnyújtást is. Az ún. Teljes Családi Értékelés (Whole Family Assessment) célja, hogy egy teljes körű áttekintést adjon a család erősségeiről, kockázatairól, kapcsolatairól és szükségleteiről, szemben az egyénre fókuszáló értékelési modellel, mely nem csak, hogy az adott egyén szemszögéből elemzi a lehetséges beavatkozásokat az azonosított szükségletek kielégítéséhez rendelve, de nem mindig vizsgálja részletesen a családtagok közötti összetett kapcsolatokat. A teljes családra fókuszáló értékelés azt jelenti, hogy eljuthatunk és így megérthetjük a családok problémáinak összetettségét – mint pl. szegénység, családon belüli erőszak, rossz mentális és egészségügyi állapot, nem megfelelő lakhatás, munkanélküliség, addikció, amelyek mind befolyásolják a családtagok életét – és azok egymásra épültségét, kauzalitását. Mindezek alapján valódi esély nyílik arra, hogy a család egy koherens, holisztikus támogatást kaphasson a komplex felmérés eredményeire építve. Mivel alapvetően több szektor, több szolgáltató és több,

⁸ Készült Support Guidance for Referrers (é. n.) alapján: <http://southamptonlscb.co.uk/childrens-advice-and-duty-service-mash/support-guidance-for-referrers/>

különböző képzettséggel, kompetenciákkal rendelkező szakember együttgondolkodásáról és összehangolt munkájáról van (lenne) szó, lehetőség nyílik arra, hogy a kollegák a többi szolgáltatás fókuszával, értékelésével megismerkedve saját szempontjait is beépítsék a közös munkába. (Kendall et al. 2010) Az értékelési folyamat 4 pillére épül, mint beazonosítás, értékelés, támogatás és áttekintés.

2. ábra. Teljes Családi Értékelés modellje

Forrás: Kendall et al. 2010: 10 alapján.

Az így kapott eredményekre építve egy szakmailag megalapozott gondozási terv jöhet létre, mely többek között többes szolgáltatói (multi-agency)- és családi fókuszú szemléletű; lehetőséget teremt a család szükségleteinek sorrendbe állítására; tisztázza a szereplők céljait, szerepeit és felelősségét; egyértelmű időkeretekkel rendelkezik; először a konkrét, szükséglet-piramis alsóbb szintjein megjelenő szükségletekre reagál, utána következhet csak a terápiás támogatás; fejlődésorientált az egyes családtagoknak személyre szabott segítséget nyújtás mentén; bevonja az értékelésbe a családtagokat; eredményfókuszú; rendszeres felülvizsgálatot igényel. (Kendall et al. 2010: 26) Fontos látni, hogy a teljes családra fókuszáló értékelés idő- és erőforrás igényes már a kezdeti szakaszban is, hiszen a család komplex igényeinek felmérése mellett nélkülözhetetlen a családi dinamika megértése és folyamatosan, lépésről lépésre a családdal való bizalmi kapcsolat építése.

Amikor a szakemberek a szülő nevelési képességét értékelik, szintén egy komplex megközelítést érdemes használni, melynek 3 fő jellemzője van: 1) Szülő képességei és hiányosságai és a szülő és gyermek kapcsolata. 2) Mindennapi viselkedés és a nevelés a gyermeki szükséglet-kielégítés terén. 3) Minimális szülői norma a gyermek alapvető

biztonsági és érzelmi szükségleteinek kielégítése érdekében. Természetesen ezen utóbbi jellemző kapcsán meg kell jegyeznünk, hogy a korszerű gyermeknevelési megközelítések fókuszában a fejlődés és a kibontakoztatás támogatása áll, ez inkább a kulturális különbözőségek elfogadásához kapcsolódó értékként jelenhet meg a gyermekjóléti- és védelmi munkában. A szülő nevelési képességének értékelése hasznos, mivel feltárja a szülő saját mintáit, melyeket behoz a gyermeknevelésbe, identifikálja a problémás viselkedés lehetséges okait és kijelöli a szülő és a szakemberek számára egyaránt a változás irányát, azonosítja a családi és környezeti pozitív és negatív tényezőket és hatásokat, leírja a gyermek funkcionálisát, szükségleteit és azokat a kockázatokot, amelyek a szülő hiányosságaiból, esetleges negatív hozzáállásából fakadnak (Budd 2005).

Együtműködési nehézségek a szolgáltatókkal

Az együtműködési elégtelenség és bizalomhiány sok család esetében abból fakad, hogy már korábban volt része a családtagoknak olyan felmérésekben / értékelésekben, amelyek csak és kizárólag az egyéni szükségletekre koncentráltak, ezek azonban nem tudták bemutatni és megértetni az családtagok egymással összefüggő, komplex problémáit (sem a kliens, sem az esetvivő szakember számára), így a kapott támogatás nem tudott hatékony lenni családi szinten. (Kendall et al. 2010) A komplex problémákkal küzdő családok esetében alapvető fontosságú, hogy a család tagjai képesek legyenek beazonosítani a szakembereket, elkülöníteni, kit, milyen életterülethez tartozó problémák megoldásához delegáltak. Sokuknak lehet negatív tapasztalata korábról, hogy jogaikat, személyes szférájukat és érdekeiket a segítők nem tartották maximálisan tiszteletben vagy az esetleges sérelmek feloldására nem nyílt tér. Ahogy eddig is hangsúlyoztuk, a gyermekvédelem gyakorlata sokszereplős folyamat, a szakemberek együtműködésének fontosságához nem fér kétség, arra azonban kevés bizonyíték van, hogy a részrendszerek funkcionálása önmagában garantálná az együtműködést (egymás melletti működés, még ha nem is párhuzamosságra gondolunk). Az eredményesség érdekében nem csak az „itt és most” szemlélet alkalmazása szükséges, hanem szélesebb kontextusban, a jövőbeli kilátások mérlegelése mellett kell értelmezni a családot és annak történetét. (C4EO 2009) A megfelelő eredmény érdekében ezeket a méréseket időszakonként meg kell ismételni, figyelemmel az előrehaladásra, a körülmények változásaira, a szereplők reakcióinak alakulására, egyúttal a szolgáltató rendszerek válaszainak időbeni alakulására is. Az „itt és most” szemlélet és a „kezdjük újra” szemlélet párhuzamosan, az erősségekre alapozó megközelítéssel együtt alkalmazandó (C4EO 2009; Kendall et al. 2010).

Szakmai kompetenciák és családi erőforrások összeérése

A szülői kompetenciákat fejlesztő programok⁹ magukba foglalnak stressz menedzsmentet, társas készségek fejlesztését, verbális ismeretátadást a gyermekek fejlődéséről és neveléséről, valamint ún. kognitív restrukturálást, amely az elhanyagolást, veszélyeztetést kiváltó viselkedések korrigálását, kiküszöbölését jelenti. A diszfunkcionálisan működő családok életébe való hatósági beavatkozás, főleg a kiemeléssel végződő, minden gyermek és szülő életére nézve komoly lelki megpróbáltatással jár, mellyel a szülőiséget támogató, valamint kompetenciafejlesztő programoknak számolniuk kell (Homoki 2018). A komplex szükségletekkel rendelkező családok integrált gondozása feltételezi, hogy a családokkal foglalkozó, különböző kompetenciákkal rendelkező szakemberek munkáját 1 szakember koordinálja, mellyel megvalósul a szervezeti szintű felelősségvállalás is a kimenetek értékelésekor (melynek a számba vétele önmagában egy gyermekvédelmi alapvetés és a hatékonyság kérdésének egy dimenziója). Az integrált támogatások természetesen akkor tudnak hatékonyan működni, ha a partnerszervezetek, együttműködő szolgáltatások és bevont szakemberek azonos célokat és irányvonalakat követnek („közös cél, színes eszköztár” koncepció), és ha kialakításra kerül egy mindenki által elérhető infrastruktúra, amelyen keresztül láthatóak az elérhető szolgáltatások, ellátások és ezen keresztül nyomon követhetővé válnak a gyermek jólétének és biztonságának támogatása érdekében tett szakmai lépések. (DePanflis 2006)

A családgondozó személyének állandósága meghatározó az eredményes beavatkozás tekintetében. A családdal való kapcsolattartás korai szakaszától kezdve elengedhetetlen, hogy a szakember felismerje és kezelje saját érzéseit és értékeit, és képes legyen beazonosítani és kezelni mások érzelmeit is. Az intervenció tervezésénél alapvető, hogy a szakember tisztában legyen saját szerepével és korlátaival. A közösségi szemlélet jegyében a megfogalmazott gyermekvédelmi célok eléréséhez a család számára nagy segítség, ha sikerül beazonosítani támogatásokat, támogatókat, erőforrásokat, melyek nem feltétlenül professzionális segítséget jelentenek, ezek érkezhetnek a tágabb családi vagy baráti környezetből, a lokális térből (Bromfield et al. 2012).

⁹ Hazánkban 2018-ban a Rubeus Egyesület felkérésére 5 Család- és Gyermejkölési Központ dolgozott ki és valósított meg 6 hónapos időtartamban szülőiséget támogató programot, melyet egy komplex módszertara épülő kutatás is kísért. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2018/10/szuloi_kompetenciafejlesztes_rubeus_20180919.pdf

A gyermekvédelmi intézményrendszer aktuális helyzete a 2017. évi statisztikai adatok alapján

A gyermekvédelmi ellátások célcsoportjai

A gyermekvédelmi rendszer szolgáltatásaira, ellátásaira való rászorultság különböző feltételrendszerek segítségével kerül megállapításra. A rendszeres gyermekvédelmi kedvezmény (RGYK) a gyermekek szociális helyzetének javítását szolgáló pénzbeli és természetbeni ellátás, megítélése a család jövedelmi helyzetéhez kötött. A rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultságot a települési önkormányzat jegyzője gyámhatósági hatáskörében eljárva állapítja meg. 2017. december 31-én 314 366 kiskorú részesült rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben, ez 12 százalékos csökkenést jelent az előző évhez képest. Ezer azonos korú gyermekre 183,29 ellátásban részesülő jutott.

A hátrányos- és halmozottan hátrányos helyzet (HH, HHH) meghatározása a Gyermekvédelmi törvényben pontosan definiált szociokulturális hátrányok mentén történik. A minősítés megállapításánál a szülő (vagy családba fogadó gyám) alacsony iskolai végzettségét (legfeljebb alacsony fokú végzettség), alacsony foglalkoztatottságát, az elégtelen lakáskörülményeket, illetve lakókörnyezetét veszik figyelembe. Hátrányos helyzetű az a gyermek, aki rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesül és esetében a fenti körülmények közül legalább egy fennáll. Halmozottan hátrányos helyzetű az a gyermek, aki rendszeres gyermekvédelmi kedvezményben részesül és a fenti körülmények közül esetében legalább kettő fennáll, illetve a nevelésbe vett vagy utógondozói ellátásban részesülő tanulói vagy hallgatói jogviszonyban álló gyermek vagy fiatal felnőtt. A hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzet fennállásának megállapítása a rendszeres gyermekvédelmi kedvezményre való jogosultság megállapításával egyidejűleg, de külön kérelemre, külön döntésben történik és az RGYK-ra való jogosultsággal megegyező ideig érvényes. 2017. december 31-én 100 308 kiskorú gyermek rendelkezett hátrányos helyzetű és 106 559 kiskorú gyermek halmozottan hátrányos helyzetű minősítéssel.¹⁰ A minősítés a szülők vagy a családba fogadó gyám alacsony iskolai végzettsége miatt áll fenn a legtöbb esetben, a HH minősítésű gyermekek több mint kétharmada esetében szerepelt ez minősítési okként. A halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek 88 százalékánál állt fenn egyik okként az alacsony iskolai végzettség, 6 százalék esetében pedig mind a három körülmény jelen volt a gyermek életében.

A veszélyeztetettség pontos definiálása igen nehéz feladat. A gyermekvédelmi beavatkozásra okot adó helyzeteket minősíthetjük veszélyeztetettségként (Szöllösi 2000). A Gyermekvédelmi törvény 5 § n) pontja szerint a gyermek vagy más személy által tanúsított olyan magatartás, mulasztás vagy körülmény következtében kialakult állapot, amely a gyermek testi, értelmi, érzelmi vagy erkölcsi fejlődését akadályozza. Az

¹⁰ Nevelésbe vettek és utógondozói ellátásban részesülők nélkül.

egyres helyzetek megítélésében nagy szerepet játszik a szubjektív értékelés és a makro- és mikro szintű társadalmi körülmények kölcsönhatása. A veszélyeztetettségre vonatkozó adatok korlátozottan hordoznak információt a gyermekvédelmi rendszer működésének objektív értékelésére vonatkozóan. A 2000-es évek közepétől 2012-ig 190-200 ezer között mozgott a veszélyeztetett kiskorúak száma, majd 2013-tól 135-140 ezer gyermeket tartottak nyilván.¹¹¹²

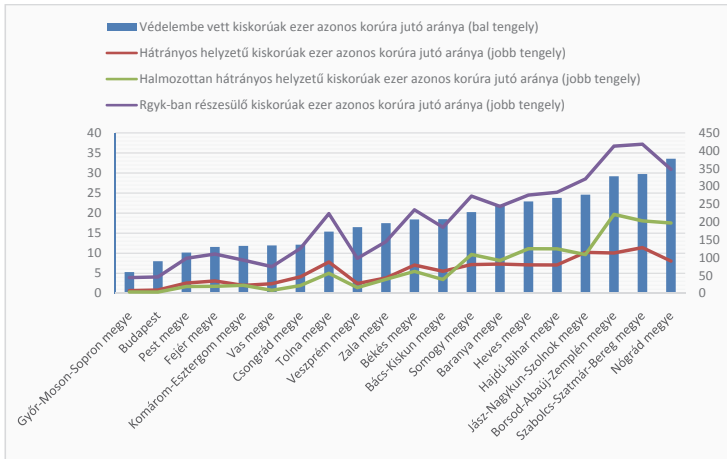
A védelemben vétel¹³ a legenyhébb beavatkozással járó hatósági intézkedés, hatósági jellege miatt pontosabb indikátora a gyermekvédelmi rendszer működésének. 2017-ben több mint 28 ezer gyermek volt védelemben véve, azaz ezer azonos korú lakosra 16,5 gyermek jutott. 2016-hoz képest közel 3000 fővel nőtt a védelemben vett gyermekek száma. A területi adatokat vizsgálva Borsod-Abaúj-Zemplén, Szabolcs-Szatmár-Bereg, Pest megyében és Budapesten nőtt jelentősen a számuk, de Nógrád és Csongrád megyében is több mint 20 százalékos növekedés tapasztalható 2016-hoz képest. A gyermekek több mint egyharmada a szülőnek felróható magatartási ok miatt került védelemben, de jelentős volt az 50 tanórát meghaladó hiányzás miatti védelemben vételek aránya is. Az összes védelemben vett gyermek csupán 2 százaléka volt bántalmazott, ennek oka feltehetően az, hogy észlelt bántalmazás esetén szigorúbb hatósági beavatkozás kerül fogantatására.

¹¹ 2012-ig a települési önkormányzatok jegyzői vezették a veszélyeztetett gyermekekre vonatkozó nyilvántartást, majd ezt követően a gyermekjóléti szolgálatokhoz került ez a feladat.

¹² 2016. január 1-től a gyermekjóléti szolgáltatás és a családsegítés rendszere összevonásra került, a kapcsolódó intézményrendszer pedig kétszintűvé vált. A feladatokat a család- és gyermekjóléti szolgálatok, és a járászékhelyeken működő család- és gyermekjóléti központok látják el. A Gyermekvédelmi törvényben meghatározott gyermekjóléti szolgáltatási, és az 1993. évi III. szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló törvényben meghatározott családsegítési feladatokat a család- és gyermekjóléti szolgálatok biztosítják, lehetőség szerint az igénybe vevők lakóhelyén. A család- és gyermekjóléti központok pedig a hatósági beavatkozásokhoz kötődő feladatokat látják el (szükség esetén javaslatot tesznek hatósági intézkedésre, és ellátják a hatósági intézkedésekhez kapcsolódó gondozási tevékenységet), illetve a Gyermekvédelmi törvényben meghatározott speciális szolgáltatásokat nyújtanak. Az átalakulás számos kihívás elé állította a szakembereket, a feladat- és hatáskörök letisztulása időigényes folyamat, aminek következtében az adatszolgáltatás is nehézkesnek bizonyult, így még a 2017-es év vonatkozásában sem állnak rendelkezésre megbízható adatok a veszélyeztetett gyermekekről.

¹³ Amikor a szülő vagy más törvényes képviselő a gyermek veszélyeztetettségét az alapellátások önkéntes igénybevitelével nem tudja, vagy nem akarja megszüntetni, a gyámhatóság a gyermeket védelemben veszi. Védelemben vehető még a szabálysértési tényállást, vagy bűncselekményt megvalósító gyermek vagy fiatalkorú. A védelemben vétel során a szülő és a gyermek számára is írhatók elő magatartási szabályok, illetve kötelezhető bizonyos szolgáltatások igénybe vételére.

3. ábra. Ezer azonos korúra jutó védelembe vett, RGYK-ban részesülő, HH és HHH minősítéssel rendelkező kiskorúak aránya, megyénként 2017. december 31-én

Forrás: 1210 OSAP sz. adatgyűjtés.

Gyermekjóléti szolgálat és központ

Prevenációs szempontból fontos szerepe van a gyermekjóléti szolgáltatásnak, hiszen a szolgáltatást biztosítók kötelesek a gyermekvédelmi jelzőrendszert működtetni, így minden, a gyermekek veszélyeztetettségére utaló információ itt összpontosul. A gyermekjóléti szolgálatok legtöbb esetben a gyermekvédelmi jelzőrendszer tagjainak jelzései alapján kerülnek kapcsolatba a gyermekekkel. 2017-ben 114 ezer jelzés érkezett a család- és gyermekjóléti szolgálatokhoz, amelyet közel 84 ezer gyermekről küldtek, 70 ezret pedig a központokhoz, ami közel 41 ezer gyermekről szólt. A legtöbb jelzés a köznevelési intézményekből, a védőnőktől, illetve a járási gyámhivatalokból érkezett.¹⁴

¹⁴ Ahogy a rendszer teljes átalakítása, úgy a statisztikai adatgyűjtés megvalósítása is számos nehézséggel küzd még. A két szolgáltatás összevonása a korábbi párhuzamosságokat hivatott kiküszöbölni, ugyanakkor ennek köszönhető, hogy 2016-tól az adatok nem összehasonlíthatók a korábbi évek adataival, az esetleges, szolgálatok és központok között fennálló párhuzamosságok egyelőre nehezen szűrhetők ki.

1. táblázat. A gyermekvédelmi rendszer tagjai által küldött jelzések száma a jelzés küldője szerint, 2017

	Család- és gyermekjóléti szolgálatokhoz beérkező jelzések száma	Család- és gyermekjóléti központhoz beérkező jelzések száma
Egészségügyi szolgáltató	15 424	5 773
Ebből: védőnői jelzés	11 871	4 219
Személyes gondoskodást nyújtó szociális szolgáltatók	10 668	12 904
Ebből: család- és gyermekjóléti szolgálat	4 108	9 632
Ebből: család- és gyermekjóléti központ	5 491	2 099
Kisgyermek napközbeni ellátását nyújtók	2 478	1 150
Átmeneti gondozást biztosítók	1 811	1 197
Menekülteket befogadó állomás, menekültek átmeneti szállása	168	389
Köznevelési intézmény	54 110	18 955
Rendőrség	6 955	4 132
Ügyészség, bíróság	410	525
Pártfogó felügyelői szolgálat	742	864
Egyesület, alapítvány, egyházi jogi személy	483	108
Áldozatsegítés és kárenyhítés feladatait ellátó szervezet	88	17
Állampolgár, gyermek és felnőtt érdekeit képviselő társadalmi szervezet	4 820	1 541
Önkormányzat, jegyző	3 337	1 152
Járási hivatal gyámhivatala	10 616	20 243
Munkaügyi hatóság	10	9
Katasztrófavédelem	3	3
Közüzem szolgáltatók	31	7
Gyermekjogi/ellátottjogi képviselő / betegjogi képviselő	18	18
Hivatásos gondnok	19	17
Javítóintézet	13	34
Gyermekvédelmi és gyámügyi feladatkörében eljáró fővárosi és megyei kormányhivatal	1 590	736
Állam fenntartói feladatainak ellátására a Kormány rendeletében kijelölt szerv	239	154
Összesen	114 033	69 928

Forrás: 1696 OSAP sz. adatgyűjtés.

A gyermekjóléti szolgálatok tárgyévben 103 477 kiskorút gondoztak együttműködési megállapodás alapján, 60 százalékuk elhanyagolás, illetve a szülők életviteli és gyermeknevelési problémái, vagy családi és kapcsolati konfliktus miatt részesült gyermekjóléti szolgáltatásban. 16 százalékuk magatartászavar, teljesítményzavar vagy gyermekintézménybe való beilleszkedési problémák miatt, további 10 százalékuk pedig anyagi problémák miatt, ez alatt a megélhetési és/vagy lakhatási gondokat is értve, szorult segítségre. 2017-ben 44 913 kiskorú került újként a gyermekjóléti szolgálatok gondozásába, esetükben több mint 60 százaléknál merült fel veszélyeztetettség. A gyermekjóléti szolgáltatásban részesülők 70%-a együttműködési megállapodással rendelkezett, 30%-uk pedig prevenció programokon vett részt vagy esetük az első interjú már lezárható volt. A család- és gyermekjóléti központok feladatellátása azt mutatja, hogy 2017-ben közel 66 ezer kiskorú részesült esetenmenedzseri tevékenységben, 40 ezer gyermek pedig speciális szolgáltatást vett igénybe.¹⁵

Amennyiben az intézményi lefedettségét vizsgáljuk, elmondható, hogy 2017-ben 698 telephelyen működött család- és gyermekjóléti szolgálat országosan. A legtöbb szolgálat Pest megyében, a legkevesebb Komárom-Esztergom megyében. A szolgáltatást működtető települések népességnagyság-kategória szerinti besorolását figyelembe véve elmondható, hogy minden harmadik szolgálat 2000–4999 lakossal bíró településen működött, 1000 fő alatti településeken pedig mindösszesen 42 szolgálat található.

2. táblázat. Család- és gyermekjóléti szolgáltatást nyújtó intézmények telephelyei népességnagyság szerint, 2017. december 31-én

	Család- és gyermekjóléti szolgálat	Család- és gyermekjóléti központ
–499	6	–
500–999	37	–
1 000–1 999	123	1
2 000–4 999	240	22
5 000–9 999	111	39
10 000–19 999	87	59
20 000–49 999	39	35
50 000–99 999	15	11
100 000–	14	7
Budapest	26	27
Ország összesen	698	201

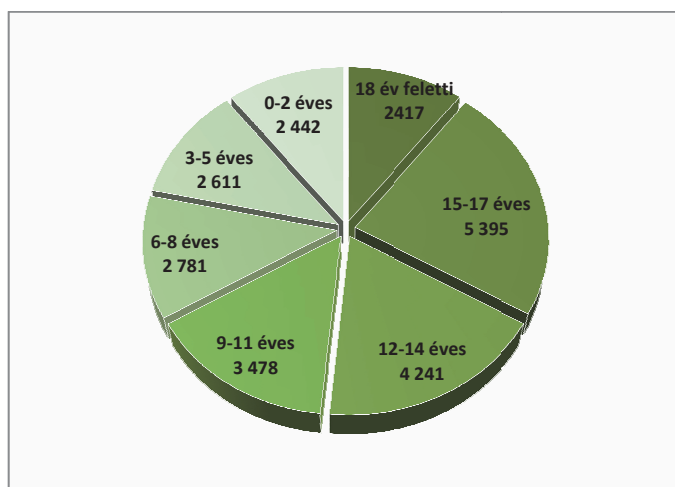
Forrás: KSH Szociális Regisztere.

¹⁵ Bár a speciális szolgáltatások a központokban elérhetők, nem csak az esetenmenedzseri tevékenységhez kapcsolódóan vehetők igénybe, ugyanakkor a két csoport között biztosan jelentkezik átfedés.

Gyermekotthoni és nevelőszülői ellátás

2017-ben 20 948 gyermek részesült gyermekvédelmi szakellátásban, ez az előző évhez képest kb. 400 fős növekedést jelent. A szakellátott gyermekek közel 12 százaléka 3 év alatti, amely csaknem 100 fővel több, mint a tavalyi évben. A gyermekek valamivel több, mint fele 11–17 éves, ez a legnagyobb csoport. Emellett 2417 fiatal felnőtt részesült utógondozói ellátásban, számuk 181 fővel kevesebb, mint egy évvel korábban, így a korábbi években tapasztalható csökkenő tendencia folytatódott, ha lassabb ütemben is, hiszen két évvel korábban még nagyjából 450 fővel több fiatal felnőttet tartottak nyilván utógondozói ellátásban

4. ábra. Gyermekvédelmi szakellátásban és utógondozói ellátásban részesülők száma és megoszlása korcsoportonként, 2017. december 31-én¹⁶

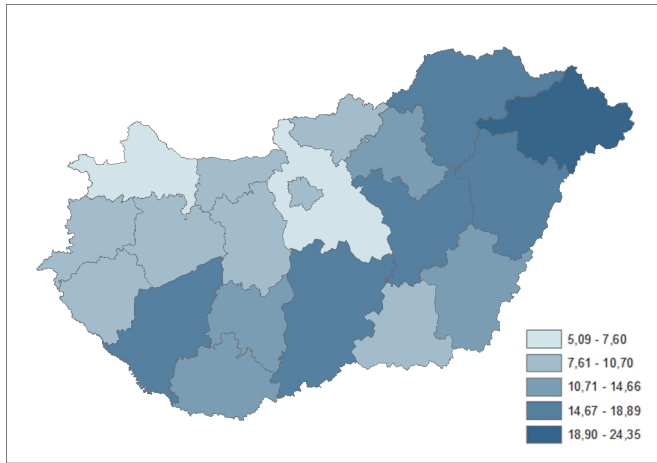
Forrás: 1209 OSAP sz. adatgyűjtés.

A 2017-ben ellátásba kerülő fiatalok mintegy 84 százaléka tanulmányainak folytatása miatt igényelte az utógondozói ellátást. A szakellátásba vett gyermekek 67 százaléka volt kihelyezve nevelőszülőkhöz, a többi gyermek gyermekotthonban vagy ápolást-gondozást nyújtó intézményben élt. A szakellátásban élők szükséglet és korcsoportok szerinti megbontása esetén heterogén arányokat látunk az egyes elhelyezési formákat illetően: 37 százaléuk számított különleges szükségletűnek, közel hármoduk kizárólag életkora miatt tartozott ebbe a csoportba. Ez utóbbi csoportba tartozók igen magas arányban, 86 százalékban nevelőszülőnél élnek, a fogyatékkal és tartós betegséggel élők esetében azonban a nevelőszülői kihelyezések száma jóval alacsonyabb. A speciális szükségletű gondozottak száma 449 fő, ez 2 % körüli arány a szakellátottakon belül, esetükben majdnem mindenki gyermekotthonban vagy ápolást-

¹⁶ 18 év feletti: az utógondozói ellátásban részesülők. A 15–17 évesek adatai az utógondozói ellátásban nem részesülő 18 év felettekkel együtt.

gondozást nyújtó intézményben él. A kettős szükségletű gyermekek száma 255 fő. Az adatok azt is jelzik, hogy az életkor előrehaladtával csökken a nevelőszülőnél való elhelyezés valószínűsége. A szakellátás területi dimenzióit vizsgálva elmondható, hogy ezer azonos korúra jutó szakellátotti szám Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében a legnagyobb, itt több mint 24 szakellátásban élő gyermek jut ezer kiskorú lakosra. Ez a legalacsonyabb ilyen arányszámmal rendelkező Győr-Moson-Sopron megyében tapasztalható érték közel ötszöröse. Kiemelkedően magas még ez a szám Borsod-Abaúj-Zemplén megyében is.

5. ábra. Gyermekvédelmi szakellátásban lévő kiskorúak ezer azonos korúra jutó aránya, 2017. december 31-én (%)

Forrás: 1209 OSAP sz. adatgyűjtés.

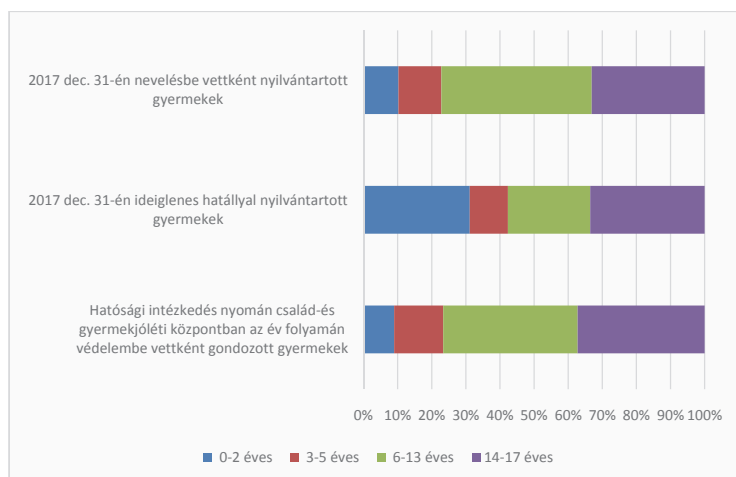
Gyermekotthoni ellátást, ide értve az összes lehetséges ellátási típust (általános, különleges és speciális lakó- és gyermekotthonok, utógondozói ellátás, külső férőhelyek, kizárólag kísérő nélküli kiskorúakat ellátó gyermekotthon) összesen 512 telephelyen nyújtanak országosan, minden negyedik intézmény Budapesten vagy Pest megyében működik. Szembetűnő emellett Hajdú-Bihar, Szabolcs-Szatmár-Bereg és Borsod-Abaúj-Zemplén megye, itt található az intézmények másik egynegyed része, ami a szakellátotti arányszámok alakulásával magyarázható. Hasonló eloszlás figyelhető meg a nevelőszülők számának tekintetében is, de az utóbbi három megye itt még magasabb arányszámot mutat, az összes nevelőszülő 37 százaléka található itt.

A 2017-ben 5 611 nevelőszülő volt a rendszerben, ebből 1 055 különleges és 15 speciális nevelőszülő. 23 százaléknál 2 gyermek került elhelyezésre, míg 29 százaléknál 4 vagy több, illetve 16 százaléknál 5 vagy több gyermek volt elhelyezve. 9 százaléknál nem nevelkedett aktuálisan gyermek.

A gyermekjóléti alapellátás és a gyermekvédelmi szakellátás viszonya

A gyermekjóléti alapellátás és gyermekvédelmi szakellátás kapcsolatát a hatósági intézkedések összefüggéseinek vonatkozásában érdemes vizsgálni.¹⁷ Az ideiglenes hatályú elhelyeztként szakellátásba vettek több mint 30 százaléka 0-2 éves, ezzel szemben a védelembe vettek csupán 9 százaléka tartozik ebbe a korcsoportba. Továbbá az is figyelemre méltó, hogy a 6-13 éves korcsoportba tartozó gyermekek a többi korcsoporthoz képest nagyobb mérete ellenére csupán 24 százalékot tesznek ki az ideiglenes hatályú elhelyezéssel érintett gyermekek között.

6. ábra. Védelembe vétellel, ideiglenes hatályú elhelyezéssel érintett, valamint nevelésbe vett gyermekek korcsoportok szerinti megoszlása, 2017¹⁸

Forrás: 1209 és 1696 OSAP sz. adatgyűjtés.

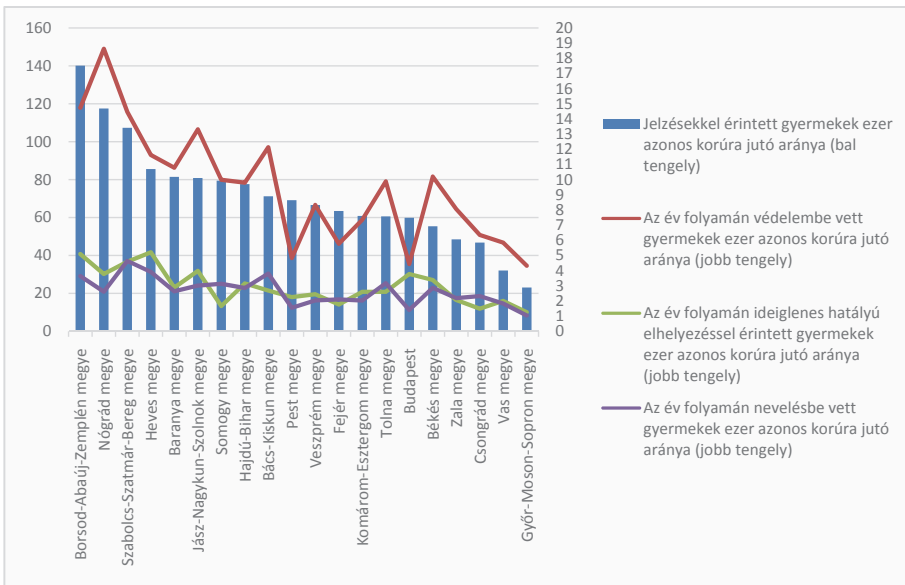
A gyermekjóléti alapellátás és a gyermekvédelmi szakellátás viszonyának területi vizsgálatára alkalmas lehet, ha a jelzőrendszer jelzéseinek alakulását a gyermekvédelmi hatósági intézkedésekkel vetjük össze. Jól látható, hogy az adott évben védelembe vettek aránya többé-kevésbé illeszkedik a jelzéssel érintett gyermekek arányához. Borsod-Abaúj-Zemplén megyében 140,1 jelzéssel érintett gyermek jutott ezer azonos korúra, amelyből szintén ezer azonos korúra vetítve 14,7 gyermek került védelembe. Győr-Moson-Sopron megyében ezer azonos korúra 23 jelzéssel érintett jutott, amelyből szintén ezer azonos korúra vetítve 4,3 gyermek került védelembe. Ezzel szemben

¹⁷ A gyámhatósági adatgyűjtés nem tartalmaz adatot a védelembe vettek életkori megoszlására vonatkozóan, a 1696 OSAP adatgyűjtés korcsoportonként szolgáltat adatot a hatósági intézkedésben érintett, család- és gyermekjóléti központnál esetenmdenzseri tevékenységben részesülő kiskorúakról, a 1209 OSAP adatgyűjtés pedig a december 31-én szakellátásban levő gyermekek korcsoportos megoszlásáról. A két adatforrás nem azonos referencia időszakra vonatkozik, de az arányok leírására ezen megszorítások mentén is alkalmasak lehetnek.

¹⁸ A 14-17 évesek a nem utógondozói ellátott 18 éves és idősebbekkel együtt.

az adott évi ideiglenes hatályú elhelyezések és nevelésbe vételek országosan áttekintve az adatsorokat, a 7. számú ábra alapján sokkal kiegyenlítettebbek: míg Borsodban 5,1 ideiglenes hatályú elhelyezéssel érintett és 3,6 nevelésbe vett gyermek jutott ezer azonos korú lakosra, addig Győr-Moson-Sopron megyében 1,2 és 1 volt az ideiglenes hatályú elhelyezéssel érintett és nevelésbe vett gyermekek száma. A megyei aggregáltági szintű adatokat egymás mellé helyezve kijelenthető, hogy a jelzésektől a családból való kiemeléssig, azaz a nevelésbe vételig haladva az ezer azonos korúra jutó érintettek számának szórása is csökken.

7. ábra. A gyermekvédelmi jelzőrendszer jelzéseivel érintett és a tárgyévben védelembe vett, ideiglenes hatályú elhelyezéssel érintett és nevelésbe vett gyermekek ezer azonos korúra jutó aránya, 2017 (%)

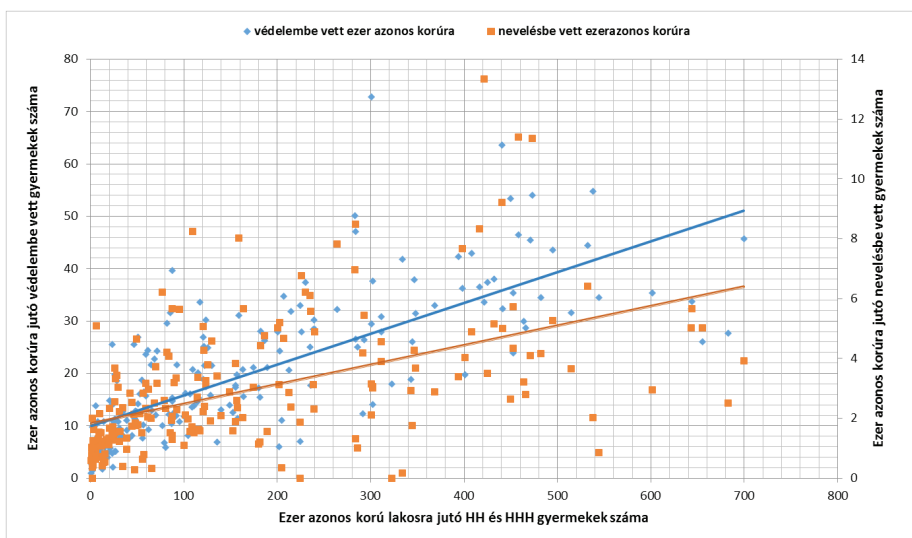

Forrás: 1210 és 1696 OSAP sz. adatgyűjtések.

Összegezve az alap- és szakellátás viszonyáról elmondottakat, úgy látjuk, hogy mind a korcsoportos megoszlások a két rendszeren belül, mind a területi eltérések, illetve azok hiánya a szakellátásba kerülésben azt jelzik, hogy a gyermekjóléti alapellátás és a gyermekvédelmi szakellátás egymással nem összehangoltan működik. Úgy látjuk, hogy a fokozatosság elvét – azaz az egyes problémákat csak az adott szinten rendelkezésre álló eszközök és lehetőségek kimerítése után magasabb szintre utalva (lásd: 1. számú ábra) – nem követve látja el tevékenységét a gyermekvédelmi rendszer. Mindenképp hangsúlyozni kívánjuk, hogy a fenti állítás egy, a későbbiekben részletelesen vizsgálendő hipotézis, hiszen a külön működésnek több ezzel konkuráló magyarázata is lehet. Az egyik legfontosabb ezek közül az, hogy az alapellátás és a szakellátás alapvetően eltérő problémákra ad választ. Úgy gondoljuk, hogy a jövőbeni kutatásnak arra kell irányulnia, hogy képes-e a gyermekvédelmi rendszer a fenti leírásnak megfele-

lelő, a fokozatosság elvét követő működés megvalósítására, vagy amennyiben nem, úgy mik ennek az akadályai. A jelenleg rendelkezésre álló adatok és részeredményeink csak a probléma felvetését teszik lehetővé, az alternatív magyarázatok kizárását nem. Az adatok nagy szórása, a veszélyeztetett gyermekek adatainak, valamint más magyarázó változók vizsgálatának hiánya is óvatosságra int jelenleg. Mindezek mellett figyelemre méltónak tartjuk az alábbi ábrán feltüntetni kívánt összefüggést. A megállapított HH és HHH ezer azonos korúra jutó arányát a gyermekvédelmi intézkedés potenciális igénybe vevőinek indikátorául választva az ábrán feltüntetettük az adott számú HH és HHH minősítéssel rendelkezőre jutó védelembé vettek és nevelésbe vételek számát szintén az azonos korú népességre vetítve járási szinten. A 7. és 8. számú ábra véleményünk szerint egyaránt arra utal, hogy egyrészt a jelzőrendszer jelzéseitől a veszélyeztetett, védelembé vett, ideiglenes hatállyal elhelyezett gyermekek számán át a nevelésbe vételig haladva egyre inkább függetlenedik az intézkedésekkel érintett gyermekek száma a potenciális igénybe vevők számától. Másrészt a fokozatosság elvéből következő, az egyes intézkedési formák közötti szisztematikus kapcsolat nem áll fenn látszólag az ábrák alapján. Ugyanakkor, ahogy fentebb is említettük, a véletlenszerűség egyelőre nem zárható ki.

8. ábra. Védelembé vett és nevelésbe vett gyermekek ezer azonos korúra jutó számának cioszlása ezer azonos korú HH és HHH gyermek arányához képest, 2017

Forrás: 1210 OSAP sz. adatgyűjtés.

A gyermekvédelmi intézmények foglalkoztatottjai

Az intézményekkel való ellátottság mellett a szakemberek száma és képzettsége is meghatározza a gyermekjóléti és gyermekvédelmi intézményi rendszer hatékony működését.

A gyermekjóléti alapellátásban 2017-ben kicsivel több, mint 5000 főállású be-töltött státuszról, továbbá 455 részfoglalkozású személyről tudunk, aki szakmai munkakört töltött be. Az integrációt követő első évben nagyjából 100 fővel nőtt a szolgálatoknál dolgozók létszáma. A szakmai munkakörök létszám-minimumai jog-szabályban rögzítettek intézményenként, és a lakosság szám függvényében kerültek meghatározásra. Területi bontást vizsgálva szembe-tűnő az ellátotti számra jutó fog-lalkoztatotti számok erőteljes szórása. Budapesten és Győr-Moson-Sopron megyében kiugróan magas az egy ellátottra jutó szakemberek száma, a legalacsonyabb számokkal pedig éppen a hátrányosabb régiók megyéiben (Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés, Bor-sod-Abaúj-Zemplén és Jász-Nagykun-Szolnok megye) találkozunk, ahol jelentősek a szociális problémák és igen magas a kliensek száma is.

Az előírt szakképzettségnek való megfelelést tekintve elmondható, hogy mind a szolgálatoknál, mind a központoknál jellemzően 80-90 százalék körüli a felsőfokú szociális képzettséggel rendelkező aránya. Egy jelentős különbség azonban megfi-gyelhető az ellátás két szintjén: a szolgálatoknál családsegítő munkakörben foglalkoz-tatottak esetében sok megyében 10 százalék körüli azoknak az aránya, akik nem ren-delkeznek szakirányú végzettséggel, addig ez az arány a központoknál esetenmenedzseri munkakörben 3-5 százalék között mozog. Két megyében (Zala és Bács-Kiskun me-gye) kiemelkedően magas, 34,66 és 19,84 százalék a szakirányú végzettséggel nem rendelkező családsegítők aránya.

A gyermekotthonban foglalkoztatottak esetében feltűnő bizonyos munkakörök esetén a szakemberek hiánya. A betöltetlen álláshelyek száma gyógypedagógusok és fejlesztőpedagógusok esetén az előírt, illetve engedélyezett létszám 10-15, míg pszi-chológusok és neveléskügyi előadók esetén azok 25-35 százalékát teszik ki. A neve-lőszülők esetében alacsony státuszukat jelzi, hogy 33%-uk érettségizett, 61%-uk (!) viszont érettségi nélkül látja el a feladatait. Az összes foglalkoztatottból 65% teljesítet-te a nevelőszülői felkészítő tanfolyamot.

Összegzés

Tanulmányunkban abból indultunk ki a hazai aktuális gyermekjóléti szolgáltatás és gyermekvédelmi szakellátás működési környezetének a feltérképezésekor, hogy a gyermekvédelemben mindig komplex helyzetekkel, összetett problémákkal találko-zunk, így számolnunk kell azzal, hogy a hatékony gyermekvédelmi programoknak, beavatkozásoknak is több szempontból komplexnek kell lenniük. A gyermek legjobb érdeke elvére építő esetkezelési modell egyszerre koncentrálna a védőfaktorokra és a csa-ládi és környezetben rejlő veszélyekre és kockázatokra. Ez a megközelítés a szakembe-rek számára azt az iránymutatást adja, hogy mind a veszélyeket, mind a biztonság le-hetőségeit figyelembe véve törekedni kell egyfajta egyensúlyra. Még a legrosszabb esetben is nyilvánvalóan vannak családi és környezeti erősségek, amelyek a változások építőelemei lehetnek az esetmunkában. Az erősségek perspektívája jól beilleszthető a

kockázatértékelésbe, fontos ismerni azokat a problémákat, amellyel a szülők küzdenek ahhoz, hogy tudjuk, milyen hatásokat kell keresni a gyermek fejlődése szempontjából. Ezeknek a szülői problémáknak az azonosítása azonban nem egyenlő a szülői képességek felmérésével, hiszen ahogy korábban bemutattuk, ez utóbbi arra keres választ, hogy a problémák és a családban rejlő erősségek hogyan befolyásolják a szülő-gyermek kapcsolatot, illetve, hogy a gyermek szükségletei mennyiben tudnak kielégülni. Számolunk kell azzal is, hogy a szülők kívánalma és elköteleződése a változásra nem azonos a pozitív irányú fejlődésre való képességgel. A beavatkozás időbelisége kiemelten fontos a gyermek biztonsága, fejlődése és a gyermekkel kialakított kapcsolat alakulása szempontjából is mind az alap-, mind a szakellátás vonatkozásában. A szakemberek oldaláról nézve pedig a családdal kialakított kapcsolat minősége lesz az egyik legfontosabb tényezője a gyermek helyzete rendezésének. (Bromfield et al. 2012) A hazai helyzetképből azt láthatjuk, hogy mind a szolgáltatások elérésében, azok kiterjedtségében, illetve az alap- és szakellátás vonatkozásában a szükségletekre való reagálás lehetőségében jelentősek a területi és belső strukturális egyenlőtlenségek. A magas ellátotti létszámok leginkább a mély és komplex társadalmi problémákkal átszótt régiók megyéiben találhatók. A képzési követelményeknek többé-kevésbé való megfelelés mellett számos munkakör esetében található betöltetlen pozíciókat, amelyek a kiegyensúlyozott feladatellátásnak egyértelmű gátjai, ezt nehezíti a területen tapasztalható magas fluktuáció is.

A hatékony gyermekvédelmi munka a 'gyermekvédelem mint szolgáltatás' koncepciójának keretrendszerébe illesztve alapvetőnek tartja, hogy a szociális szakember megértse a szülők problémáit és empatikus legyen a helyzetükkel szemben, tisztában legyen a szülői nehézségek és a csökkent szülői képességek hatásaival, és ennek következtében a gyermekekre nehezedő terhekkel és azok egészséges fejlődés szempontjából felismerhető lenyomataival. A felelősség elsődlegesen a szakembert a gyermek irányában terheli, azonban hatékonyabb a beavatkozás a gyermekközpontú, családra fókuszáló gyakorlatok esetében, amikor a szakemberek képesek megnyerni magukat a szülőket is és együttműködni a családi szükségletek kielégítése érdekében (Bromfield et al. 2012; Rácz 2016, 2017). A jelenlegi gyermekvédelmi intézményi ellátási környezet a maga jogszabályi, finanszírozási bizonytalanságaival, változékonyságával és belső strukturális feszültségeivel, a humán erőforrás kapacitások és a módszertani eszköztár szűkösségével, általában az ellátórendszer fragmentáltságából fakadó diszfunkcionalitásával (Rácz 2016) és a szakpolitikai, szakmafejlesztési irányok ad hoc jellegével a szolgáltatási fókusz megerősödése ellenében hat, bemerevítve az 1989 óta lebontandó, paternalista szemléletű gyermekvédelmi rendszert, melyben a gyermeki jogok széleskörű védelme és a szülőség, mint társadalmi érték támogatása csak patetikus teória tud lenni.

Irodalom

- Bromfield, L. – Sutherland, K. – Parker, R. (2012): *Families with multiple and complex needs. Best interests case practice model. Specialist practice resource*. Melbourne, Department of Human Services, Australian Institute of Family Studies.
- Budd, K. S. (2005): Assessing parenting capacity in a child welfare context. *Children and Youth Services Review*, 27: 429–444.
- Centre for Excellence and Outcomes in Children and Young People’s Services (C4EO) (2009): *Effective interventions for complex families where there are concerns about, or evidence of, a child suffering significant harm*. London, C4EO. <https://lx.iriss.org.uk/sites/default/files/resources/Effective%20interventions%20for%20complex.pdf> utolsó elérés: 2018. 09. 02.
- Darvas Ágnes (2018): Komplex programok, szolgáltatások, szakmai munka és képzési, továbbképzési szükségletek. In: Rácz Andrea (szerk.): *Szülői kompetenciafejlesztést célzó modellprogramok a gyermekjóléti szolgáltatások tárházában*. Budapest: Rubeus Egyesület, 54–70. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2018/10/szuloi_kompetenciafejlesztes_rubeus_20180919.pdf utolsó elérés: 2018. 10. 08.
- DePanfilis, D. (2006): *Child Neglect: A Guide for Prevention, Assessment, and Intervention*. Washington, DC, Child Welfare Information Gateway. <https://www.childwelfare.gov/pubPDFs/neglect.pdf> utolsó elérés: 2018. 09. 02.
- Homoki Andrea (2018): A szülői kompetenciafejlesztés hatásai a gyermeki reziliencia fejlődésére. In: Rácz Andrea (szerk.): *Szülői kompetenciafejlesztést célzó modellprogramok a gyermekjóléti szolgáltatások tárházában*. Budapest: Rubeus Egyesület, 309–340. http://rubeus.hu/wp-content/uploads/2018/10/szuloi_kompetenciafejlesztes_rubeus_20180919.pdf utolsó elérés: 2018. 10. 08.
- Kendall, S. – Rodger, J. – Palmer, H. (2010): *The use of whole family assessment to identify the needs of families with multiple problems*. Research report. Department for Education, UK Government. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/181688/DFE-RR045.pdf utolsó elérés: 2018. 09. 02.
- Kopasz Marianna (2017): *A családsegítő és gyermekjóléti szolgáltatás integrációjának és az ellátórendszer kétszintűvé történő átalakításának tapasztalatai*. Budapest: TÁRKI Zrt. http://old.tarki.hu/hu/news/2017/kitekint/20170425_csaladsegito.pdf utolsó elérés: 2018. 09. 02.
- Rácz Andrea (2012): *„Barkácsolt életutak, szekvenciális (rendszer)igények”*. Budapest: L’Harmattan.
- Rácz Andrea (2016): *Gyermekvédelem mint fragmentált társadalmi intézmény: A korporált szülőség értelmezése a hazai gyakorlatban*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.
- Rácz Andrea (2017): Közösségi megközelítések gyermekvédelmi gyakorlatban való érvényesítése – nemzetközi trendek. *Metszetek*, 3: 70–86. http://metszetek.unideb.hu/files/metszetek_201703_05.pdf
- Rácz Andrea (2018): *Gyermekvédelmi szakemberek szakma- és családképe*. ELTE – TáTK 15 éves ünnepi konferencia (konferencia előadás, 2018. 09. 13.)

Szöllősi Gábor (2000): Hogy fogalmunk legyen róla... *Esély*, 4: 39–72.

Wulczyn, F. – Daro, D. – Fluke, J. – Feldman, S. – Glodek, C. – Lifanda, K. (2010): *Adapting a Systems Approach to Child Protection: Key Concepts and Considerations. Working paper*. New York, UNICEF. http://www.unicef.org/protection/files/Adapting_Systems_Child_Protection_Jan__2010.pdf utolsó elérés: 2018. 09. 02.

Adatforrások

KSH 2017 adatgyűjtések: OSAP 1208 Jelentés a gyermekotthonok, a nevelőszülői hálózatok és a külső férőhelyek helyzetéről, OSAP 1209 Jelentés a területi gyermekvédelmi szakszolgálatok helyzetéről, OSAP 1210 Jelentés a gyámhatóság tevékenységéről, OSAP 1696 A család- és gyermekjóléti szolgáltatások, KSH Szociális Regisztere.

NÉMETH ZOLTÁNNÉ LÓRINCZ ZSUZSA

„A KÖTELEZŐVÉ VÁLÁS OKOZOTT ZAVART”

Az egész napos iskola bevezetésének tapasztalatai¹

Egyes országokban már évtizedek óta egész napos oktatásban vesznek részt a gyerekek, több ország pedig a közelmúltban döntött úgy, hogy komplex ellátást nyújtó intézményeket hoz létre. Hazánkban a délelőtti tanítási időn túli iskolai foglalkozások és az iskolai étkeztetés nem számít újnak a közoktatási rendszerben, de az utóbbi évtizedben megjelent az egész napos iskola koncepciója hazánkban is. A szakirodalom szerint az egész napos iskola hátrányok leküzdésének, az esélyegyenlőség növelésének egyik eszköze lehet. A kutatók kiemelik az egész napos iskola eszköz-jellegét, amelynek hatékonysága a belső tartalmától, a minőségétől függ. Magyarországon a 2013/2014. tanévtől az általános iskolai időkeret bővült, új lehetőségként jelent meg az egész napos iskola, mint választható oktatásszervezési forma, amelyben a délelőtti és délutáni időszakra egyenletesen szétosztva kell megszervezni a tanórákat és az egyéb foglalkozásokat. Ezzel egy időben jelent meg az az új törvényi rendelkezés, amely a köznevelési intézmények kötelező nyitva tartását írja elő délután négy óráig, amit a tanulmányomban egész nap nyitva tartó iskolának nevezek.

Bevezetés

Az egész napos oktatásszervezés nem előzmény nélküli Magyarországon, többféle oktatásszervezési forma biztosítja hosszú ideje az általános iskoláskorú gyerekek délutáni iskolai tartózkodását és elfoglaltságait. A legismertebb és legelterjedtebb napközi, illetve tanulószoba, továbbá a tantárgyakat egész napra elosztó iskolaotthonos oktatásszervezés tette lehetővé az iskolák számára, hogy a szülők kérésre és a fenntartó engedélyével, délutáni foglalkozásokat szervezzenek a közoktatási törvény² alapján.

Az eddigi választható délutáni iskolai tartózkodás szempontjából lényeges változás következett be akkor, amikor a 2013/2014. tanévtől az általános iskolás gyerekek számára a délutáni iskolai benntartózkodás kötelezővé vált. 2011-ben az egész napos ok-

¹ A tanulmány a szerző „Alapvetően nem változott semmi”, Egész napos iskola vagy egész nap az iskolában? című doktori dolgozata és kutatása felhasználásával készült.

² 1993. évi LXXIX. törvény.

tatásszervezés és a kötelező délutáni nyitva tartás bevezetésének gondolata bekerült a köznevelési törvény³ koncepciójába. E törvény alapján 2013. szeptember 1-től az általános iskoláknak egyrészt lehetőségük nyílt arra, hogy részben vagy egészen egész napos iskolaként működjenek, másrészt kötelezővé vált az általános iskolák nyitva tartása délután négy óráig.

Tíz éve készült egy szakértői anyag az egész napos iskoláról az Országgyűlés Oktatási Bizottságának felkérésére, melynek szerzői Darvas Ágnes és Kende Ágnes (2009, 2010) számba vették a külföldi egész napos iskola kezdeményezések és reformok tapasztalatait, illetve arra keresték a választ, hogy hazánkban az egész napos iskola mennyiben lehet hatékony eszköz az esélyegyenlőtlenségek csökkentésében és mennyiben segítheti az iskolai pályafutást. E szakértői anyag és az az alapján készült tanulmány ihlette kutatásom és doktori témám. Kutatásom az egész napos iskola szociálpolitikai szempontú vizsgálatára irányult, arra, hogy a hazai rendszer mennyiben felel meg vagy tér el attól, amit valóban egész napos iskolának definiál a szakirodalom, és a külföldön jól működő példák alapján. Jelen tanulmány erre az alapgondolatra reflektálva veszi számba azt, hogy az eltelt évtizedben mi történt az egész napos oktatásszervezés terén.

A tanulmány célja az, hogy áttekintse és elemezze azt, hogy mi jellemzi az egész napos iskola hazai megjelenésének, törvényi szabályozásnak és megvalósulásának folyamatát. Továbbá vizsgálom az egész napos iskolát, mint közpolitikai beavatkozást, feltárva az intézkedés következményeit. Az a feltételezésem, hogy az egész napos iskola hátrányos helyzetű gyerekeket támogató, esélykiegyenlítő jellege nem jellemzi a hazai próbálkozásokat. Az eredeti célok, az esélykiegyenlítés és a tanulási kudarcok csökkentése esetlegesen jelennek meg az iskolákban.

A tanulmány első részében a hátránykompenzáló, egyenlőtlenségeket csökkentő, a méltányos oktatást középpontba helyező közoktatás jelentőségét mutatom be. Kitekintek a körülöttünk zajló folyamatokra, a külföldi egész napos oktatás elmúlt tíz évére. Az egész napos oktatás szükségességének megfogalmazást felvillantva az egész napos iskola és az egész nap nyitva tartó iskola bevezetésének körülményeit tárom fel, továbbá bemutatom a hatályos jogi szabályozást. Ezt követően a hazai egész napos iskolák helyzetét tekintem át. Milyen statisztikai adatok jellemzik az egész napos iskolákat, milyen feltételei vannak az egész napos oktatásnak és ezek mennyiben teljesülnek, az egész napos iskolák rendelkeznek-e speciális egész napos iskolai programmal és milyen tanulói összetétel jellemzi őket.

A kutatás során használt módszertan eszközei vegyesek, kvalitatív és kvantitatív módszereket egyaránt használtam. A vizsgálati szintekhez igazodva választottam meg a kutatás módszereit. A makroszintű vizsgálatot az országban működő egész napos iskolákat felölelő statisztikai másodelemzés és egy kérdőíves kutatás jeleníti meg. Mikroszinten négy egész napos iskolát vizsgáltam az ország területén négy különböző helyszínen.

³ 2011. évi CXCV. törvény.

A témát aktuálissá teszi az, hogy a köznevelési törvény a délutáni benntartózkodásból fokozatos átmenetet teremtve kívánja elterjeszteni az egész napos iskolát.

1. Az iskolarendszeren keresztül több esély

Oktatási esélyegyenlőséget kutató empirikus vizsgálatok már az 1960-as évek közepén kezdődtek Magyarországon igazodva a nemzetközi szintéren zajló folyamatokhoz. Az „államszocialista oktatási rendszerben” (Gazsó – Laki 1999) az iskola nem volt felkészülve az iskoláztatás szempontjából kedvezőtlen társadalmi helyzet következményeinek pedagógiai enyhítésére. A kompenzálás igénye és szükségessége megjelent az oktatáspolitikában, és irreális követelményt támasztott az oktatási rendszerrel szemben, hogy ellensúlyozza a szociokulturális eredetű iskolázási hátrányok hatásait.

A rendszerváltás következtében az országban mélyreható strukturális változások jöttek létre. Gazsó (2001) szerint egy extrém módon polarizált társadalom alakult ki, és a társadalom egyharmada kívül rekedt a társadalmi integráción, és nem birtokol olyan javakat, melyek a piacgazdaságban szükségesek az egyéni élethelyzetek konszolidálásához vagy javításához. Az iskola szerepe a rendszerváltást követően a mobilitási esélyek és a munkapiaci pozíciók elérésében jelentős változáson ment keresztül. Az ezredfordulón (Gazsó 2001) a hazai oktatási rendszer nem tudta enyhíteni a strukturális gyökerű iskolázási egyenlőtlenségeket. A középfokú és felsőfokú expanzió ellenére sem javult az iskolarendszer társadalmi áteresztő képessége.

Napjainkra az oktatás legfontosabb feladatai közé tartozik a társadalomban meglévő gazdasági, területi, etnikai és kulturális különbségekből adódó egyenlőtlenségek csökkentése és az oktatás méltányosságának növelése. Az esélyteremtés célja a hátrányos helyzetű rétegek társadalmi és munkaerőpiaci kilátásainak növelése. Magyarországon a rendszerváltást követően számos központi és helyi kezdeményezés indult azért, hogy az iskolarendszeren keresztül a hátrányos helyzetű társadalmi rétegek esélyei növekedjenek, minél többen integrálódjanak a társadalomba, a gazdaságba és életfeltételeik javuljanak (Radó 2007). Kormányzati, törvényhozói akaratra az intézkedések nagy része a magyarországi roma népesség szegregációjának csökkentését célozták meg.

Ilyen kezdeményezés volt az oktatási esélyegyenlőség javítását célzó a szolidaritás elvén alapuló oktatáspolitikai megfontolásból 2003-ban bevezetett Integrációs Pedagógiai Rendszer (továbbiakban: IPR). A program célja az volt, hogy a halmozottan hátrányos helyzetű gyermekek színvonalas, személyes igényeinek megfelelő oktatásban vegyenek részt, és ezáltal a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek esélykülönbségei csökkenjenek. Az IPR olyan oktatási keretrendszert hozott létre, mely módszereket kínál a különböző eredetű hátrányok csökkentésére, melynek segítségével az együttnevelés pedagógiai esélyei erősödnek. Az IPR-program plusz normatíva igénybevételét, célirányosan szervezett továbbképzést továbbá folyamat- és módszertani szaktanácsadói segítséget jelentett a programban részt vevő iskolák tanárai számára. Azonban a szakmai háttérrel biztosító Országos Oktatási Integrációs Hálózat 2011

nyarán megszüntették és a programot kivették a magyar oktatási rendszerből (Bathó 2013).

Az IPR-programmal párhuzamosan szintén a hátrányos és a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók oktatási esélyeinek javítása érdekében a kormány a „puha” szegregációellenes politikájának kudarca után 2005-ben az eddiginél jóval nehezebben kijátszható jogszabály-módosítást alkotott. A közoktatási törvény módosítása arra kötelezte az önkormányzatokat, hogy az egymással szomszédos beiskolázási körzetekben a halmozottan hátrányos helyzetű tanulók aránya ne térjen el egymástól egy meghatározott szint fölött. A körzeten kívüliek felvételi kérelmének elbírálásakor előnyben kellett részesíteniük a halmozottan hátrányos helyzetű és a sajátos nevelési igényű gyerekeket, a többieket sorsolni kellett. Az önkormányzatok a rendelkezésükre álló eszközökkel igyekeztek „védekezni” a tervezett esélykiegyenlítő és szegregációellenes intézkedések végrehajtása ellen (Neumann – Zolnay 2008).

Az Oktatás és Gyermekesély Kerekasztal a közoktatásban és a kapcsolódó szférákban 12 különböző beavatkozási területen javasolt változásokat. Az általuk kiadott *Zöld könyv* (Fazekas és munkatársai 2008) ajánlásaiban célként jelölték meg a tananyagot csupán közvetítő iskola meghaladását. Olyan alapkészségeket fejlesztő oktatás szükségességét hangsúlyozták, mely a tanulók közötti teljesítmény-eltéréseket fejlődési fáziskülönbségként fogja fel, és a fejlesztést a meghatározott cél eléréséig folytatja. A tanulók megbuktatása vagy az osztályok homogenizálása nem jelent megoldást a lemaradások kezelésére, szükség van a pedagógusok módszertani kultúrájának megújítására is, illetve szükség van a mérés-értékelés olyan rendszerére, mely megbízhatóan ad számot a fejlesztések hatékonyságáról.

További célként fogalmazták meg az induláskori lemaradások megelőzése és a tanulók közötti különbségekre szegregációval válaszoló (iskolai-szülői) gyakorlat meghaladását, deszegregációs programok indításának és oktatásirányítási változásoknak szükségességét. A magyarországi közoktatási rendszer a szabad iskolaválasztásnak köszönhetően a világ egyik legszegregáltabb rendszere.

A PISA-vizsgálat az oktatási rendszerek teljesítményét méri nemzetközi összehasonlításban. A PISA-mérések eredményei alapján azt is tudjuk, hogy Magyarországon a legerősebb a családi háttér hatása a tanulói teljesítményekre, és itt a legnagyobb az iskolák közötti különbségekből eredő teljesítményszóródás. Az iskoláskor előtt kialakuló fejlődési hátrányok megelőzésében kiemelt szerep hárul a gyermekgondozást és -nevelést segítő intézményekre, a szülői készségeket fejlesztő, gyermekszegénységet mérséklő programokra. A bölcsődei hálózat számottevő bővítésre szorul. Kiemelkedő fontosságúak az óvodai és más kisgyermekkorú fejlődést segítő szolgáltatások. Kiemelt figyelmet igényel a sajátos nevelési igényű gyermekek szakszerű diagnosztizálásának és ellátásának kérdése. A lemorzsolódást speciális programok indításával csökkenteni kell (Fazekas és munkatársai 2008).

Az utóbbi évek empirikus vizsgálatai (Szemerszki 2016) azt mutatják, hogy oktatási rendszerünk nem tudja kezelni a kedvezőtlen szocio-kulturális környezetből érkezők hátrányait. Magyarországon – más OECD országokhoz képest – a szülők iskolai végzettségének szintje jóval átlag feletti mértékben határozza meg a tanulók teljesít-

ményét. A társadalmi csoportok szerinti elkülönülés – szelekció – már az általános iskolában elkezdődik, de a középfokon teljesedik ki. Ezt követően a különböző háttérű családok gyermekei eltérő minőségű oktatási szolgáltatásokban részesülnek. A magasabb státuszú családok gyermekei további előnyökhöz jutnak, ami később a továbbtanulásban és a munkaerőpiacon egyenlőtlen esélyeket teremt. Az iskolai eredményeségkutatások is ezt támasztják alá: a jól működő oktatási rendszerben és iskoláiban a hátrányos helyzetű vagy a kisebbségi tanulók kerülnek kedvező helyzetbe, amennyiben magas színvonalú oktatásban részesülnek. A hátrányos helyzetű gyerekek sokkal érzékenyebbek az oktatási hatásokra, az ő életükben hosszan tartó hatással jár a jó minőségű iskola előtti és iskolai nevelés (Szemerszki 2016: 9). Ezek az oktatási rendszerben zajló folyamatok nemcsak az alacsonyabb minőségű oktatásban részesülők életkilátásait alakítják kedvezőtlenül, hanem az egész társadalom működését is aláássák (Fejes – Szűcs 2018).

Az „...oktatáspolitikával foglalkozó nemzetközi irodalomban közmegegyezés alakult ki arról, hogy e politikák célja nem lehet az egyenlőség megteremtése abban az értelemben, hogy mindenki ugyanazt a teljesítményt nyújtsa, illetve mindenki ugyanazokat a közszolgáltatási eredményeket, lehetőségeket élvezze. Ez nemcsak megvalósíthatatlan, de nem is feltétlenül kívánatos. Ezzel szemben az oktatással kapcsolatos jogos és érvényesítendő elvárásnak kell lennie annak, hogy a teljesítmények tekintetében kimutatható különbségek ne a jólétekből, a jövedelemtől vagy a hatalomtól függő okok következtében alakuljanak ki.” (Radó 2007: 11)

Radó (2007) az oktatás méltányosságának mértékét és a követendő politikát két kérdés mentén vizsgálja: az egyik az, hogy a különböző társadalmi dimenziók mentén kimutatható oktatási egyenlőtlenségek mértéke mikor éri el azt a szintet, amely már illegitimnek (közpolitikai beavatkozást igénylőnek) minősül; a másik az, hogy hol húzható meg az egyenlőtlenségekkel kapcsolatos állami felelősség határa.

Radó szerint, mivel Magyarországon a régi rendszerből örökségként kapott az „egyenlőség látszatát fenntartó hivatalos értékrend” határozza meg az oktatási egyenlőtlenségekről való közbeszédet, a témában terminológiai zavar van. Emiatt hazánkban csak egy szűk szakértői csoportra jellemző az oktatási méltányosság kifejezés használata, a közbeszédben, közpolitikákban az esélyegyenlőség kifejezés használata az elterjedt.

Réthy – Vámos (2006) a méltányos oktatásnak két dimenzióját írja le: az egyik a méltányosság, a másik a befogadás. A méltányos pedagógia feladatai közé sorolják a kedvezőtlen hatások: így a kirekesztés, az intolerancia és a szegregáció megszüntetését. Továbbá a pedagógiailag kedvező helyzetek kialakítását: befogadó környezet megteremtése, differenciálás az oktatás tartalmában, módszerekben és munkaformákban. A méltányos pedagógia feladata a tanulók nevelési szükségleteinek kielégítése legyen az bármilyen szempontból különböző vagy problémákkal küzdő.

A PISA 2015 (Ostorics és munkatársai 2016) eredményei azt mutatják, hogy a magyar köznevelési rendszer súlyos egyenlőtlenséggel néz szembe a nemzetközi összehasonlítások alapján. A nemzetközi mérés adataiból kimutatható az intézményi

szelekció és részben ennek hatására megjelenő szociokulturális eredetű esélykülönbségek.

Már az első PISA-felmérés jelezte, hogy Magyarországon a mérésben részt vevő diákok a mért kompetenciaterületen a fejlett országok átlaga alatt teljesítettek. Az eredmények javulást követően a 2015-ös PISA-jelentés már ismét romlást mutatott, és megerősítette azt, amit a korábbi jelentések már felszínre hoztak, Magyarországon erős a kapcsolat a családi háttér és az iskolai teljesítmény között. Magyarországon az OECD-országokhoz viszonyítva homogénebb iskolák alakulnak ki társadalmi háttér szerint és az iskolák nem kompenzálják ezeket a különbségeket. A hátrányos helyzetű tanulók általában alacsonyabb eredményeket érnek el, és kisebb azon tanulók száma, akik hátrányos helyzetük ellenére kiemelkedő tanulmányi teljesítményt nyújtanak, mint OECD-országokban tanuló társaik. Így nem teljesül a közoktatás azon célja, hogy a tanulók gazdasági, társadalmi és szociális körülményeitől függetlenül, azonos legyen tanulási esélyük. A hazai oktatási rendszerben nem jutnak felszínre, nem fejlődnek ki a szociálisan hátrányos helyzetű tanulók adottságai. Ez gyengíti az oktatási rendszert, és hosszú távon a gazdasági teljesítmény növekedését is fékezi. A magyar oktatási rendszer nem méltányos és nem segíti elő a mobilitást, amelynek motorjának kellene lennie (Ostorics és munkatársai 2016). A magyar közoktatásra leginkább a közép-európai szelektáló teljesítményprofil szélsőséges formája jellemző (Radó 2010).

Azok a gyerekek, akiknek a szülei alacsony iskolai végzettségűek, sokféle hátránnyal érkezik az iskolába. Magyarországon az alacsony iskolai végzettség magasabb munkanélküli arányt is jelent, így ezekben a családokban nagyon gyakran vannak anyagi nehézségek is, így elérhetetlen a tanuláshoz segítséget nyújtó termékek és szolgáltatások megvásárlása. „A hátrányos, illetve halmozottan hátrányos helyzetű gyerekeknek, tanulóknak éppen ezért rengeteg segítséget kell kapniuk ahhoz, hogy előnyösebb helyzetből induló társaikhoz hasonló eredményeket érhessenek el” (Mihályi 2013: 10).

Az egész napos iskola, mint hátránykompenzáló, egyenlőtlenségeket csökkentő, a méltányos oktatást középpontba helyező „iskolakíséret” ezért került napirendre több országban, így Magyarországon is az elmúlt évtizedben.

2. Merre haladt az egész napos oktatás ügye külföldön az elmúlt évtizedben?

A külföldi egész napos iskolai foglalkozási formákat áttekintve látható, hogy egyes országok iskoláiban régi hagyományai vannak a tanórán kívüli tevékenységeknek. Az oktatás, illetve a tanórán kívüli tevékenységek színvonala az oktatáspolitikában és a gyakorlatban az ezredforduló óta egyre nagyobb figyelmet kapott.

Az országok nagy részében a programokat a tanórákon kívül, ingyenesen szervezik, iskolai keretek között, felnőtt felügyelettel. Ezek a tanórákon kívüli programok magukba foglalják a tantárgyakat támogató foglalkozásokat, a korrepetálást, a sportot,

a zenei foglalkozásokat, a színházat, a kertészkedést stb. Egyes országokban ezeknek a közösségi programoknak a szervezését iskolán kívüli szervezetek is vállalják. A tanórákon kívüli tevékenységekre az a jellemző, hogy nincs szigorú tanterv, és a teljesítményt sem minősítik. Az iskola utáni programok és a tanórán kívüli tevékenységek oktatási előnyei iránt növekszik az érdeklődés (Fischer és munkatársai 2014).

Chris Gabrieli (idézi Bozsik 2013) amerikai oktatási szakember szerint az egész napos iskola pozitív üzenetet hordoz azzal is, hogy az órák után nem akar megszabadulni a diákoktól. Az egész napos, egész éves iskolában az időtöbblet önmagában semmit nem jelent. A változást a sokféle, érdekes tanórán kívül szervezett tevékenység hozhatja meg, mely élvezetesebbé teszi az iskolát. A tanórán kívüli foglalkozásokon a tanár és a tanuló más szerepekben találkozik, jobban megismerhetik egymást. Javulhat kapcsolatuk minősége, ami segíti a tanórai tevékenységet és ettől javulhat a tanulók magatartása is. Az egész napos iskola életébe jobban bevonhatók a szülők, és kapcsolat építhető a tágabb közösségek felé.

Chris Gabrieli az alábbi három területet nevezi meg, amelyekre az iskolában töltött többletidő felhasználható.

1. A közismereti tárgyak mellett több idő juthat sportra, művészetekre, társas és érzelmi készségek fejlesztésére. Ez eszköz lehet arra, hogy az iskola szerethetőbb legyen a gyerekek számára, és ezen keresztül a gyerekek motiváltabbak legyenek.
2. A többletidőben gyakorolhatják a matematikát, az idegen nyelveket és az olvasást. E területek alapos elsajátítása a későbbi tanulmányi siker alapja. A tanulókat egyénileg lehet korrepetálni azokból az anyagrészekből, amit nem értettek meg az órán. Ha a gyakorlás következtében javul a teljesítményük, akkor ez tovább motiválja a tanulókat.
3. A megnövekedett időben a tanároknak több idejük jut óráik előkészítésére. Lehetőségük nyílik a kollégáikkal való együttműködésre, reflektálhatnak saját módszereikre (idézi Bozsik 2013).

Németországban a gyerekek iskolában töltött idejének meghosszabbítása melletti érveket az alábbi négy kategóriába sorolták:

- „1.) Az oktatáspolitikai érvek a diákok készségeinek és képességeinek fejlesztésére irányulnak.
- 2.) Az ifúsáspolitikai érvek a gyerekek és a fiatalok pszichoszociális fejlődését helyezik előtérbe.
- 3.) A családpolitikai érvekhez tartozik a munka és a magánélet egyensúlya, valamint a családok szociális támogatása.
- 4.) A foglalkoztatáspolitikai érvek a megfelelő gyermekgondozás biztosítására koncentrálnak, hogy lehetővé tegyék a gyermeket nevelő nők, az anyák számára az elhelyezkedést” (Fischer – Klieme 2013: 28).

Az egész napos iskolák elterjesztését Németországban így indokolják: „...tegye könnyebbé a szülők számára a munka és a családi élet összeegyeztetését, javuljon a

munkaerőpiac hatékonysága azáltal, hogy a képzett anyák munkát tudnak vállalni; az egész napos iskolákban való részvétel segítse a fiatalok pszichoszociális fejlődését és integrációját a felnőttek világába, így az egész napos iskola a társadalmi integrációt is szolgálja” (Fischer – Klieme 2013: 28).

A 28 európai uniós országról készített 2016-os országjelentésben (Education and Training Monitor 2016) négy ország beszámolójában találunk az egész napos iskolai oktatásra vonatkozó adatokat.

Az ausztriai kutatások szerint a korai beavatkozás mellett a magas színvonalú egész napos iskolák hasznos eszközei a hátrányos helyzetűek oktatási eredményei javításának. Az osztrák egész napos iskolákban a délutáni tevékenységek bevezetése bizonyult a leghatékonyabb eszköznek. Ausztriában 2007 és 2014 között az egész napos iskolai helyek száma közel megduplázódott, 140 ezer gyerek részesül ilyen szolgáltatásban. Az iskolák mintegy 40 százaléka kínál egész napos iskolai programot, de csak 5 százalékkuk teljesen egész napos. 2015 és 2019 közötti időszakra Ausztria már 375 millió eurós beruházási programmal rendelkezik az egész napos iskolák számának növelésére. A bankokra kivetett illetéket fordítják erre a célra, amiből nemcsak az iskolák számát és a férőhelyek számát növelik, hanem jelentős összeget szánnak az ezzel kapcsolatos kutatásokra is (Education and Training Monitor, Austria, 4. ch 2016).

A monitor németországi oktatásról szóló 2016-os országjelentése szerint az egész napos iskolai program kompenzálja a gyerekek társadalmi helyzetéből eredő hátrányokat. Németországban 2004 és 2007 között jelentősen növekedett az egész napos program szerint működő iskolák aránya, míg az iskolák 60 százaléka kínál valamilyen egész napos iskolai programot, addig a tanulóknak 38 százaléka vesz részt egész napos iskolai foglalkozásokon. A Németországról szóló jelentés alapján a legjobb eredmények azokból a programokból származnak, ahol a délelőtti és délutáni tanórai és tanórán kívüli foglalkozások szervesen kapcsolódnak egymáshoz. Ez azonban nem jelenti egy egységes egész napos iskolai modellt meglétét minden iskolában. 260 millió EUR-ra becsülik azt az összeget, melyet Németországban 2004-től 2017 végéig az egész napos iskolai nevelés kiterjesztésére használtak fel. Ez lehetővé tette azt is, hogy több főállású tanár vegyen részt a délutáni iskolai tevékenységeken (Education and Training Monitor, Germany, 4. ch. 2016). A 2017-es országjelentés szerint az egész napos iskolák elérési lehetőségei bővültek, de jelentős regionális és iskolai különbségek vannak e területen (Education and Training Monitor 2017).

Mindkét országban az egész napos iskolai program választható a családok számára, és jelentős pénzügyi támogatást rendeltek az intézményrendszer fejlesztésére, a tanárok fizetésére és a kutatásokra.

Bulgáriában a 2013/2014. tanévtől az általános iskola alsó tagozatában vezették be az egész napos iskolai programot minden diák számára. Azonban további terveik is vannak, és 7. évfolyamig szeretnék felmenő rendszerben kiterjeszteni a modellt. A közelmúltban az egész napos iskolai programot az oktatás fejlesztés legfontosabb intézkedésének nevezték, melytől azt várják, hogy csökkenti az iskolai lemorzsolódást. (Education and Training Monitor, Bulgaria, 4. ch. 2016)

A 2016/2017. tanévtől Görögországban - parlamenti döntést követően - egységes egész napos iskolai modellt vezettek be az általános iskolákban. Az országjelentés szerint ez az egész napos iskolai programnak egy csökkentett változata, nem foglal magába tanórán kívüli tevékenységeket. Görögországban is a hátrányos helyzet negatív hatásainak csökkenését várják az egész napos iskola bevezetésétől (Gkoratsa 2013). A 2017-es országjelentés szerint az egész napos iskolai modell kiterjesztését tervezik a 2017/2018. tanévtől. Az egész napos iskolai programokhoz való hozzáférés lehetőségének kiterjesztésével kifejezetten a szociálisan hátrányos helyzetű és a menekült családok gyermekeit kívánják elérni, és ebben a keretben interkulturális oktatás bevezetését is tervezik (Education and Training Monitor, Greece, 4. ch. 2016).

Míg Ausztriában és Németországban választható az egész napos iskola a jelentések tartalmazzák a fejlesztésekre szánt összegeket. Görögországban és Bulgáriában kötelező, de a jelentés nem tartalmazza a program megvalósítására szánt pénzügyi keretet.

2001-ben a német PISA-teljesítmény miatt úgynevezett PISA-sokk következett be Németországban, mert a nemzetközi felmérésben a német 15 évesek alulmaradtak a többi ország diákjaihoz képest. A kialakult helyzet miatt az elmúlt évtizedben, Németországban, a viták az egész napos iskolák oktatási előnyeire fókuszáltak. A kutatások alapján várható, hogy az egész napos iskolákban kínált tanórán kívüli tevékenységek fokozzák a tanulmányi teljesítményt. Az első eredmények szerint az egész napos iskolai programok azoknak a diákoknak előnyösek, akik bármilyen szempontból különleges támogatást igényelnek, például a hátrányos helyzetű tanulók és a bevándorló családok gyermekei, továbbá kiemelt figyelmet fordítanak a serdülők iskolai támogatására. Mivel az egész napos iskolák támogatják a hátrányos helyzetű tanulókat (például a házi feladat elkészítésében nyújtanak segítséget), a kérdéssel foglalkozó német szakemberek azt állítják, hogy az egész napos oktatás a magasabb veszélyeztetettségi kockázattal rendelkező csoportokat segíti. Amennyiben ez megvalósul, akkor csökkenhet az iskolai végzettség társadalmi háttér általi meghatározottsága. Az egész napos iskolákban a különböző területeken tevékenykedő segítők együttműködésével valósul meg a diákok és a családok támogatása. Az egész napos iskolákban a tanulás nem korlátozódik a tantárgyak tanulására, hanem számos egyéb a társadalmi integráció szempontjából fontos kompetencia elsajátítását is magában foglalja (Fischer – Klieme 2013).

Az egész napos iskolák pozitív hatása érzékelhető mind a társadalmi integráció, mind az iskolai légkör tekintetében. Alapvető jellegzetesség, hogy a tanórákon kívüli foglalkozások – pl. zenei vagy egyéb művészeti nevelés – az egész napos iskolákban társadalmi helyzet alapján kevésbé szelektívek, mint az iskolán kívül kínált hasonló programok, mert ingyenességük miatt mindenki számára elérhetőek (Fischer és munkatársai 2014).

A kutatók az egész napos oktatásszervezéstől, illetve az ezzel összefüggő szakmai fejlesztésektől a társadalmi-gazdasági státusz szerint veszélyeztetett és nem-veszélyeztetett csoportok közötti különbségek csökkenését várták, de a kutatási eredmények ezeket a várakozásokat még nem igazolták (Fischer és munkatársai 2014). Fischer (2012) szerint ugyanakkor egyik tanulmányban sem találunk olyan eredményt,

hogyan az egész napos iskolának negatív hatásai lennének. Ez a megállapítás érvényes a gyerekek iskolai teljesítményére és a családi életére is. Az egész napos iskola egyéni hatása mindenekelőtt az iskola minőségétől és kínálatától függ, emellett nagyon fontosnak bizonyult az iskolai légkör minősége.

Gabrielivel egybehangzóan más amerikai kutatási eredmények (Farbman 2015) is azt tárták fel, hogy a jól teljesítő iskolák nem egyszerűen több órában működnek, hanem a működésükbe számos olyan technikát, módszert építettek be, amely maximalizálja a rendelkezésre álló idő hasznosítását. Farbman kutatási eredményei szerint szoros a kapcsolat az iskolában töltött többletidő és a tanulók jobb eredményei között azoknál a tanulóknál, ahol az iskolán kívül nincs lehetőségük a tanulásra. „Ha néhány iskola sikeresen tud oktatni-nevelni veszélyeztetett diákokat, akkor nincs ok arra, hogy mások ne működjenek hasonlóan.” (Farbman 2015: 11)

3. Az egész napos iskola hazai előzményei, bevezetése, szabályozása

Az egész napos iskolai nevelés bevezetése Magyarországon már 1972-ben Vargha Balázs egyik írásában felmerült (Vargha 1972). Az egész napos iskolát a szociális hátránnyal induló tanulók elmaradásainak pótlására javasolta, reflektálva Ferge Zsuzsának a Szociológia folyóiratban megjelent tanulmányára. Olyan fejlesztéseket javasolt az egész napos oktatáshoz, melyeknek egy része még ma is megvalósításra vár: „Tornaterem, uszoda, játszótér, sporttelep, tanulópark, kertgazdaság, műhelyek, laboratóriumok, zeneszoba, színházterem, képzőművészeti műterem, könyv-, hangszalag- és lemeztár, felvevő- és lejátszó berendezések.” (Vargha 1972: 114).

Ferge Zsuzsa nevéhez kapcsolódva az egész napos oktatásszervezés szükségessége 2006-ban ismét megfogalmazódott a Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Programban: „A napköziotthonos csoportokban fokozatosan ... ki kell alakítani azokat a feltételeket, amelyeket az egész napos iskola koncepciója megkövetel. Olyan nevelői felkészültség, és olyan tárgyi-dologi feltételek szükségesek, amelyek tartalmas foglalkozást, pihenést, feszültségoldást, sportolási lehetőséget biztosítanak, és jól szolgálják a különböző hátrányok csökkentését” (Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program 2006: 97).

Pokorni Zoltán, az Országgyűlés Oktatási Bizottságának elnökeként 2009-ben vetette fel az egész napos iskola elterjesztésének szükségességét, elsősorban annak hátránykompenzáló szerepét hangsúlyozva. Javaslatában úgy fogalmazott, hogy szakmai és finanszírozási eszközökkel vonzó választási lehetőséggé kell tenni az egész napos iskolát.

A fentieket összegezve: az egész napos iskola bevezetésének ötlete régóta jelen van az oktatáspolitikai elképzelések között. A fent kiemelt részletekben közös az, hogy nemcsak a bevezetés gondolata és célok fogalmazódtak meg, hanem az is, hogy az egész napos oktatás feltételeit is meg kell teremteni.

2011 szeptemberében nyilvánossá vált a Nemzeti Erőforrás Minisztérium nemzeti köznevelésről szóló törvénytervezetének koncepciója. Az Új Katedra közoktatási hírportál a koncepció közzétételkor várhatóan élénk vitát kiváltónak nevezte a kötelezően bevezetésre kerülő egész napos iskola tervét. A legfontosabb kérdésnek a bevezetés módját nevezte meg. A hírportál szerint a döntés nagy lehetőségeket nyit meg, ugyanakkor sok kockázatot is tartalmaz. Az előkészítetlenül bevezetett egész napos iskola hosszú időre hiteltelenné tehet egy humánus, esélyteremtő, gyermekközpontú iskolaszervezési formát (Új Katedra 2011).

A nemzeti köznevelésről szóló törvény (továbbiakban: Nkt.) 2011. december 29-i megjelenése után vált egyértelművé az, hogy a 2013/2014. tanévtől az iskolák számára lehetőség az egész napos iskolai nevelés-oktatás szervezésére, de azok az iskolák, amelyek nem ilyen oktatásszervezéssel működnek, azoknak is délután négyig vagy ötig nyitva kell tartani. A délutáni nyitva tartás nem kapott külön elnevezést a törvényben, mint már korábban utaltam erre, jelen tanulmányban egész nap nyitva tartó iskola megnevezéssel különböztetem meg az egész napos iskolától.

A médiában és a közbeszédben a két fogalom (az egész napos iskola és az egész nap nyitva tartó iskola) összemósódott, nem vált egyértelművé, hogy más oktatásszervezési formáról van szó. Hoffman Rózsa államtitkár értelmezése szerint az egész napos iskolák népszerűek voltak és problémamentesen működtek, nem volt szükséges változtatni a bevett gyakorlaton. A délutáni nyitvatartás esetén a főszabály változott. Eddig az iskola a szülő kérésére napközit és tanulószobát szervezett, ezután az iskola a délutáni benntartózkodásról szól. Szülői kérésre a gyermeket a nem kötelező foglalkozás alól azonban felmentheti az igazgató. „Kevés intézkedésünket kísérte annyi félreértés és szándékosan hamis interpretáció, mint az általános iskolák délutánig történő nyitva tartásáról szóló törvényhelyet.” (Hoffmann 2014: 63) Érvelése szerint az egész nap nyitva tartó iskola bevezetésének hátterében a kétkeresős családmódel áll, ahol az anya is reggeltől késő délutánig dolgozik, és emiatt nem tud otthon lenni a gyermekekkel. További szempont volt azoknak a családoknak a helyzete, ahol bár a szülők otthon vannak, de nincsenek olyan helyzetben, hogy gyermekeik tanulását érdemben tudják segíteni.

Az egész napos iskola bevezetését alig megelőzve, 2012. augusztus 1-jén indult az a fejlesztés melynek célja az volt, hogy kidolgozzák az egész napos iskola oktatási-nevelési programját. A TÁMOP-pályázat⁴ keretében folytatott fejlesztés során az Oktatókutató és Fejlesztő Intézet munkatársai és a pályázatban részt vevő iskolák végezték a munkát. Az iskolák szakmai munkájának támogatására kidolgozott nevelési-oktatási programok elsősorban a tanórán kívüli foglalkozások megtartásában segítik a pedagógusokat. A pedagógusok nemcsak a programok kidolgozásában vettek részt, hanem a programok kipróbálását is elvégezték. Az egész napos iskolák számára rendszerszerű program készült alsó és felső tagozaton, ehhez kapcsolódnak a tematikus progra-

⁴ TÁMOP – Társadalmi Megújulás Operatív Program 3.1.1 keretében zajlott a 21. századi közoktatás (fejlesztés-koordináció) II. szakasz. A pályázat fókuszában a megújuló köznevelési rendszer állt, ennek keretében fejlesztették az egész napos iskola szakmai koncepcióját és a koncepció gyakorlati használatát segítő nevelési-oktatási programokat.

mok. A tanórán kívüli foglalkozások jó gyakorlatait is összegyűjtötték, és megújított struktúrában tették közzé (Varga és munkatársai 2015).

Az egész napos iskola fogalmának tisztázásához az Nkt. értelmező rendelkezéséből indulok ki. A köznevelési törvény az egész napos iskolát iskolaszervezési formának nevezi, ahol a tanórai és egyéb foglalkozásokat egyenletesen szétosztva kell megszervezni. Működésének részletszabályait az oktatási miniszter rendeletben⁵ szabályozta, további rendelkezéseket a kormányrendelet⁶ tartalmaz.

A köznevelési törvény⁷ szerint egész nap nyitva tartó iskolában a nevelés-oktatást úgy kell megszervezni, hogy a foglalkozások legalább tizenhat óráig tartsanak. Ezen a foglalkozásokon az általános iskolába járó tanulóknak részt kell venni. Ezzel a módosítással egy időben a köznevelési törvénybe az egyéb foglalkozások alóli felmentés lehetősége is bekerült. Ezt a szülő kérheti: „(...) az igazgató a tanulót a szülő kérelmére felmentheti (...).”⁸ A szülői kérelmet kezdetben nem kellett indokolni, később változtattak ezen, de az a tapasztalat, hogy azt az iskolákban szabadon értelmezik. Így a hatályos jogszabályok szerint az általános iskolás tanulók esetében az engedély nélküli távollét a délutáni egyéb foglalkozásokról, mulasztásnak minősül.

A megnövekedett időkeretben az iskolában olyan egyéni és csoportos foglalkozásokat kell szervezni, melyek a tanulók fejlődését szolgálják. A délutáni foglalkozások köré tartozik pl. a tanulószoba, a napközi, a szakkör és a szakszerű felügyelet. A köznevelési törvény⁹ kitér arra, hogy az egész napos iskolai programmal működő iskolákban nem adható felmentés az iskolai foglalkozások alól.

A kormányrendelet¹⁰ szerint az egész napos iskolában biztosítani kell a lehetőséget a felzárkóztatásra, tehetséggondozásra, a művészeti nevelésre, a testmozgásra, az iskola arculatához illő szakköri és egyéb foglalkozásokra, illetve az önálló tanulásra. A záró bekezdés azt az oktatáspolitikai elképzelést fogalmazza meg, hogy az általános iskolákban a tizenhat óráig szervezett egyéb foglalkozások fokozatos átmenetet képeznek az egész napos iskola széles körű elterjesztéséhez.

Az EMMI-rendeletben¹¹ megfogalmazott egész napos iskola feltételek nagy részben átfedésben vannak az egész nap nyitva tartó iskolával szemben megfogalmazott követelményekkel:

- az egész napos iskolai nevelés-oktatás keretében biztosítani kell a segítségnyújtást a házi feladatok elkészítéséhez, a tananyag megértéséhez, elsajátításához;
- a többletidőben támogatást kell nyújtani azoknak, akik tanulási nehézségekkel küzdenek, lassabban haladnak és a tehetséggondozásra is időt kell biztosítani;
- az egész napos iskolaszervezési formában a kötelező tanórákat és az egyéb foglalkozásokat a délelőtti és délutáni időszakra egyenletesen elosztva, egymást váltva, a tanulók arányos terhelését figyelembe véve kell megszervezni;

⁵ 20/2012. Emberi Erőforrások Minisztériuma (továbbiakban: EMMI) rendelet.

⁶ 110/2012. (VI. 4.) kormányrendelet.

⁷ Nkt. 27. § (2) bekezdése.

⁸ Nkt. 55. § (1) bekezdése

⁹ Nkt. 55. § (1) bekezdése.

¹⁰ 110/2012. (VI. 4.) kormányrendelet

¹¹ 20/2012. EMMI rendelet.

- a tanulók következő tanórákra felkészítése az iskolában történik, emiatt a tanulók iskolai felszerelése az iskolában marad, ezért biztosítani kell a feltételeket a tankönyvek, a füzetek és más felszerelések biztonságos tárolásához.

A fenti rendelet két többlet elvárást fogalmaz meg az egész napos oktatásszervezést bevezető iskolákkal szemben. Az első az, hogy az intézménynek rendelkezni kell az egész napos iskolai nevelés-oktatásra kidolgozott nevelési-oktatási programmal. A második szerint az általános iskola akkor szervezhet egész napos iskolai nevelés-oktatást, ha azoknak a tanulónak az ellátásáról, akik nem kívánják igénybe venni az egész napos oktatásszervezést más osztály indításával, vagy másik iskolába történő átvételéről az iskola gondoskodik.

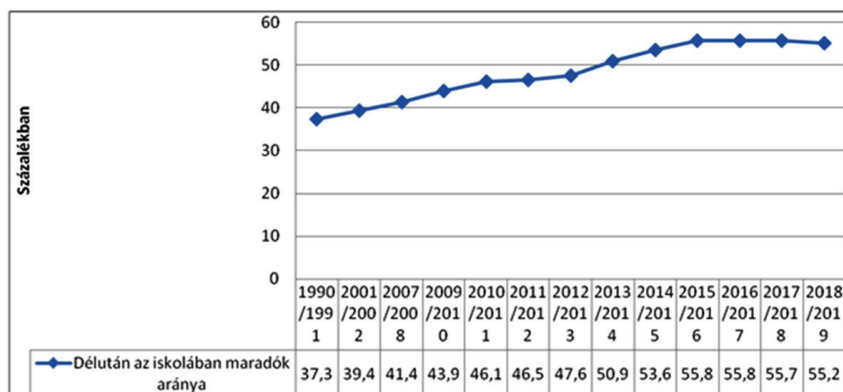
Az „egész napos iskola” bevezetésével nemcsak az iskolában töltött idő lett hosszabb, hanem az oktatásszervezési forma koncepciójában más, az iskola funkcióit tágabban értelmezi, mint jelen dolgozatban az „egész nap nyitva tartó iskola” kifejezéssel megkülönböztetett oktatásszervezési forma.

4. Mit mutatnak az általános iskolai statisztikai adatok?

Az alábbiakban a Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban: KSH) általános iskolákra vonatkozó adatainak, az Oktatási Hivatal (továbbiakban: OH) egész napos iskolákra vonatkozó statisztikai adatainak és a saját kérdőíves kutatás egész napos iskolákra vonatkozó adatainak elemzésére kerül sor.

A 1. számú ábrán a délutánt az iskolában töltő tanulók arányát tüntettem fel az 1990/1991. tanévtől a 2018/2019. tanévig. A rendszerváltást követően az általános iskoláskorú tanulók több mint egy harmada töltötte az iskolában a délutánt a szülői igény és fenntartói engedély alapján szervezett délutáni iskolai foglalkozásokon. A szülői igény alapján szervezett délutáni iskolai elfoglaltság lassan, de folyamatosan emelkedett, az utóbbi közel három évtizedben összesen 17,9 százalékkal. Az utóbbi évtizedben legnagyobb mértékben a 2013/2014. tanévben emelkedett, az előző tanévhez viszonyítva 3,3 százalékkal. Bár a délutáni foglalkozásokon részt vevők aránya ekkor emelkedett a legnagyobb mértékben, megítélésem szerint ez a többi évhez viszonyítva nem olyan kiugró, hogy láthatóvá tenné azt, hogy egy eddig választható iskolai tevékenység mostantól kötelező iskolai elfoglaltsággá vált. A 2018/2019. tanévben az általános iskoláskorú gyerekeknek több mint a fele 55,2 százaléka töltötte az iskolában a délutánt. Az oktatási statisztikai adatok azt mutatják, hogy a délután az iskolában maradó tanulók aránya a rendszerváltás óta tartó növekedési tendencia a 2015/2016. tanévben tetőzött, az ezt követő tanévben stagnált, és a 2017/2018. tanévben csökkenni kezdett, mely a 2018/2019. tanévben sem állt meg.

1. ábra. A délutánt az iskolában töltő tanulók arányának változása az utóbbi 28 év során

Forrás: KSH adatok

A 2018/2019. tanévben az általános iskoláskorú gyerekek 44,8 százaléka a tanítás és az iskolai étkezés után a délutánt nem az iskolában tölti, ami azt jelenti, hogy egyé- nileg, otthoni segítséggel, tanodában vagy különórán készül fel a következő tanítási napra. Ha az alsó és felső tagozat statisztikai adatait elkülönítve vizsgáljuk, akkor az adatok azt mutatják, hogy az alsósok jóval magasabb arányban, 88,1 százalékban mar- radnak délután az iskolában.

Mit tudunk azokról, akik a délután egy részét vagy a teljes délutánt az iskolában töltik? Az OH adatai alapján 19 százalékuk szakkörön, sportkörön, úgynevezett egyéb foglalkozáson vesz részt, és azt követően otthon készülnek a másnapi órákra. Ők sem veszik igénybe a tanári segítségnyújtás lehetőségét az órákra való felkészülésben. Az általános iskolások további 25 százaléka (negyede) napközis foglalkozáson vesz részt, ami magába foglalhatja a szakkört, sportkört és az iskolában elkészített házi feladatot esetleg a szóbeli tanulás egy részét is. Az általános iskolások 12 százaléka egész napos iskolai programban vesz részt, ahol megtörténik a tanulás, sportolás, egyéb szakkörön való részvétel is. A köznevelési törvény megfogalmazza, hogy az iskolákban lehetősé- get kell biztosítani a tanszerek tárolására is, ami számos esetben azt jelenti, hogy nem kell hazavinni a tanszert, többnyire csak hétfvégén.

A KSH és az OH adatai alapján a 2017/2018. tanévben összesen 663 intézmény- ben folyt egész napos iskolai nevelés-oktatás¹², tehát az általános iskolák közel egyne- gyede működött részben vagy egészen egész napos iskolai programmal. A fentiek alapján elmondható, hogy míg minden 4. iskolában van egész napos formában műkö- dő osztály, az általános iskolába járó gyerekek közül csak minden 10. részesül ilyen köznevelési szolgáltatásban.

Az OH-tól kapott iskolai adatok alapján az egész napos iskolák programját feltér- képező kérdőívet küldtem ki a 2016/2017. tanévben online az ország összes olyan in-

¹² A 2017/2018. tanévben az országban összesen 3581 általános iskolai feladatellátási hely működött, eb- ből 828 feladatellátási hely volt egész napos.

tézményébe, ahonnan a KIR¹³-ben egész napos oktatást jelentettek. Az ország 103 egész napos oktatásszervezést alkalmazó általános iskolájából érkezett vissza kitöltött kérdőív. Eszerint az országban működő egész napos iskolák 15 százalékáról rendelkezem nem reprezentatív, de az egész napos iskolai programra vonatkozó információkkal. Az intézményvezetőktől a kérdőívben rákérdeztem a település nagyságára, az iskolák számára a településen, az egész napos oktatásszervezéssel működő osztályok számára és arra, hogy mi jellemzi az iskolában működő egész napos iskolai nevelés-oktatást, hogyan tudják megteremteni a szükséges körülményeket, illetve azt, hogy a jogszabályban és a szakirodalomban megfogalmazott egész napos iskola feltételek érvényesülnek-e az iskolában.

A visszaérkezett adatok alapján az rajzolódik ki, hogy az egész napos iskolai programmal működő intézmények fele kistelepüléseken, falvakban és kisközségekben található, a települések további 14 százaléka 10 000 fő alatti nagyközség vagy kisváros. A mintába bekerült egész napos iskolai program szerint nevelő-oktató intézmények csupán egyharmada működik nagyobb városokban, megyeszékhelyen vagy a fővárosban. A mintába került egész napos iskoláknak nagyobb része nemcsak kistelepülésen található, hanem a visszaküldő iskolákra az is jellemző, hogy kisiskolák jelentős arányban (150 tanuló alatti a negyede). A kérdőívek szerint a visszaküldő intézmények 40 százalékában az 1–2. évfolyamra és az alsó tagozat egyes osztályaira korlátozódik az egész napos oktatásszervezés. Az intézmények további 40 százalékában a teljes alsó tagozat működik az egész napos iskolai program szerint. A visszaküldött kérdőívek alapján elmondható, hogy egész napos iskolai nevelés-oktatást leginkább az alsó tagozaton szerveznek. A kérdőívet visszaküldő intézmények csupán 20 százalékában van jelen az egész napos iskolai nevelés-oktatás a felső tagozaton is. A teljes felső tagozaton még ennél is kevesebb, a visszaküldő intézmények 15 százalékában folyik egész napos oktatás.

Az OH 2017/2018. tanévi adatai alapján állítottam össze az alábbi táblázatot, melyben az egész napos oktatás kiterjedtsége alapján öt iskolacsoportot alakítottam ki. Az első csoportba azokat az iskolákat soroltam ahol nincs egész napos oktatásszervezés, ide tartozik az iskoláknak háromnegyede. A többi csoportot az egész napos oktatásban résztvevő tanulók számaránya alapján alakítottam ki úgy, hogy a tanulók egynegyede, fele, háromnegyede vagy az egész iskola egész napos oktatásszervezés szerint működik. A táblázatban feltüntettem a hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű és az SNI gyerekek arányát az iskolacsoportok szerint.

¹³ KIR a Köznevelési Információs Rendszer rövidítése, mely az iskolákra, tanulókra és pedagógusokra vonatkozó legfontosabb adatokat tartalmazza.

1. táblázat. Hátrányos, halmozottan hátrányos helyzetű és az SNI gyerekek aránya az egésznapos oktatás kiterjedtsége alapján a 2017/2018. tanévben

Egész napos oktatás kiterjedtsége	Elemzés	HH százalék	HHH százalék	SNI százalék
Általános iskolák, ahol nincs egésznapos oktatás	2757	9,85	12,37	12,9
Az egész napos oktatás aránya 0,1–25% között	161	9,38	11,64	8,67
Az egész napos oktatás aránya 25,1–50% között	298	10,84	13,47	9,47
Az egész napos oktatás aránya 50,1–75% között	158	7,94	14,06	8,23
Az egész napos oktatás aránya 75,1–100% között	211	13,2	17,28	14,4
	3585	10,02	12,8	12,31

Forrás: OH adatok alapján, saját szerkesztés

A fenti táblázat a már említett magas arányban egész napos oktatásszervezést alkalmazó kistéleplési, kisiskolákra irányítja a figyelmet. Az OH statisztikai adatai alapján ezekre az intézményekre az a jellemző, hogy minél kisebb tanulólétszámú iskolák, annál több tanuló tanul egész napos program szerint. A táblázat adatai szerint a hátrányos-, a halmozottan hátrányos helyzetű és sajátos nevelési igényű tanulók aránya ezekben az iskolákban jóval magasabb, az országos átlagnál. De magasabb azoknál az iskoláknál is ahol alacsonyabb arányban van egész napos oktatás, vagy nincs is ilyen oktatásszervezés az intézményben.

5. Az egész napos oktatás mindennapjai

Az egész napos oktatásszervezés gyakorlatának megismeréséhez négy különböző településen található egész napos iskolát választottam. Az iskolai látogatások, az intézményvezetőkkel készített interjúk, az egész napos oktatásban dolgozó pedagógusok kérdőívei, az iskolák dokumentumainak elemzése során arra kerestem a választ, hogy hogyan valósul meg az egész napos oktatásszervezés, milyen ismérvek jellemzik a napi gyakorlatot, milyen eszközökkel, módszerekkel dolgoznak, és mindezek hogyan viszonyulnak a jogszabályban és a szakirodalomban megfogalmazott egész napos iskola feltételeihez.

Az első azon kevés iskolák közé tartozik, amely részt vett az egész napos iskola modulfejlesztési folyamatában, majd ezt követően sikeresen pályázott, és a projekt második részében az egész napos iskolai nevelés-oktatás bázisiskolájává vált. Ez az intézmény jelenleg is teljes alsó tagozaton egész napos iskolaként működik. Az intézményvezető az egész napos iskolai nevelés-oktatás bevezetése során az iskola funkciójának bővítését helyezte előtérbe. Az igazgató az egész napos iskolai nevelés-oktatás egyik

legfontosabb céljának nevezte azt, hogy az iskolába járó gyerekek férjenek hozzá olyan szolgáltatásokhoz, a tanórán kívüli foglalkozások keretében, melyekhez az intézményen kívül csak pénzért jutnának hozzá. Ebben az intézményben ez kiemelt cél, hiszen az iskolába járó gyerekek közül minden ötödik hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű. A közelmúltbeli külföldi kutatási eredmények éppen a tanórán kívüli foglalkozások fejlesztő hatásáról számolnak be, ezt tulajdonítva az egész napos iskolák egyik legfontosabb pozitív hatásának. Ebben az intézményben az egész napos nevelésről alkotott koncepció közel áll ahhoz, amit az egész napos iskolai fejlesztést célzó, fent megjelölt TÁMOP-pályázat szakmai anyagaiban olvashatunk. Ez nem meglepő, hiszen az intézményvezető személyesen is részt vett a pályázati munkában.

A második iskolára az intézményből visszaérkezett egész napos iskolai programokat feltérképező kérdőív hívta fel a figyelmet. A vezető a kérdőív mellékletében olyan, az egész napos iskola felső tagozatát érintő oktatásszervezési problémákat fogalmazott meg, melyekkel korábban nem találkoztam. Az iskola nem vett részt a TÁMOP-pályázatok egyikének keretében folytatott „egész napos iskola” fejlesztésben, és nem a pályázatban kidolgozott program szerint működik. Az intézmény nevelőtestületének döntésével vezették be az iskolaotthonos oktatást 2005-ben, és a köznevelési törvény bevezetését követően is iskolai döntéssel váltak egész napos iskolává. Az intézmény dokumentumaiban jól átgondolt és kidolgozott, az egész napos iskolai nevelés-oktatás szervezése, illetve módszertana. Az egész napos oktatást olyan környezetben vezették be, ahol magas a szociálisan hátrányos helyzetű tanulók aránya. Az intézményben alkalmazott módszerek, oktatásszervezési formák pozitív változást hoztak az iskola életében.

A harmadik iskola az intézményvezetővel folytatott első beszélgetésünk után került a tervezett helyszínébe közé. Ebben az intézményben szerzett tapasztalatok egyediékből a szempontból, hogy az egész napos iskola fejlesztési folyamatának aktív résztvevői voltak nemcsak alsó, hanem felső tagozaton is. Jelenleg is egész napos iskolai nevelés-oktatás folyik a teljes intézményben (alsó és felső tagozat). Továbbá az iskola funkciójának kiterjesztését innovatív szemlélettel és a magyar köznevelési rendszerben új módszertani eszköztárral valósítják meg a hátrányos helyzetű tanulók integrált nevelés-oktatásának érdekében.

A negyedik iskola, abban egyedi az egész napos iskolák között, hogy két tanítási nyelvű (magyar és angol) általános iskola. Nem vett részt az egész napos iskola fejlesztési folyamatában, de az iskolaotthonos működésben hagyományosan rendelkezik. Bár az iskola nagyvárosban található, de az intézményvezető megfogalmazása szerint a peremkerületen való elhelyezkedése miatt nem jók az adottságai. Egész napos iskolai nevelés-oktatást csak alsó tagozaton folytatnak, de két tanítási nyelvű az iskola alsó és felső tagozaton egyaránt. Itt első osztálytól emelt óraszámú tanítják az angolt, és további három tárgyat tanítanak angolul minden évfolyamon. Ez az intézmény tapasztalataim szerint iskolaotthonosból úgy vált egész napos iskolává, hogy a funkciójának kiterjesztése csak a nyelvoktatás megvalósítását helyezi előtérbe.

Az iskolaotthonos múlt

Az egész napos iskolai nevelés-oktatás napi gyakorlatát tanulmányozva azt állapítottam meg, hogy az általam megismert egész napos iskolák életében meghatározó előzmény volt az iskolaotthonos múlt. A magyar közoktatási rendszerben hosszú ideje meglévő oktatásszervezési forma és nyelvezet határozza meg a mai egész napos iskolák egy részében az iskolai szemléletet, módszertani kultúrát és azt a pedagógiai gyakorlatot, amit ma ezekben az iskolákban oktató pedagógusok alkalmaznak.

„Nálunk régóta van egész napos iskola, mert egész napos iskola az iskolaotthon is. Amikor elkezdtem ebben az iskolában dolgozni, már akkor is iskolaotthon működött itt, az intézményben. Már a végén csak egy osztályunk volt, de az iskolaotthonos volt. Azért tartottuk meg, mert a legbiztonságosabb kereteket tudta nyújtani ehhez a szociális háttérhez.” (intézményvezető, 2016/2017.)

Az iskolaotthonban folyó pedagógiai munkát és annak előnyeit foglalja össze az alábbi idézet. Az intézményvezető is fontosnak tartotta azt, amit a jogszabályok feltételként fogalmaznak meg, hogy ennek az oktatásszervezési formának az előnye az, hogy a tanórák, az önálló- és a rekreációs foglalkozások a nap folyamán váltják egymást, mert így egyenletes a tanulók terhelése a nap folyamán. Az alábbi interjúrészlet felhívja a figyelmet arra is, hogy az iskolaotthonban a tanulás folyamattá válik, fellazulnak a tantárgyi keretek, és az ott tanító pedagógusok nem tanórákban, hanem tanulási folyamatban gondolkodnak. Ezt a megállapítást más intézményvezetői- és pedagógus interjúk is alátámasztják.

„Az iskolaotthonnak az előnyei nagyok, ha él vele az intézmény, úgy, ahogy kell és lehet. Egyrészt itt zajlik minden, itt készül el a házi feladat, itt zajlik a felzárkóztatás tehetség gondozás, szakkörök. Megvan a gyerek számára a lehetőség, hogy önállóan készüljön el a feladattal. (...) Kell hozzá a pedagógiai szabadság, kell hozzá az, hogy a két pedagógus, aki az osztályban dolgozik, nagyon szoros együttműködésben dolgozzon, mert ez úgy működik, hogy amikor váltják egymást, akkor adják át egymásnak a legszükségesebb információt. Házi feladat nincs az iskolaotthonban, az önálló tanulási időben vannak önálló feladatok, gyakorlás van, ez helyettesíti a házi feladatot. (...) Felborultak a szigorú tantárgyi keretek, és egy tanulási folyamat alakult ki az iskolaotthonban. Ez már a 90-es években működött, a pedagógusoknak ilyen volt a szemlélete, nem volt meg az a szigorú én tantárgyam, én órám, hanem a folyamat volt.” (intézményvezető, 2016/2017.)

Azt, hogy mióta van iskolaotthonos oktatás egyes iskolákban a múlt homályába vész, a jelenleg tanító pedagógusok nem is tudják, hogy mikor kezdődött, de erre a hagyományra és módszertani kultúrára építve szervezik meg az iskolai életét. Van olyan egész napos iskola, ahol a nem túl régi iskolaotthonos oktatásszervezés meg-

győzte a nevelőtestületet és az egész napos iskolai oktatásszervezést is tudatosan váltálták.

„Én arra jöttem ide, hogy ezt az egy osztályt iskolaotthonosként kívánják működtetni szeptember 1-től, de ez egyáltalán nem volt előkészítve, csak kitalálták.(...) Az iskolaotthon ismert volt számomra, és tudtam, azzal, ha valahol a gyerekeknek rossz körülmények között élnek otthon, akkor ott az iskolaotthon megmentheti a helyzetet. A kollégákkal történő beszélgetésekből gyorsan kiderült, hogy ők azt gondolják, hogy ez csak egy másik név ugyanarra a napközis technikára. Újra beszéltük a kérdést, és olyan döntés született, hogy a klasszikus iskolaotthonos oktatás legyen.” (intézményvezető, 2016/2017.)

Az intézmény dokumentumaiban jól átgondolt és kidolgozott, az egész napos iskolai nevelés-oktatás szervezése, illetve módszertana. Az egész napos oktatást olyan környezetben vezették be, ahol jelentős a szociálisan hátrányos helyzetű tanulók aránya. Az intézményben alkalmazott módszerek, oktatásszervezési formák pozitív változást hoztak az iskola életében, a kompetenciamérések jó hátránykompenzáló hatást igazolnak.

A másik intézményben is az iskolaotthonos hagyományokra építettek, de itt az angol tagozatos oktatást helyezték a középpontba. Egész napos iskolai nevelés-oktatást csak alsó tagozaton folytatnak, de két tanítási nyelvű az iskola alsó és felső tagozaton egyaránt. Az egész napos oktatásban alkalmazható tanórai és egyéb foglalkozások váltakozása arra ad lehetőséget, hogy a tagozatos oktatás megszervezhető legyen.

A négy iskola közül háromban az iskolaotthonból ismert guruló módszert alkalmazzák, míg a negyedik iskolában alkalmazott kéttanítós modell a tanulói igényekhez való jobb hangolódást teszi lehetővé.

Az iskolaotthonból ismert gyakorlatot használják az iskolában folyó munka megszervezése, az időbeosztás, a tanulás és az egyéb foglalkozások váltakozása, az, ahogyan az iskolában töltött időt felhasználják, ahogyan a tanulás folyamatát szemlélik és szervezik. Ez a tanulói és tanári erőforrásokkal való gazdálkodást is magában foglalja.

Az egész napos nevelés-oktatás fejlesztő pályázatban való részvétel

Az egész napos nevelés-oktatás fejlesztését célzó pályázatban az általam megismert négy intézményből kettő vett részt. Az uniós pályázat keretében folyó egész napos iskolai fejlesztésben TÁMOP-pályázat való részvétel és a pályázatban végzett munka sok új értékes módszert, eljárást és ötletet vitt be az intézmények pedagógiai gyakorlatába, vagy az ottani pedagógiai gyakorlatot vitte ki a köztudatba. Az egyik fejlesztésben részt vevő intézmény a pályázat keretében az iskolában korábban használt módszereket és jó gyakorlatokat dolgozta át modulokra és egyéb foglalkozásokra.

„Amikor az ENI-modellben azt mondták, hogy dolgozzunk ki modulokat, akkor azokat a témákat dolgoztuk ki, amit egyébként is csinálunk. Pl. népek konyhája, nekünk van egy tankonyhánk, ahol a gyerekekkel együtt el tudunk készíteni ételeket. A népek konyhája modul, már tudatosan kidolgozott modul. (...) Van egy állatkerti modulunk vagy a „Bringára fel” modul.(...)Mi a meglévő dolgainkat modulusítottuk. Itt az élménypedagógia, csináltunk egy önismereti modult.” (intézményvezető, 2016/2017.)

Az intézményvezető célja az volt, hogy azt a fejlesztést, amelyet korábban az intézményben megvalósított, bevigye a köznevelés keretei közé. Az intézményben szerzett tapasztalatok egyediek abból a szempontból, hogy az egész napos iskola fejlesztési folyamatának aktív résztvevői voltak nemcsak alsó, hanem felső tagozaton is. Továbbá az iskola funkciójának kiterjesztését innovatív szemlélettel és a magyar köznevelési rendszerben új módszertani eszköztárral valósítják meg a hátrányos helyzetű tanulók integrált nevelés-oktatásának érdekében.

A másik pályázatban részt vevő intézményben a fejlesztés, az innováció éppen az ebben való részvétel hatására indult meg az iskolában. Az intézményvezető a pályázatban és az egész napos iskolai programban való részvétel céljaként fogalmazta meg azt, hogy a gyerekek az iskolai keretek között férjenek hozzá olyan szolgáltatásokhoz, amelyekhez egyébként csak pénzért jutnának hozzá. Ebben az intézményben ez kiemelt cél, hiszen az iskolába járó gyerekek közül minden ötödik hátrányos vagy halmozottan hátrányos helyzetű. A harmadik intézmény nem vett részt a fejlesztési folyamatban, de a vezetője és pedagógusai hisznek abban, hogy az egész napos iskola, ha azt jól szervezik, és biztosítottak a szükséges feltételek, akkor a tanulmányokban való előrehaladás mellett a tanulók szocializációját is segíti.

A pedagógiai program

Az oktatási intézményekben folyó nevelő-oktató munkát a pedagógiai program határozza meg. Ennek kiemelt szerepe van akkor, ha egy új oktatásszervezési forma bevezetéséről van szó. A négy iskola közül csak kettő dolgozta ki a saját egész napos iskolai programját, a harmadik a miniszter által kiadandó program megjelenésére várt, a negyedik intézmény úgy működik egész napos iskolaként, hogy pedagógiai programjában nem szerepel az egész napos oktatás.

Az egész napos iskolai program szerint működő intézményekben, ha nemcsak névleges a program, akkor nincs is szükség házi feladatra, és délutánra felmentés a délutáni foglalkozások miatt, a jogszabály szerint, nem adható. A magas óraszámok, a gyermekek önállósodásának vágya és a szülők csökkenő igénye miatt a felső tagozatban alig marad egész napos iskolai program szerinti nevelés. Az alsó tagozaton egész naposként működő intézmények nagy részében a felsősök az iskola délutáni foglalkozásait alig veszik igénybe, inkább otthon készülnek fel a másnapi órákra. Mind a négy iskolában megoldották a tanszerek tárolását, és nem adnak házi feladatot. Az iskolai

étkezést is az országos átlag körüli és feletti arányban veszik igénybe az egész napos iskolákban. Az alsósok majdnem teljes mértékben, és a felsősök nagy része is, leginkább azok, akik az iskolában maradnak a délután folyamán is. Kivételt képeznek azok, akiknek valamilyen speciális étrend, vagy ételallergia miatt az iskola nem tud étkezést biztosítani.

Így az egész napos iskolai programot szervező intézményeknek és a fenntartónak az iskolában töltendő kötelező többletidő és az iskola kiterjesztett funkciója miatt olyan tárgyi és személyi feltételeket kell biztosítani a tanulók számára, ami az egész napos program során (napi 8-10 óra) felmerülő szükségleteiket megfelelő módon elégti ki. Ha ezt a mindennapokra levetítve fogalmazzuk meg, akkor így hangzik: úgy kell megszervezni az egész napos iskolai programot, hogy a tanuló képes legyen akár a 7. és a 8. órákban is a tanórán való aktív részvételre.

Amiről mindenképpen szót kell ejteni az egész napos oktatás bevezetésével kapcsolatban, az az iskolák felszereltsége. Ez az utóbbi időben nem változott, úgy tértek át egész napos oktatásba, hogy nem történtek meg azok a beruházási programok, amelyek szükségesek lettek volna átálláshoz. Az épületek átalakítása, játszóhelyek, játszósobák, játszótér és az egyéb szabadidős tevékenységekhez szükséges eszközök, termek biztosítása. A vizsgált intézményekben, a többletidőben csupán a pedagógus közreműködése biztosított.

A pedagógusok attitűdje

A pedagógusok attitűdjét az egész napos programban oktató pedagógusok által visszaküldött anonim kérdőív adatai alapján elemeztem. A pedagógusok attitűdjét vizsgáló kijelentések összesítése alapján elmondható az, hogy az iskola szerepét a szociálisan hátrányos helyzetű gyerekek integrációjában nem tartják meghatározónak. A család szerepét, a család és az iskola együttműködésének szükségességét a nevelés eredményessége érdekében a pedagógusok kiemelkedően fontosnak ítélik az iskolai előmenetel tekintetében. Tanulmányi és magatartási problémák esetén a szülőkhöz fordulnak, majdnem minden pedagógus rendszeresen nyújt segítséget a tanórán és a hivatalos alkalmakon kívül is a tanulóknak. Kapcsolatot tartanak az iskolába járó gyerekek családjával, de a családlátogatás egy iskola kivételével nem jellemző.

A kérdőívek tapasztalatait összefoglalva az állapítható meg, hogy az iskolák alsó tagozatán tanító pedagógusok leginkább az iskoláztatással kapcsolatos ambíciók hiányában látják a tanulók iskolai előrehaladásának akadályozóját.

6. Az egész napos iskola bevezetésének vizsgálata közpolitikai szempontból

Gajduschek (2016) és Hajnal (2008) ismérveiből kiindulva az egész napos iskola bevezetését célzó kormányzati intézkedés közpolitikai beavatkozásnak tekinthető, mert valamilyen társadalmi igényre, problémára reagál, ennek a kezelését célozza meg, magába foglalja a célok és az azokat szolgáló eszközök legpontosabb meghatározását, illetve a döntés megvalósítását, megszervezését is. Ugyanakkor az intézkedésnek fontos hiányossága az, hogy ehhez a beavatkozáshoz külön forrásokat és eszközöket nem rendelt a kormányzat, a rendelkezés csak a köznevelési törvényben jelent meg. Ez önmagában kérdéssé teszi a vizsgált közpolitikai beavatkozás sikerességét, illetve a tényleges kormányzati politikai szándékot, elkötelezettséget.

Kutatásom során feltárva az egész napos iskola bevezetésének előzményeit illetve körülményeit, a fogalmi kérdések tisztázatlanságát, a nevelési-oktatási program hiányát és azt, hogy pluszforrásokat nem rendeltek hozzá, megállapítható, hogy az egész napos iskola esetében a közpolitikai kudarc már a bevezetéskor, illetve a bevezetést megelőző előkészítés hiányában látható volt.

Ellentmondásos volt a témával összefüggő kommunikáció, döntéshozói szinten sem volt egységes a fogalom értelmezése, és a törvénymódosítást követően született magyarázatokat is ez a fogalmi tisztázatlanság jellemezte. Keveredett az egész napos, és az egész nap nyitva tartó iskola fogalma, másrészt az egész napos iskolát mind a döntés-előkészítők, mind a szakma egy része az iskolaotthonos oktatással tekintette megegyezőnek.

Az új köznevelési törvény 2011-es elfogadása, illetve annak későbbi módosításai során folyamatosan vesztette el a lényegi elemeket az egész napos iskola koncepciója, ami egyben az oktatásszervezési mód elsődleges célkitűzései mögüli politikai kihátrálást is jelezte.

Az egyik legnagyobb visszhangot kiváltó a mindennapi szóhasználatban „egész napos iskolának” nevezett, de a dolgozatban korábban tisztázott „egész nap nyitva tartó iskola” fogalma a mindennapi ember számára máig tisztázatlan maradt.

A köznevelési törvény indokolása szerint a szemlélet változott meg. Korábban szülői igény alapján szervezték a délutáni napközit, most az iskolának kötelező megszervezni a délutáni foglalkozásokat a tanulók részére. Kötelező, de ha a szülők felmentést kérnek gyermekeik számára, akkor nincs, aki részt vegyen a programokon. Az intézményvezetők megítélése szerint nincs érdemi változás a délutáni programokban.

Az első politikai, majd később szakmai vitákban az egész napos iskola bevezetésének indokaként a hátránycsökkentés, esélykiegyenlítés hangsúlyosan jelent meg. Ugyanúgy, ahogy ez a célkitűzés jellemzi az ilyen jellegű nemzetközi fejlesztéseket is. A témában végzett kutatási eredményeim azonban arra utalnak, hogy ez a szempont inkább csupán deklarált célkitűzésként, mintsem ehhez kapcsolódó szakmai-módszertani, oktatásszervezési kérdésként jelenik meg a hazai fejlesztésekben.

A kutatás tapasztalatai alapján az egész napos iskola hátrányos helyzetű gyerekeket támogató, esélykiegyenlítő jellege nem jellemzi a hazai próbálkozásokat. Az Új Katedra (2011) közoktatási hírportál szerkesztőségi cikke az egész napos iskolát „nagy lehetőség”-nek nevezte, de megjegyezte, hogy bevezetése sok kockázatot is tartalmaz. Az előkészítetlenül elindított egész napos iskola hosszú időre hiteltelenné tehet egy humánus, esélyteremtő, gyermekközpontú oktatásszervezési formát.

A KSH oktatási adatainak elemzése is mutatja, hogy a jogszabályváltozás nem hozott áttörést. Bár az utóbbi 10 évben legnagyobb mértékben az egész nap nyitva tartó iskola bevezetésének évében emelkedett a legtöbbet, megítélésem szerint ez nem tükrözi a délutáni foglalkozások választhatóbból kötelezővé válását.

Összegzés

Magyarországon az egész napos és az egész nap nyitva tartó iskola bevezetése illeszkedik ahhoz a nemzetközi szinten zajló folyamathoz, melynek keretében számos országban az iskolában töltött időt meghosszabbítják, és a tanórákon túl egyéb programot kínálnak a délután folyamán. Számos olyan országban, ahol eddig hagyományosan félnaposak voltak az iskolák, a kedvezőtlen PISA-eredményekre és a társadalmi változásokra válaszul indult el az iskolában töltött idő kiterjesztése.

Az egész napos iskola szervezésének lehetősége a közoktatási törvényt felváltó köznevelési törvény bevezetésével kezdődött. Ugyanettől az időponttól, 2013. szeptember 1-től az általános iskolai tanulók heti foglalkozási időkerete kibővült, az iskoláknak kötelező a délután folyamán egyéb foglalkozásokat szervezniük. A tanulóknak részt kell venni ezeken a foglalkozásokon, azonban a szülő indokolt kérelmére a tanulót fel lehet menteni az egyéb foglalkozások alól. Az egész nap nyitva tartó iskolában a nevelés-oktatás félnapos oktatásszervezés szerint zajlik. A köznevelési törvény szerint délután folyamán ezeknek az iskolának is nyitva kell tartani, és lehetőséget kell biztosítani arra, hogy a gyerekek egyéb foglalkozásokon vegyenek részt az iskola szervezésében érdeklődésüknek és az iskolai kínálatnak megfelelően. Az iskolából a tanórákat követően már csak a szülő kérelmére, az intézményvezető engedélyével mehetnek haza a gyerekek.

Kutatásom során azt tapasztaltam, hogy a pedagógusok szemléletváltása, a tárgyi feltételek biztosítása az általános iskolákban nem egységes szemlélet alapján, hanem többnyire az iskola eddigi hagyományaira építve történt meg, vagy nem is történt változás. A kötelező iskolai nyitva tartást a pedagógusok, a szülők kisebb része élte meg lehetőségként, nagyobb részük teljesítendő kötelezettséget látott benne. Általános tapasztalatom az volt, hogy legyen szó tehetséggondozásról vagy korrepetálásról az iskolában „órakeretben”, „tanár”, „tanuló”, „tananyag” fogalmakban gondolkodnak. A 2016/2017. tanévben felvett interjúk készítése során azt tapasztaltam, hogy az iskolák már nem akarják kikényszeríteni az egész napos benntartózkodást, inkább a szülők döntésére bízzák, csak azoknak a gyerekeknek szerveznek programot, akik ezt igénylik. Az interjúk készítése során az volt a tapasztalatom, hogy a „kötelező” kifejezés

ellentétes hatást váltott ki. A jelenlegi változás formális, „kötelező” megvalósulása még nem tükrözi a tartalmi „lehetőség” felé történő elmozdulást.

Összegezve elmondható, hogy a törvény olyan keretet hozott létre, amelynek részletes tartalmáról, forrásairól és eszközeiről nem rendelkezett. Az egész napos iskola bevezetésének indoka a hátránycsökkentés és esélykiegyenlítés volt, ahogy ez a célkitűzés jellemezte a nemzetközi fejlesztéseket is. Kutatási eredményeim arra utalnak, hogy ez a szempont csupán deklarált célkitűzésként jelent meg a hazai rendszerben.

Irodalom

- Bathó Éva (2013): Integrációs Pedagógiai Rendszer. In: PSIVET, Esélyteremtés szakképzéssel, 32–34. Letöltési hely: www.observatory.org.hu/psivet. Látogatva: 2017. 11. 12.
- Bozsik Viola (2013): Chris Gabrieli az egész napos iskoláról. Új Pedagógiai Szemle, (3–4. szám): 106–113. o.
- Darvas Ágnes – Kende Ágnes (2009): Az egész napos iskola nemzetközi tapasztalatai, hazai lehetőségei. Budapest: Az Országgyűlés Szociális és Ifjúsági Bizottsága által megrendelt szakértői anyag.
- Darvas Ágnes – Kende Ágnes (2010): Egész napos iskola – tapasztalatok és lehetőségek. Esély, 21. évf. (3): 23–47.
- Farbman, A. David (2015): The Case for Improving and Expanding Time in School, National Center of Time and Learning. 1–15. Letöltési hely: <https://www.timeandlearning.org/sites/default/files/resources/caseformorelearningtime.pdf>. Látogatva: 2018. 01. 07.
- Fejes József Balázs – Szűcs Norbert (2018): Az oktatási integráció ügye a 2010-es évek végén. In: Fejes József Balázs – Szűcs Norbert (szerk.): Én vétkem. Helyzetkép az oktatási szegregációról. Szeged: Motiváció Oktatási Egyesület, 11–31. Letöltési hely: <http://mek.oszk.hu/18200/18263/18263.pdf>. Látogatva: 2018. 11. 24.
- Ferge Zsuzsa – Darvas Ágnes – Farkas Zsombor – Tausz Katalin – Várnai Györgyi (2006): Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program. Rövid program, Esély, 17. évf. (2): 71–108.
- Ferge Zsuzsa – Darvas Ágnes – Farkas Zsombor – Tausz Katalin – Várnai Györgyi (2006): Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program, Készítette: MTA Programiroda. Letöltési hely: file:///C:/Users/N%C3%A9meth%20Zsuzsa/Downloads/rovid_program.pdf. Látogatva: 2017. 10. 28.
- Fischer, Natalie (2012): Individuelle Wirkungen von Ganztagschule – zum Forschungsstand, DIPF informiert, 17, 7–9. Letöltési hely: <http://www.projekt-steg.de/content/publikationen-aus-steg-zum-download>. Látogatva: 2017. 12. 10.
- Fischer, Natalie – Klieme, Eckhard (2013): Quality and effectiveness of German all-day schools: Results of the study on the development of all-day schools. In: J. Ecaris – E. Klieme – L. Stecher – J. Woods (eds.): Extended Education – an International Perspective, Leverkusen: Verlag Barbara Budrich, 27–52. Letöltési

- hely: <http://www.projekt-steg.de/content/publikationen-aus-steg-zum-download>.
Látogatva: 2017. 12. 02.
- Fischer, Natalie – Theis, Désirée – Züchner, Ivo (2014): Narrowing the Gap? The Role of All-Day Schools in Reducing Educational Inequality in Germany. *International Journal for Research on Extended Education*, Volume 2/2014, 79–96. Letöltési hely: www.budrich-journals.de/index.php/IJREE/article/download/.../1703... Látogatva: 2018. 01. 07.
- Gajdusчек György (2016): Közpolitikai célok megjelenése a jogban. In: Jakab András – Gajdusчек György (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*, Budapest: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, 43–68.
- Gazsó Ferenc (2001): *Mit tehet az iskola?* *Educatio*, 10(4): 637–647.
- Gazsó Ferenc – Laki László (1999): *Esélyek és orientációk. Fiatalok az ezredfordulón*. Budapest: OKKER Kiadó.
- Gkoratsa, Ailina (2013): *The impact of Greek ‘all-day’ school on teachers’, students’ and parents’ lives*. West London: Brunel University. Letöltési hely: <http://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/8560/4/FulltextThesis.pdf> Látogatási idő: 2018. 01. 10.
- Hajnal György (2008): *Adalékok a magyarországi közpolitika kudarcaihoz*. Budapest: KSH.
- Harangi László (2009): „A lifelong learning” paradigma és hatása a magyar közoktatásra. Budapest: OFI. Letöltési hely: <http://ofi.hu/tudastar/tanulas-kora/lifelong-learning>, Látogatva: 2018. április 30.
- Fazekas Károly – Köllő János – Varga Júlia (szerk.) (2008): *Zöld könyv – A magyar közoktatás megújításáért*, Budapest: Ecostat.
- Hoffmann Rózsa (2014): *Mit, miért? A köznevelés megújítása 2010–2014*. Budapest: Kairosz Kiadó.
- Mihályi Krisztina (2013): A szakképzés szerepe az esélyteremtésben. A befogadó iskola megteremtését szolgáló elvekről és gyakorlatokról. In: Hermándy – Berencs Judit – Szegedi Eszter – Sziklainé Lengyel Zsófia (szerk.): *Esélyteremtés szakképzettséssel*, Budapest: PSIVET, 8–27. o. Letöltési hely: www.observatory.org.hu/psivet. Látogatva: 2017. 11. 12.
- Neumann Eszter – Zolnay János (2008): *Esélyegyenlőség, szegregáció és oktatáspolitikai stratégiák Kaposváron, Pécsen és Mohácson*. Budapest: Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány.
- Németh Zoltánné Lőrincz Zsuzsa (2019): Egész napos iskola vagy egész nap az iskolában? In: Fodor J. P. – Mizera T. – Szabó P. K. (szerk.): *„A tudomány ekként rajzolja világát”*, Budapest–Eger: Doktoranduszok Országos Szövetsége.
- Ostorics László – Szalay Balázs – Szepesi Ildikó – Vadász Csaba (2016): *PISA 2015, Összefoglaló jelentés*. Budapest: Oktatási Hivatal. Letöltési hely: https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_meresekek/pisa/PISA2015_osszefoglalo_jelentes.pdf. Látogatva: 2017. 11. 12.
- Radó Péter (2007): *Méltányosság az oktatásban. Két jelentés az oktatás méltányosságáról*. Budapest: Oktatási és Kulturális Minisztérium.

- Radó Péter (2010): Oktatásirányítás és oktatáspolitikai a Balkánon. *Educatio*, 19. évf. (4.): 575–588. Letöltési hely: www.edu-online.eu/hu/letoltes.php?fid=tartalom-sor/2027. Látogatva: 2018. 11. 8.
- Réthy Endréné – Vámos Ágnes (2006): *A gyakorlati pedagógia néhány alapkérdése. Esélyegyenlőtlenség és méltányos pedagógia*. Budapest: ELTE PPK Neveléstudományi Intézet.
- Szemerszki Marianna (szerk.) (2016): *Hátrányos helyzet és iskolai eredményesség. Az általános iskolák hátránykompenzáló lehetőségei*. Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet.
- Varga Attila – Kőpatakiné Mészáros Mária – Mayer József – Schnellbach-Sikó Dóra (2015): *Az egész napos iskola nevelési-oktatási programjainak részvétel alapú fejlesztése*. Budapest: Oktatókutató és Fejlesztő Intézet. Letöltési hely: https://ofi.hu/sites/default/files/attachments/04_siko_dora_poszter.pdf. Látogatva: 2017. 07. 09.
- Varga Aranka (2014): *Hátrányos helyzet az iskolarendszerben*. In: Cserti Csapó Tibor (szerk.): *Legyen az esély egyenlő – Esélyteremtés a Sásdi kistérségben*. Pécs: PTE – Sásdi Többcélú Kistérségi Társulás, 155–170. Letöltési hely: <http://www.kompetenspedagogus.hu/sites/default/files/varga-aranka-hatranynos-helyzet-az-iskolarendszerben.pdf>. Letöltési idő: 2018. február 6.
- Vargha Balázs (1972): *Embernek való iskola, Új Írás*, 1972. 6. sz. 105–114.

Más források

- Kiemelkedő teljesítményű iskolák. Letöltési hely: https://www.oktatas.hu/sajtoszoba/sajtoanyagok/okm_mutatoinak_ertelmezese. Letöltés ideje: 2017. 09. 10.
- Kiemelkedő teljesítményű iskolák 2015. Letöltési hely: https://www.oktatas.hu/koznevel/meresek/kompetenciameres/kiemelkedo_teljesitmenyu_iskolak. Letöltés ideje: 2017.09.10.
- KSH, Általános iskolai nevelés és oktatás (1990-). Letöltési hely: https://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_zoi002a.html?down=120. Letöltés ideje: 2017. 09. 26.
- OH adatszolgáltatás 2017/2018. tanév. Az adatszolgáltatás saját kérésre történt. Megküldés ideje: 2018. 06. 06.
- Education and Training Monitor 2016, Country analysis, Luxembourg: Publications Office of the European Union. Letöltési hely: ec.europa.eu/education/monitor, Letöltés ideje: 2017. 11. 30.
- Education and Training Monitor 2017, Country analysis, Luxembourg: Publications Office of the European Union. Letöltési hely: ec.europa.eu/education/monitor, Letöltés ideje: 2017. 11. 30.
- Zöld utat kaphat az egész napos iskola. *Új Katedra* 2011. 23(8): 5–7. Letöltési hely: <http://www.ujkatedra.hu/osszes-cikkunk/zold-utat-kaphat-egesz>. Letöltés ideje: 2017. 10. 08.

Jogszabályok

A közoktatásról szóló 1993. évi LXXIX. törvény.

A nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXC. törvény

A nevelési-oktatási intézmények működéséről és a köznevelési intézmények névhasználatáról szóló 20/2012. (VIII. 31.) EMMI rendelet

A nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról szóló 110/2012. (VI. 4.) Korm. rendelet

JENEINÉ RUBOVSKY CSILLA

DIGITÁLIS INNOVÁCIÓ AZ IDŐSELLÁTÁSBAN – avagy bentlakásos intézmény helyett „Okosotthon”

A tanulmány arra keresi a választ, hogy a 21. századi infokommunikációs technológia mennyiben alkalmas az idősök megoldatlan gondozási szükségleteinek kielégítésére. A kérdés megválaszolására bemutatom a Magyarországon élő idősök szükségleteit feltáró saját kutatásaimat, valamint a vizsgálatok alapján párhuzamosan fejlesztett Infokommunikációs Programok hatásértékeléseinek az eredményeit. Ezek alapján kijelenthető, hogy a társadalom elöregedésével egyre heterogénebbé váló idős populáció komplex szükségleteit a jelenlegi szociális és egészségügyi ellátórendszer – annak finanszírozási, kapacitási korlátozottsága, valamint az intézményi működés merevsége miatt – csak részben képes kielégíteni. A reprezentatív vizsgálatok és az országos kiterjedtségű program eredményei szerint az idősök nyitottak egy olyan „Okosotthon” rendszer használatára, amely az egészségi, környezeti és kapcsolati adatok folyamatos monitorozásával hozzájárul életminőségük javításához, a beavatkozások hatékonyságának növeléséhez, valamint a szükségletalapú szolgáltatási rendszer adaptív kialakításához.

Bevezetés

A 21. század egyik legnagyobb társadalmi kihívása az elöregedés és a hagyományos családi gondozókapacitás csökkenésének a fejlett világban egyszerre érvényesülő trendje, amely a demográfiai folyamatok és a családszerkezet gyors átalakulása eredményeként mutatkozik meg (Myles 2007). Ez több szinten is új kockázatokat jelent: az egyén szintjén szükségletként (tartós gondozási szükséglet és elmagányosodás), míg az állam szintjén növekvő egészségügyi, szociális és nyugdíjkiadásokként jelentkeznek. Az egészségügyi kiadások két és félszer magasabbak az idősök vonatkozásában, mint a fiatalok esetében (Pierson 2009). A világ népességének korösszetételében bekövetkezett változás mértéke persze kontinens-, és régiófüggő, de kijelenthető, hogy a fejlett jóléti államok, így Magyarország jelenlegi programjai aktuális formájukban előbbutóbb bizonyosan fenntarthatatlanná válnak.

1. táblázat. 65., illetve 80. életévüket betöltött idősök társadalmi arányának változása Magyarországon (%)

	1990	2000	2017	2030
Társadalmon belüli arány (65+)	13,2	14,6	18,7	23,6
Társadalmon belüli arány (80+)	2,5	2,5	4,3	6,7

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2018), saját szerkesztés

Miközben Magyarország a születéskor várható élettartam tekintetében felzárkózott az Európai Unió tagállamainak átlagához, addig az egészségben töltött évek számában még mindig jelentős az elmaradásunk. Európai összehasonlításban a magyar idősök egészségi állapotának szubjektív megítélése is negatív képet mutat: a 65. életévüket betöltöttek 28 százaléka rossznak vagy nagyon rossznak értékeli saját helyzetét, míg a depresszióban vagy súlyos depresszióban szenvedők mértéke a 80. életévüket betöltött idősök körében eléri a 43 százalékot (Monostori – Gresits 2018). Mindez különösen sújtja az idős nőket. Az európai átlaghoz viszonyítva Magyarországon jelentősebb a különbség a nők és a férfiak születéskor várható élettartama között, amelynek következtében az otthonukban egyedül élő idősök között nagyobb a nők aránya.

Már a 20. század '80-as éveiben is megjelent az előregedés mellett a nemi szerepek módosulásából és a családformák nagyobb változatosságából eredően egy új szociális kockázat, amely drámai mértékű változásokat hozott (Pierson 2009). Az 1970-es évek óta egyre több nő dolgozik a formális munkaerőpiacon, a munkavállalás során saját, egyéni életutat terveztek (Kohli 1990), karrierépítésbe kezdtek, amely visszavonhatatlanul változtatta meg az alapvető nemi szerepeket (Esping-Andersen 2009). A jóléti államok virágkorára jellemző nukleáris család stabilitásához képest a hagyományos informális gondozókapacitás közel háromnegyede megszűnt, ami alatt tradicionálisan az idős feleségeket, leánygyerekeket és a menyeket értjük. E két szociális kockázat együtt – az idősök megnövekedett száma és a részlegesen elégtelen hagyományos, informális gondozás – egyre inkább felveti az állam felelősségét is az idősök szociális gondozásában.

A demográfiai változások jelentősen átalakítják a szociális és egészségügyi ellátórendszert. Az alábbi táblázatból is jól kitűnik, hogy az elmúlt húsz évben majd 20 000 fővel, összesen 54 770 főre nőtt az időskorúak otthonát és gondozóházát igénybe vevők száma (KSH 2017). A 24 órás felügyeletet nyújtó intézmények komoly kapacitásbeli korlátokkal néznek szembe, ráadásul az idősök és családtagjaik is idegenkednek a nagy intézmények igénybevételétől (Monostori – Gresits 2018). Az ellátórendszer másik oldalán, a szociális alapszolgáltatások területén is kielégítetlen szükségletek mutatkoznak. 1995 és 2015 között 2,5-szeresére, összesen 113 020 főre növekedett a házi segítségnyújtásban részesülők száma, jelentősen átalakítva a szociális gondozók és a szolgáltatást igénybe vevők arányát (1995-ben még 3,6-os arányszám húsz év alatt 8,4-re nőtt) (Szociális statisztikai évkönyv 2016) (lásd 1. tábla).

2. táblázat. Idősek megjelenése a szociális szolgáltatások rendszerében (2017)

Ellátás típusa	Szolgáltatás neve	65 év feletti száma (fő) ¹	80 év feletti időseken belüli aránya ¹	Igénybevételre várakozó 65 év feletti idősek száma (fő) ²
Ápolást, gondozást nyújtó intézmény	Idősek otthona	47 296	62%	27 078
Átmeneti elhelyezést nyújtó intézmény	Időskorúak gondozóháza	2 648	61%	2 581
Étkeztetés	Étkeztetés	133 706	36%	214
Házi segítségnyújtás	Házi segítségnyújtás	85 778	47%	676
Jelzőrendszeres házi segítségnyújtás	Jelzőrendszeres házi segítségnyújtás	20 407	58%	594
Nappali ellátás	Nappali ellátás idős- korú személyek részére	29 073	25%	106
Nappali ellátás	Nappali ellátás demens személyek részére	2 176	42%	nincs adat

Forrás: Központi Statisztikai Hivatal (2017), saját szerkesztés

A levonható tanulságok harmonizálnak Esping-Andersen gondolataival, aki szerint: „Újra szembe kell néznünk a jóléti állam krízisével, ez alkalommal a demográfiai változásoknak köszönhetően. Elképzelések szerint az öregedő társadalom olyan terhet ró majd a közösségi költségekre, hogy a jóléti állam fenntarthatatlanná válik” (Esping-Andersen 2009: 145). A terhek nem elhanyagolható része pedig a női családtagokra nehezedik, akiknek munkakarrierjük megrövidülését eredményezheti, ha gondoskodniuk kell egy idősödő családtagjukról (Esping-Andersen 2009).

A technológiai fejlődés következtében azonban feloldhatónak tűnik az idős populáció gondozási igényének heterogenitása, valamint az intézményrendszer kapacitásának korlátozottsága között megjelenő megfelelés hiánya. Az otthonok digitális fejlesztése lehetőséget kínálna a 24 órás felügyelet, humánerőforrást és intézményi infrastruktúrát kímélő megvalósítására, amely egyrészt képes lenne csökkenteni a bentlakásos intézményi elhelyezés iránti igényt, amellet, hogy mérsékelni képes az időseket gondozó családtagok izolációját és javítani munkaerőpiaci helyzetüket. A következőkben röviden áttekintem a digitális technológia alkalmazásának nemzetközi jó gyakorlatait. Ismertetem az általam a témában végzett előkutatásokat. Ezt követően az idősek egyik legnagyobb kielégítetlen szükségletére, a magányosságukra válaszként az általam létrehozott „Digitális Támogató Szolgálatot” mutatom be, amely kifejezetten a házi segítségnyújtásban dolgozó formális gondozók munkáját könnyítené. A továbbiakban vázolom az idősek részére felállítandó Digitális Okosotthon Pilot Program elemeit és

a szükségességét igazoló országos, reprezentatív időskutatás legfőbb megállapításait, amely a bentlakásos intézmények várólistáját lenne hivatott csökkenteni. Végezetül összegzem a digitalizáció idősök életminőségére gyakorolt pozitív hatásait, benne a bentlakásos intézménybe való bekerülés elhalasztásának, illetve teljes elmaradásának esélyét.

1. Nemzetközi kitekintés az idősök életminőségét javító digitális jó gyakorlatra

Az Európai Unió tagállamai 2016-ban az idősök tartós gondozására – a betegségeket is beleszámítva – átlagosan a GDP-jük 1,6 százalékát fordították. Az akkori előrejelzések 2070-re ezen költségek a GDP 2,7%-ra történő növekedését prognosztizálták (OECD - European Commission 2019). A fenti adatok elkerülhetlenné tették, hogy az Európai Unió foglalkozzon ezzel a társadalmi kihívással, ezért a Nizzai Szerződés 144. cikke hozta létre a Szociális Védelmi Bizottságot (EU Social Protection Committee) azzal a céllal, hogy elősegítse az Európai Bizottság és a tagállamok közötti szociális védelmi politikát célzó együttműködést. A 2007. évi Együttes Jelentés volt az első, amely kiemelte, hogy az informális ápolást nyújtók támogatása mellett az új technológiák kihasználására van ahhoz szükség, hogy a polgárok minél tovább független, önálló életet tudjanak élni (Rézműves 2012).

Az Európai Bizottság és a Szociális Védelmi Bizottság 2014-ben készített először kizárólag a tartós gondozási rendszerekről szóló együttes jelentést (EU Social Protection Committee Report on Long-Term Care 2014), amely alapján az Európai Unió tagországainak négy alapvető kihívással kell szembenéznük az idősgondozás és a tartós gondozás területén: a tartós gondozási szükségletek iránti igény fokozott növekedésével; a tartós gondozást nyújtók csökkenő számával; a gondozás megfelelő minőségének biztosításával, illetve a finanszírozással kapcsolatos kihívásokkal. Ezekre az egyes tagállamok által adott nagyon különböző válaszok a következő csoportokba rendezhetők: prevenció; rehabilitáció; idősbarát környezet kialakítása (a városi környezet elérhetővé tétele az idősök számára, a közlekedés, a lakhatás, a külső terek, a társasági élet, a kommunikáció, a közösségi támogatás és az egészségügy területén); a tartós gondozási szolgáltatások minőségének javítása; új technológiák alkalmazása; az informális és formális gondozók támogatása; a tartós gondozásban résztvevő formális és informális gondozók munkájának összehangolása, illetve bevándorlók alkalmazása a tartós gondozásban jelentkező munkaerőhiány csökkentésére. Az európai koordináció keretében létrejött Európai Innovációs Partnerség az Aktív és Egészséges Időskorért (European Innovation Partnership on Active and Healthy Ageing) elnevezésű szervezet által összegyűjtött prevenciók stratégiák közül azokat az innovatív digitális technológiákat ismertetem, amelyek a jó gyakorlat keretében képesek hozzájárulni egy időseddel járó általános állapotot és életminőség javulását elősegítő „okosotthon” koncepciójának kialakításához amelyek a következők:

Svéd kezdeményezés az Akció (ACTION) program, amely az időseknek saját otthonukban biztosít új infokommunikációs eszközöket önellátásuk és a gondozókkal való kapcsolattartásuk javítása érdekében. Az információs adatbázis nemcsak a mindennapi gondozási feladatokhoz és az elérhető szolgáltatásokhoz nyújt segítséget, hanem fizikai és kognitív oktató- és relaxációs programokat is biztosít; az integrált videotelefonos rendszeren keresztül technikai támogatás, illetve más felhasználók köre is elérhető, vagy szükség esetén szakképzett gondozók nyújtanak telefonos tanácsot. Mindez jelentősen javítja az idős gondozottak életminőségét, és csökkenti a gondozó és a gondozott családtagok izolációját.

Ehhez a programhoz hasonló a **skót** kísérleti Telecare program is, amely öt éven keresztül, 2006 és 2011 között körülbelül 80 millió fontos megtakarítást jelentett, 20 millió font befektetéssel, amelynek eredményessége okán a skót kormány egy új Telecare/Telehealth kezdeményezést vezetett be 2012 és 2015 között (EU Social Protection Committee Report on Long-Term Care 2014).

Az otthonközeli tartós gondozást segítő, újszerű infokommunikációs megoldások között van néhány, melyet valamely európai uniós tagállamban fejlesztettek ki, de még nem jelent meg az unió hivatalos jó gyakorlatai között:

Finnországban, Oulu városában szektorközi együttműködés során alakítottak ki egy olyan, több elemből álló, digitális technológiára épülő rendszert, infokommunikációs eszközök bevonásával, amelynek része egy hálózati vagy mobiltelefonnal, illetve internetes hozzáféréssel működő 24 órás vészjelző rendszer, valamint egy digitális kulcs és ajtózáró készülék, amely a gondozók lakásba jutását biztosítja. A rendszernek része továbbá egy GPS alapú jelzőrendszer is, amely a külső területeket figyeli, valamint egy automata ételmelegítő, és a közvetlenül a gondozóhoz vagy családtaghoz érkező speciális jelzés a gyógyszer beviteléről. Emellett a „Wellness-tévé otthonról” elnevezésű, speciális szolgáltatás támogatja, hogy az idős ember kapcsolatai (rokonok, barátok stb.) megmaradjanak, egyben szórakozást is biztosít (tv-műsorok, videonézés) számukra (Olsson 2014; Széman 2015).

Svédországban, Västeras városában 2012-ben bevezették az alanyi jogon biztosított távgondozást, amelyet az önkormányzat finanszíroz és amely magában foglalja az emlékeztetőt, az éjjel-nappali távfelügyeletet, és vészjelzés esetén a kapcsolatfelvételt különféle infokommunikációs eszközök révén (SMS, MMS stb.). 2015-ben már 300 idős ember vett részt a programban (Olsson 2014; Széman 2015). A digitális kommunikációs technológia Svédországban is izgalmas új lehetőségeket hoz a házi segítségnyújtás területére is. Az új fejlesztések révén megvalósulhat, hogy a gondozott egészségügyi státusza és az általa szedett gyógyszerek bevétele webes kapcsolaton keresztül is nyomon követhető legyen, így sokkal könnyebben, és valószínűleg olcsóbban is megvalósítható a távgondozás. Könnyebbé válik az együttműködés a különböző formális gondozók, például otthonápolási szolgáltatók és egészségügyi szolgáltatók, valamint az informális gondozók között (Larsson et al. 2005).

Franciaországban az esések megelőzése érdekében került bevezetésre az idősek mozgásának ellenőrzését végző Senioralert-rendszer, amely egy központi adóvevőből, vezeték nélküli mozgásérzékelőkből, valamint a bejárati ajtó nyitás-zárás érzékelőjé-

ből áll, emellett folyamatosan rögzíti és elemzi a személy mozgását és aktivitását. A riasztórendszer hozzájárul a gondozó családtag tehermentesítéséhez azáltal, hogy az idős szokásostól eltérő viselkedése esetén riasztást küld a családtagnak (vagy egy másik megnevezett személynek) és/vagy a gondozószolgálatnak, emellett az éjszakai mozgásérzékelők automatikusan bekapcsolják az éjszakai világítást, és a rendszer mozgáshiány észlelése esetén meghatározott idő elteltével jelzést küld. Hasonló elven működik a hűtőszekrény ajtajának nyitáserzékelője. A rendszer részeként működő füstérzékelő berendezés a túlzott meleg vagy a felszabaduló füst esetén ad jelzést, és kiegészítő funkcióként a falra szerelhető tablet a felhasználó hozzájárulásával vészjelzés esetén azonnal fényképet küldhet a hozzátartozóknak vagy a gondozószolgálatnak. Emellett az idős ember maga is online kapcsolatba léphet a gondozójával, illetve a vészjelző készülék hívógombjával segélyhívást indíthat. Létezik emellett egy úgynevezett Blueguard karkötő, amely az Alzheimer-kórban szenvedő idősök tartózkodási helyének pontos meghatározását segíti GPS rendszeren keresztül és vészjelzést ad le a hozzátartozó, a gondozószolgálat, vagy a mentő részére, ha a demens beteg elhagyja a még veszélytelennek minősített zónáját (Tróbert 2014; Széman 2015).

A következőkben az Európai Unió kivül az **Egyesült Államokban** ismert jó gyakorlatokat ismertetem, mert az egyre növekvő létszámú gondozásra szoruló idős lakosság miatt számos új technológiájú eszköz áll a gondozók és a gondozottak rendelkezésére (Chambers – Connor 2002, Edmonds – Stukes 2006). Új kezdeményezés az „okosotthonok” (vagyis a digitális kapcsolódást megkönnyítő lakókörnyezetek) létrehozása, amelyek lehetővé teszik, hogy az idősekre a távolból is folyamatosan figyelni lehessen, miközben az idős gondozott saját otthonában marad. Ez a digitális rendszer a gondozott helyzetéről folyamatos képet mutat, és külön jelzést ad le, amikor beavatkozásra van szükség. Bár ezek a fejlesztések több etikai kérdést is felvetnek, az általuk nyerhető egészségügyi információt az idős felnőtt gondozott és a család közösen kezelheti, ami sok esetben megkönnyíti a közös döntés meghozatalát. A még fejlesztés alatt álló robot-alkalmazások egyrészt társaságot kínálnak, másrészt segítenek a napi tevékenységek elvégzésében és a mobilitásban, de hozzájárulhatnak az idősek rehabilitációjához is (Gaugler – Kane 2015).

Miközben egyre több tényező mutat arra, hogy a technológiai fejlődés és az infokommunikációs technológia az egészségügyi és szociális ellátórendszer reformjának az alapja, a nemzetközi szakirodalomban az idősek támogatására létrehozott „okosotthonok” tervezésének és megvalósításának három alapvető dilemmája is megjelenik:

A **hozzáférés problematikája** az innovatív technológiához való hozzáférés regionális, szocio-gazdasági élethelyzetektől függő differenciáltságára, valamint a szükségletek szerinti hozzáférés ellentmondásaira hívja fel a figyelmet. Jó példa erre, hogy annak ellenére, hogy az idősek internethasználata dinamikusan zárkózik fel más generációk gyakorlatához, az alacsony társadalmi státuszból eredő készségmaradás, illetve a technológia kiépítésének költségigénye miatti településszerkezeti eltérések továbbra is az idősek populációján belül hozzáférési egyenlőtlenségeket eredményezhetnek. (Chung et al. 2016)

Az okosotthon alkalmazásának **etikai dilemmái** a biztonság és a magánszféra tiszteletben tartásának ellentmondásaiból erednek. Miközben ezek működésének célja az egészségi, biztonsági és kapcsolati adatok nyomon követése az idős védelme érdekében, a folyamatos monitoring eredményezheti a megfigyelés érzését. Éppen ezért stratégiai fontosságú az idősek tájékoztatása, beleegyezésük megkérése, valamint a szenzitív adatok biztonságának garantálása (Taylor – Bing-Jonsson 2017).

Végül a technológia **kiszorító hatása** köré csoportosuló kérdések az informatikai és kommunikációs eszközök kapcsolati hálóra és autonómiára gyakorolt hatásának kettősségére hívják fel a figyelmet. Az új rendszer nem járhat a személyes találkozások digitális helyettesítésével, a támogató szakemberek és a kliensek kapcsolatának felszámolásával, nem eredményezheti továbbá a folyamatos támogatás érzése miatt előálló önfeladást sem. (Le et al. 2012, Chung et al. 2016).

Összességében a külföldi jó gyakorlatok rámutatnak a technológiai innovációkban rejlő lehetőségekre, a szociális és egészségügyi ellátórendszer reformjának lehetséges irányaira. Az átalakulás természetesen nem magától értetődő. A fent vázolt kihívások jó része azonban megfelelő tervezéssel és folyamatos visszacsatolással megelőzhető. Az idősek és családtagjaik bevonása, az ellátórendszer érintettjeinek felkészítése, az alkalmazott technológiai eszközrendszer tesztelése mind alapvető fontosságú egy magyarországi „Okosotthon” rendszer kialakításában (Le et al. 2012, Coradeschi et al. 2014).

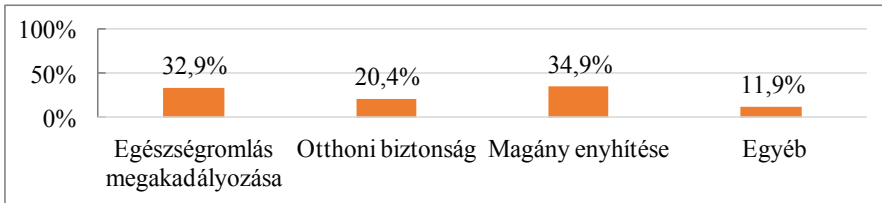
A jó gyakorlatok is azt mutatják, hogy az idősek jelentősen megnövekedett tartós gondozási szükségletét kizárólag a formális gondozás nem tudja kielégíteni. Az a formális és informális gondozás összehangolásával, az új megoldások, köztük a 21. századi infokommunikációs technológia együttes alkalmazásával lehetséges. A következőkben az általam kidolgozott „Digitális Támogató Szolgálat” felállítását megalapozó kutatásokat és annak elemeit ismertetem.

2. Idősek kielégítetlen szükségleteihez új technológiák alkalmazása

Magyarországon kormányzati szinten 2013 szeptemberében indult el az első kezdeményezés, amely a professzionális ellátórendszer megújulását szolgálta. Az idősek javuló életminőségét vizsgáltuk 32 hátrányos helyzetű településen élő 80. életévét betöltött idősek körében 14 777 standardizált kérdőív lekérdezésével. Arra a kérdésre kerestük a választ, hogy az idősek milyen szolgáltatásra lenne szüksége a házi segítségnyújtás mellett annak érdekében, hogy jól megérdemelt nyugdíjas éveit saját otthonában, biztonságban tudja tölteni (Jeneiné 2014). Az alábbi ábra is jól szemlélteti, hogy a felmérés rámutatott az idősek három, egymástól jól elhatárolható problémakörére; az egészségromlás akadályozására (32,9%), otthoni biztonságuk megteremtésére (20,4%), magányuk enyhítésére (34,9%), amely jelentős kielégítetlen szükségletként mutatkozik a kötelező állami szolgáltatás mellett (lásd 1. ábra). Mindez előre vetíti, hogy a tartós gon-

dozási szükségletből adódó igénynövekedést nem képes sem a formális, sem az informális ellátórendszer kielégíteni, tehát új megoldások keresésére van szükség.

1. ábra. Idősügyi Országos Mintaprogram (2013)

Forrás: Saját szerkesztés (2013)

A felmérés tapasztalatai alapján 2015. szeptember 1-jén indult el az **Infokommunikációs Modellprogram** három településen (Budapest V. kerületében, Kisvárdán és Szombathelyen), amely az EGÉSZSÉG–BIZTONSÁG–MAGÁNY ENYHÍTÉSE pillérekre épült. A korábbi kutatáshoz képest az életkori határt 80 évről 75 évre történő leszállításának az volt az indoka, hogy a nemzetközi trendekhez képest Magyarországon a tartós gondozási szükséglet korábban jelentkezik. A kiválasztás minden településen a 75. évet betöltött, házi segítségnyújtásban részesülő, egyedül élő idősök körében véletlen kezdőpontú, életkorra szisztematikusan rétegzett mintavétellel történt, településenként 15 idős (alprogramonként 5-5 fő) bevonásával. A program keretében az idősöknek lehetősége nyílt állapotmérő-vészjelző karórát és vérnyomásmérőt, vagy számítógépet internetszolgáltatással, vagy okostelefont vagy mindhárom eszközt választani (Rubovszky 2016).

A résztvevők szociokulturális jellemzőit tekintve elmondható, hogy az átlagéletkor 79,4 év, a legidősebb 89 éves. Az idősök közül egy fő kevesebb mint 8 általánost végzett, négy fő szakmunkásképzőt vagy szakiskolát, hét idősnek van érettségije és egy főnek felsőfokú szakképzettsége. A kérdezettek közül négy személynek nem volt gondozója, huszonhat főnek, tehát a többségének az elsődleges gondozói feladatot ellátó személy nem hozzátartozója volt, hanem valamilyen intézmény által biztosított formális gondozó. Mindösszesen tizenhárom idős rendelkezett gondozó családtaggal. Az infokommunikációs technológia használatának elsajátítása az aktív idősödés előmozdítása, az idősök magányának enyhítése, egészségromlásuk megakadályozása, biztonságérzetük növelése szempontjából jelentős szerepet játszott. A programban résztvevő idősök sikerrel sajátították el a számítógépek általános használatát, a Skype-program önálló alkalmazását, ezzel csökkentve magányérzetüket, emellett napi rendszerességgel használták a stroke megelőzését célzó automatikus adatátvitellel működő csuklós vérnyomásmérőt és az objektív, illetve szubjektív biztonságérzetük erősödése, egészségromlásuk megakadályozása érdekében állapotmérő-vészjelző karórát, amely a Mo-

dellprogram legtámogatottabb eleme lett, viselése elérte a 92 százalékot (két esetben a stroke időbeni előrejelzésével életet is mentett).¹

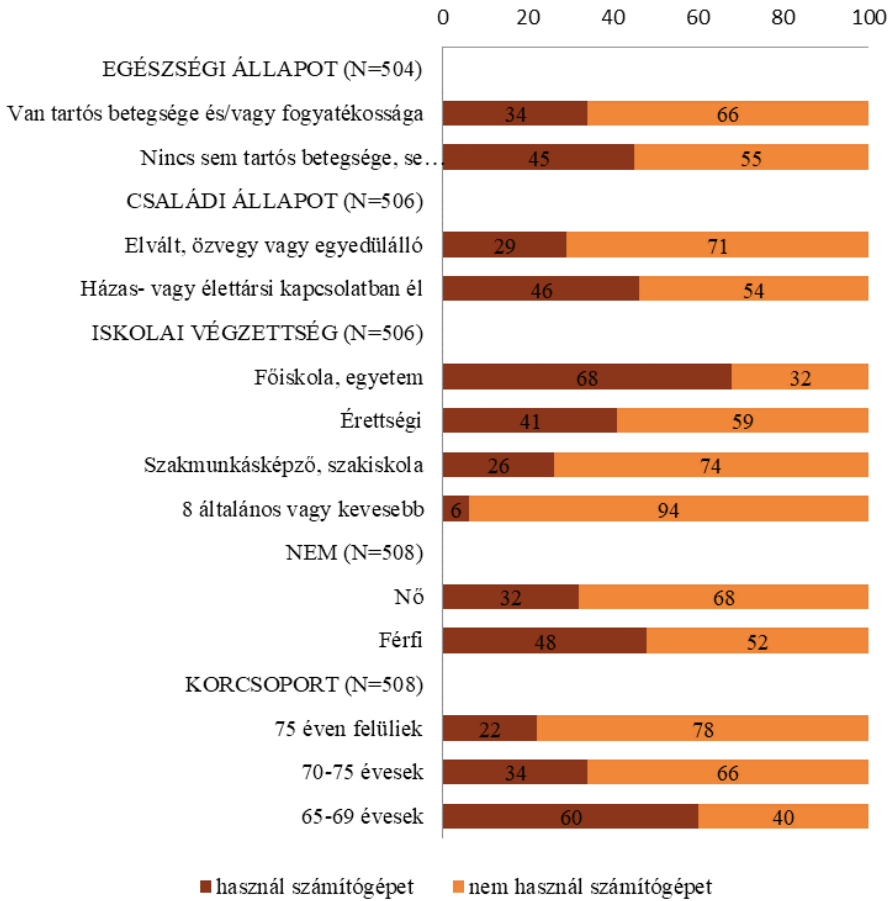
A Modellprogram tapasztalata alapján jelentős igény mutatkozott annak más régiókra történő kiterjesztésére, amelynek megalapozottsága szükségessé tett egy országos, reprezentatív időskutatás lefolytatását.² A kutatás többek között arra kereste a választ, hogy a kérdezett időskorúak hajlandóak lennének-e a számítógép használatára alapfokú digitális kompetenciák elsajátítása mellett. A megkérdezettek 62 százaléka a felmérést megelőzően még nem, míg 33 százaléka már használt számítógépet, köztük 56 százalék napi internet felhasználó (Ariosz Kft 2016).

Szignifikáns összefüggés mutatkozott a számítógépet használók és nem használók között a nem, az életkor, a családi állapot, az iskolai végzettség valamint az egészségi állapot szerint vizsgálva. Ezek közül kiemelném, hogy a házas- vagy élettársi kapcsolatban élők 46 százaléka használt számítógépet, míg az egyedülállók mindösszesen 29 százaléka, illetve a tartós betegséggel vagy fogyatékkal élő körében lényegesen kevesebben rendelkeznek számítógéppel (34 %), mint azok, akiknek nincs egészségi problémája (45 %) (Ariosz Kft. 2016) (lásd 2. ábra).

¹ A modellprogram során az idősek 5 hónapon keresztül használtak számítógépet, melyen elsősorban a Skype használatát tanulták meg. Az e tevékenységek során segítségeket nyújtó munkatársak folyamatosan monitorozták és dokumentálták a résztvevők tanulási folyamatait, az elsajátított tudás gyakorlati hasznosítását, valamint az idősek fizikai és mentális állapotát.

² A kutatás 2016. január 25. és február 12. között reprezentatív országos mintán, 500 fő 65 év feletti idős részvételével telefonos lekérdezés útján történt, átlagosan 10 perc időtartamban, standard kérdőív alkalmazásával, az ARIOSZ Kft. közreműködésével. A mintavételhez felhasználásra kerültek a Központi Statisztikai Hivatal által nyilvánosságra hozott 2011 évi népszámlálásra vonatkozó adatok, (www.ksh.hu/nepszamlalas), másrészt az ARIOSZ Kft. saját korábbi nagymintás kutatásaiból származó információk. A 2011. évi népszámlálás alapján Magyarországon mintegy 1 millió 670 ezer 65 éves vagy azt meghaladó korú személy él (ezen belül: 65-74 éves 947 ezer fő, illetve 75 éves vagy idősebb 730 ezer fő). A kutatás kiinduló mintavételi keretét a Magyarországon mobil vagy vezetékessé telefonnal rendelkező lakosság adta. Mivel mindenkinek, aki rendelkezik Magyarországon vezetékessé- vagy mobiltelefonnal, egyenlő esélye volt a mintába kerülésre, ezért a hívott emberek mintája reprezentatív a mintavételi keretre nézve. Az ARIOSZ Kft. az országos reprezentativitás biztosítása érdekében az indított kimenő hívásokat minden esetben teljesen teljesen random módon, véletlenszám-generátorral előállított telefonhívásokra irányította, ezért a „Hány éves Ön?” szűrőkérdés alkalmazásával érte el, hogy csak 65 év feletti körében történjen a lekérdezés. Az adatfelvétel lebonyolításához a 65 év felettieket további két csoportra osztották, 65-74 évesek, illetve 75 évesek vagy idősebbek). Az egyes korcsoportokban elkészítendő interjúk számát a KSH népszámlálási adataihoz igazította. Az elkészült adatfile-t a népszámlálási országos arányok beállítására érdekében utólagosan életkor, nem, valamint lakóhely szerint súlyozta. Mindezek alapján elmondható, hogy a kutatás a fenti szempontok mentén pontosan reprezentálja a vizsgálni kívánt sokaságot. A tökéletesen véletlen kiválasztási módszerből adódóan a nem kontrollált jellemzők szerint a mintabeli megoszlások igen jól közelítik a populációra jellemző értékeket.

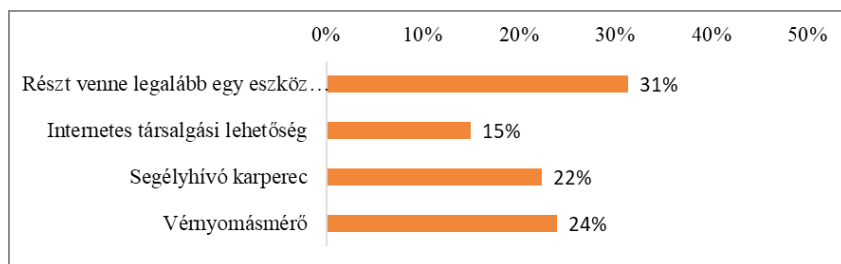
2. ábra. Számítógép használat összefüggése a demográfiai jellemzőkkel
(%; Bázis: teljes minta)

Forrás: Saját szerkesztés (Rubovszky 2016)

A kutatás során rákérdeztünk arra is, hogy a modellprogramban résztvevő infokommunikációs eszközök közül melyiknek a tesztelésében venne részt. Az internetes társalgási lehetőséget a válaszadók 15 százaléka használná. Bár látszólag a legkisebb igény a számítógép irányába mutatkozott, de egyrészt a megkérdezettek 33 százaléka a felmérés időszakában már internetfelhasználó volt, amely megközelíti az érintett populációra vetítve a 600 ezer főt, másrészt a 15 százalékos igény további 270 ezer főt jelent, amely összességében majdnem a célcsoport 50 százaléka (lásd 3. ábra).

3. ábra. Részvételi hajlandóság az infokommunikációs eszközök tesztelésében
(%; N = 511; Bázis: teljes minta)

Forrás: Saját szerkesztés (Rubovszky 2016)

A Modellprogram tapasztalatainak elemzése alapján kijelenthető, hogy az infokommunikációs eszközök használata csökkenti a programban résztvevők magányát, növeli biztonságérzetüket, egészségi állapotuk folyamatos nyomon követése és monitorozása egyértelműen lassítani képes egészségromlásuk ütemét. Az országos reprezentatív felmérés azt igazolta,³ hogy a 65 év feletti lakosság 31 százaléka használná a modellprogram valamelyik eszközét, amennyiben erre lehetősége lenne. Az igény mindhárom eszköz esetében szignifikáns összefüggést mutat a megkérdezettek egészségi állapotával. Bizonyos eszközöknél a másodlagos jellemzők között megtalálható a családi állapot (ami a magányosságra utal) és a településtípus (minél kisebb a település annál nagyobb az igény). A fent nevesített demográfiai jellemzők hatványozottabban érvényesülnek a hátrányos helyzetű településeken, ezért e térségben indokolt a program kiterjesztése.

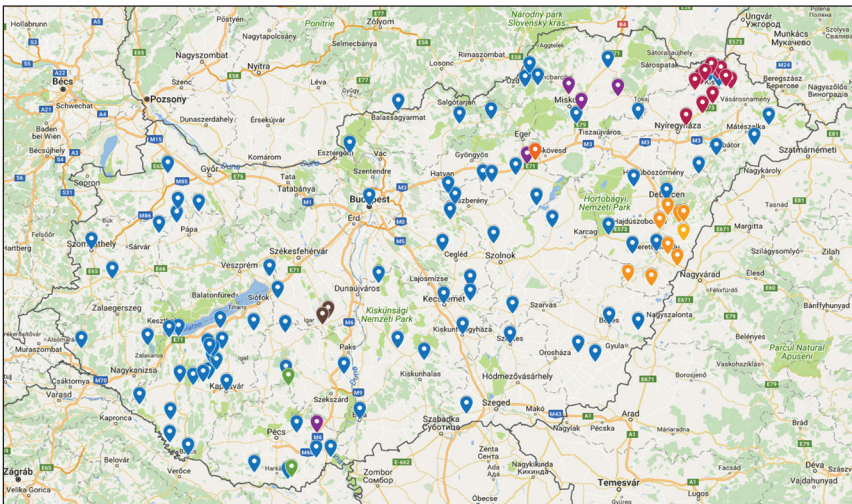
3. „Digitális Támogató Szolgálat” – mint a házi segítségnyújtást kiegészítő, 21. századi megoldás

Az Idősügyi Infokommunikációs Program hátrányos helyzetű térségekre történő kiterjesztéséről az 1056/2017. (II. 7.) Kormányhatározat rendelkezett, amelynek keretében 5000 fő 65 év feletti, otthonát elhagyni nem képes idős személy számára biztosít otthoni digitális- és infokommunikációs eszközhasználatot. A program 2017. március 1-vel indult és eredetileg 2018. augusztus 31-vel zárult volna le, de azóta két alkalommal történt meghosszabbítás, jelenleg 2019. december 31-ig. Fő célkitűzése az idősek életminőségének javítása és a hagyományos gondozás és a női munkavállalás összeegyeztethetőségének elősegítése mellett 1050 új közfoglalkoztatotti munkahely létrehozása. A kiterjesztés következtében 5000 fő 65 év feletti idős otthonába került laptop

³ Részletesebben Rubovszky Csilla (2016): Infokommunikációs eszközök az idősek javuló életminőségéért, *Szociálpolitikai Szemle* II. évf. 3. szám 41–57.

és internet, továbbá kihelyezésre került 1000 darab állapotmérő- és vészjelző karóra is.⁴ Az idősek számára az infokommunikációs eszközök használatában és napi szintű készségfejlesztésében a programba bevont közfoglalkoztatottak nyújtanak segítséget a településeken kialakított diszpécserközpontokból. A programban végül 89 települési, valamint 27 alközpont került kialakításra (lásd 4. ábra).

4. ábra. Az Idősügyi Infokommunikációs Programban résztvevő településközpontok és alközpontok (2019)

Forrás: Saját szerkesztés a közfoglalkoztató adatai alapján (2019)

Az országos program új elemeként 2018. március hónapban 116 település – a Programban résztvevő diszpécser központok és alközpontok települései – részesülhetett a magyar fejlesztésű EKG kártyában, amely gyors és könnyed módon képes mérni a keringés összeomláshoz vezető kamrafibrilláció kockázatát, illetve segít előre jelezni a stroke kialakulásának a veszélyét magában hordozó paroxizmális pitvarfibrillációt. A Program eredményei is azt mutatták, hogy az idősek körében növekvő igény mutatkozik az infokommunikációs forradalom új technológiai eszközei iránt, valamint

⁴ Ebben a fázisban vált ketté a számítógép és internet használat megtanítása, amely az ITM (Innovációs és Technológiai Minisztérium) jogelődjénél maradt az irányításom mellett és az állapotmérő-vészjelző karóra üzemeltetése, amely a jelrendszeres házi segítségnyújtás keretében az EMMI (Emberi Erőforrások Minisztériuma) Szociális és Felzárkóztatási Államtikársága mellett működő SZGYF-hez (Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatósághoz) került. Az infokommunikációs eszközök beszerzése a KIFÜ (Kormányzati Informatikai Fejlesztési Ügynökség) közreműködésével történt. A Gazdaságfejlesztési és Innovációs Operatív Program (GINOP-6.1.2-15) Digitális szakadék csökkentése elnevezésű pályázat keretében a résztvevő közfoglalkoztatottak számára lehetőség nyílt informatikai képzés elvégzésére, a munkaerőpiacon is használható számítástechnikai tudás elsajátítására. A közfoglalkoztatási státuszokhoz kapcsolódó költségeket a BM (Belügyminisztérium) és az NGM (Nemzetgazdasági Minisztérium) a Nemzeti Foglalkoztatási Alap közfoglalkoztatási támogatások előirányzatából biztosítják.

megfelelő képzési struktúra kialakításával, a használathoz szükséges tudás is könnyedén átadható a 65. életévüket betöltött korcsoporthoz tartozók számára.

Az idősök kiválasztása 2017-ben egy anonim módon felvett kérdőív kiértékelését követően történt, amely során három alapvető szempontra kérdeztünk rá: egészségi, és családi állapot, szociális helyzet. Ezen dimenziók alapján a kiválasztás helyi szinten történt. 2018-ban a Századvég Politikai Iskola Alapítvány hatástanulmány készítése érdekében ismételt kérdőíves felmérést végzett. A 2017-es és a 2018-as kérdőív némiképp eltér egymástól, így a két adatbázis vizsgálata során csak globális összehasonlításra volt lehetőség. A mérés célja az volt, hogy rámutasson, miként tudott pozitív hatást gyakorolni a programban résztvevő idősök életminőségére az alapfokú digitális technológia elsajátítása és használata.

A minták megoszlása, a válaszadók általános jellemzői

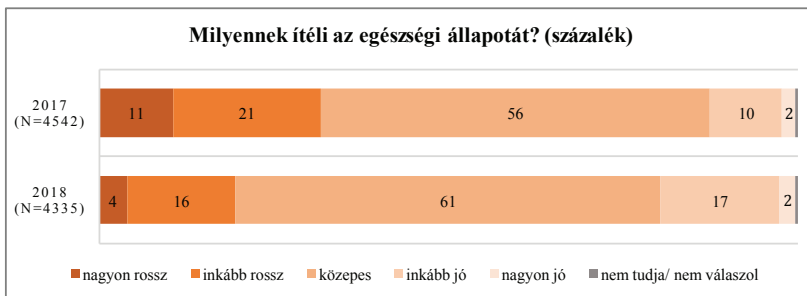
A programban részt vevők 76,4 százaléka nő, 23,6 százaléka férfi. Ezek az arányok eltérnek a Magyarországon ezen populációt érintő nemi megoszlástól (62 % nő, 38 % férfi), mert a kiválasztáskor kiemelt szempont volt a szociális helyzet, amely tovább rontja a nők felé az arányokat. A válaszadók többsége mind a két adatfelvételi évben özvegy volt és a harmaduk élt házasságban, valamint 10-10 százalékuk elvált. Az iskolai végzettségről elmondható, hogy az idősök egyharmada legfeljebb nyolc általános osztállyal (korábban négy polgári) rendelkezik, negyedüknek van szakmunkásképzői vagy szakiskolai végzettsége, és hasonló arányban vannak az érettségivel rendelkezők is. Alacsony volt a felsőfokú szakképzettségűek, és a magasabb végzettséggel rendelkezők aránya. A településtípus tekintetében fontos megjegyezni, hogy a résztvevők nem reprezentatívan lettek kiválasztva, mert a fővárosban csak az V. kerület volt érintett, mint pilot település, aki a részvételének költségeit maga finanszírozta. A programot megalapozó 2016-os kutatás ugyanis azt mutatta, hogy az ilyen típusú programokra elsősorban a hátrányos helyzetű településeken van szükség, amely alapvetően kizárta a főváros részvételét. A programban hasonló arányban vesznek részt községben és egyéb városban (amely nem megyeszékhely és nem is megyei jogú város) élők. Kevesebb, mint a résztvevők tizede él nagyközségben és ennél is kisebb arányban vannak azok, akik megyeszékhelyen, vagy megyei jogú városban. A válaszadók többsége mind a két adatfelvételi évben egyedül élt, a harmaduk élt házastársával vagy élettársával, mind a két évben 17-17 százalék élt gyermekével (is) (Századvég 2019/A).

Számítógép és internethasználat hatása az idősök kielégítetlen szükségleteire

A következőkben a program hatásait az idősök által 2013-ban lefolytatott kérdőíves felmérésben feltett három terület (egészségromlás akadályozása, magányuk enyhítése és biztonságérzetük növekedése) vonatkozásában vizsgálom.

A szubjektív egészségügyi állapot vizsgálat alapján elmondható, hogy a résztvevők egészségi állapota javulást mutatott a két vizsgált év között. 2017-ben közel harmaduk (32 százalékuk) számolt be rossz vagy nagyon rossz egészségi állapotról, 2018-ban ez az arány 12 százalékponttal csökkent, így összesen 20 százalék mondta ugyanezt, ezzel párhuzamosan kevesebb mint felére csökkent azok aránya, akik nagyon rossz egészségi állapotról számoltak be. A megkérdezettek abszolút többsége közepesnek ítélte meg az egészségi állapotát, az ő arányukban 6 százalékpontos növekedés történt. Szintén nőtt azok aránya is, akik inkább jó egészségi állapotúnak tartják magukat (7 százalékpontos növekedés). Más nemzetközi kutatások is azt támasztják alá, hogy amennyiben az idősök magányosságának enyhítése bármilyen program keretében eredményesen történik, az a hangulatukat oly módon javítja, hogy minden esetben pozitív hatást gyakorol szubjektív egészségérzetükre is (lásd 5. ábra) (Századvég 2019/A).

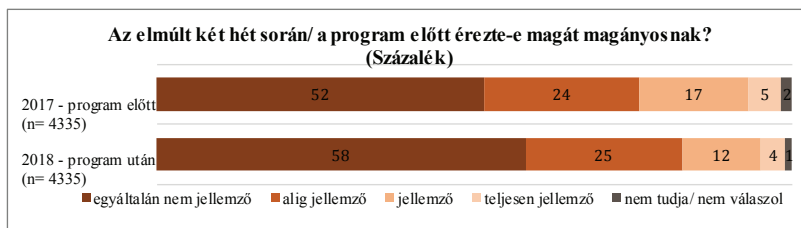
5. ábra. Szubjektív egészségi állapot változása

Forrás: Századvég Politikai Iskola Alapítvány (2019), saját szerkesztés

A magányosság érzése esetében is tapasztalható némi változás a program előtti időszak és az adatfelvételt megelőző két hét között. A program előtt a résztvevők 22 százalékára volt jellemző vagy teljesen jellemző a magányosság érzése, ami 16 százalékra csökkent, ezzel párhuzamosan természetesen nőtt azok aránya, akikre ez az érzés egyáltalán nem, vagy alig volt jellemző (lásd: 6. ábra) (Századvég 2019/A).

6. ábra. Magányosság érzése a program előtt és jelenleg

Forrás: Századvég Politikai Iskola Alapítvány (2019), saját szerkesztés

A következő ábrán összefoglalva mutatom be a digitális eszközök pozitív hatását a válaszadók életminőségének javulására. A megkérdezetteknek nőtt a vidámságérzetük (7 százalékkal), csökkent azok aránya, akikre a jókedv egyáltalán nem, vagy alig jellemző és nőtt azoké, akikre jellemző, vagy teljesen jellemző. Az aktivitás és az élénkség érzése a vidámság érzéséhez hasonlóan növekedett a vizsgált időszak során. A 2017-ben tapasztalt 57 százalékról 2018-ra 73 százalékra nőtt azok aránya, akikre ez jellemző, vagy teljesen jellemző volt, ezzel párhuzamosan csökkent azoké, akikre egyáltalán nem, vagy alig volt jellemző. Míg a megkérdezettek 45 százalékára volt jellemző 2017-ben, hogy úgy érezték, hogy a napjaik tele voltak számukra érdekes dolgokkal, ez az arány a 2018-as év adatfelvételt megelőző időszakában 68 százalékra emelkedett, amivel párhuzamosan csökkent azok aránya, akikre ez az érzés egyáltalán nem, vagy alig volt jellemző. Az adat arra enged következtetni, hogy a programban való részvétel pozitív hatást gyakorol a résztvevők jól-létére. Az is megállapítható, hogy a számítógép és az internethasználat pozitív hatása az idők szubjektív egészségére, magányosságuk enyhítésére alkalmazható, de nem képes tényleges biztonságuk erősítésére és az egészségromlásuk akadályozására (lásd 7. ábra) (Századvég 2019/A).

7. ábra. Résztvevő idők körében mért hatások

Egészségromlás megakadályozása		Magányosságérzet csökkenése		Biztonságérzet
Szubjektív egészségérzet	+12%	Magányosság érzése	-6%	Nincs összefüggés a változók között
Aktivitás	+16%	Vidámság érzése	+7%	
Élénkség	+16%	„Napjaim tele vannak érdekes dolgokkal”	+23%	

Forrás: Századvég Politikai Iskola Alapítvány (2019), saját szerkesztés

Digitális eszközök iránti elégedettség

A 2017-es felmérés során a válaszadók negyede mondta azt, hogy szokta használni az internetet, 73 százalékuk nem használta és 3 százalékuk nem válaszolt a kérdésre. A 2018-as felmérésből nem csak a használat tényét tudtuk meg, hanem a gyakoriságát is. A válaszadók több mint fele, 56 százaléka naponta, 37 százalékuk pedig hetente többször használ laptopot. Szinte elhanyagolható azok aránya, akik ennél ritkábban használják (Századvég 2019/A). Megfigyelhető, hogy az előző évi felméréshez képest jelentős mértékben nőtt az internet vagy laptophasználók száma. Összehasonlításként jegyezném meg, hogy a korábban hivatkozott 2016-os országos reprezentatív felmérés adatai azt mutatták, hogy a 65 év feletti teljes populációjának csak 33 százaléka ismerte az internet adta lehetőségeket, köztük is csak 56 százalék volt napi internet-felhasználó (Ariosz Kft 2016).

Direkt módon is rákérdeztünk arra, hogy milyen hatása volt az eszköznek az életük bizonyos területeire. Az ábrán is jól látható, hogy minden kívánatos dologhoz kapcsolódó állítás esetében széleskörű egyetértés volt tapasztalható. Legnagyobb arányban a válaszadók azzal értettek egyet, hogy az eszköz megkönnyíti a kapcsolattartást a családdal és barátokkal (79%), valamint azzal, hogy rendszeres a kapcsolattartás a diszpécserrel (78%). Az egyetértés mértéke a következő állításokkal kapcsolatban is hasonló százalékokot mutatott: rendszeres a kapcsolattartás a családdal, az eszköz növeli a napi tájékozottságot, csökkenti az unalom és magány érzését, karban tartja a szellemi frissességet és végül rendszeresen keresik és hívják a válaszadókat. Az ábrán látható, hogy az egyetértés mértéke közel azonos volt ezekben az esetekben, különbség leginkább a teljes mértékben egyetértők és az inkább egyetértők aránya között látható (lásd 8. ábra) (Századvég 2019/A).

8. ábra. Vélemények az eszközökről

Forrás: Századvég Politikai Iskola Alapítvány (2019), saját szerkesztés

Az eszközről való további tapasztalatok alapján a résztvevők 97 százaléka nyilatkozott úgy, hogy az eszköz használata segített neki, 96 százalék kisebb vagy nagyobb mértékben elégedett volt vele. 98 százalék teljes mértékben vagy részben hasznosnak találta, valamint 97 százalékuk ajánlaná az eszközt másoknak is, legtöbbször (42 száza-

lékban) 65 évnél idősebb társainak. A fenti adatok jól mutatják a program sikerességét, amely szerint a résztvevők 94 százaléka újra jelentkezne az eszköz tesztelésére, ha lehetősége lenne rá (Századvég 2019/A).

A házi segítségnyújtás hazánkban 2016 óta két féle szolgáltatást tartalmaz: a személyes gondozást és a szociális segítséget. Az OECD ajánlása szerint szükség lenne a pszichés támogatásra, mint önálló elemre is, amely sok esetben a depresszió elkerüléséhez, így bizonyos betegségek kialakulásának elmaradásához vezethetne. A „Digitális Támogató Szolgálat” országos bevezetése megfelelő eszköz lenne a házi segítségnyújtás kiegészítésére. A szociális szolgáltatások közül a legnagyobb igény a bentlakásos intézménybe való bejutásra mutatkozik, azonban mind az idősek, mind az őket gondozó családtagok körében készült reprezentatív felmérés alapján sok esetben elzárkóznak a bentlakásos intézménybe való beköltözéstől, továbbá az állam részéről is finanszírozhatatlanná válik a szociális ellátórendszer, amennyiben a házi segítségnyújtás keretében nem ellátható idősek gondozását kizárólag ezen intézmény keretében próbálnák megoldani. A nemzetközi tapasztalatok figyelembevételével szükséges lenne egy 21. századi innovatív válaszra, a 65. életévüket betöltött személyek társadalmi integrációjának megteremtése érdekében egy olyan „Okosotthon” modellezése, amely képes elősegíteni a szociális, egészségügyi és rendvédelmi ellátórendszer tehermentesítését, az idős populáció körében jelentőssé váló gondozási szükségletek kielégítését, a bentlakásos intézményekbe történő beköltözés elhalasztását. Egy pilot program lefolytatását nagyon komoly költségvetési szempontok is indokolják; míg egy bentlakásos intézményi hely egy éves finanszírozása átlagosan 3 millió forintba kerül, addig az „Okosotthon” központi rendszerének kifejlesztését követően egy otthon nagyjából 300 ezer forintos összegből lehet alkalmassá tenni az ezen rendszerhez való csatlakozásra. Miután a központi rendszer kialakítására nagyjából 500 millió forintba van szükség, így a 187-ik „Okosotthonba” való belépő költsége már csak egy tizede egy bentlakásos intézményi helynek. A következő fejezetben ismertetem egy 65+-os országos, reprezentatív időskutatás és az „Okosotthon” koncepcióm legfontosabb elemeit.

4. Út egy időseket segítő „Okosotthon” felé

Az „Okosotthon” koncepció a digitális kapcsolódást megkönnyítő lakókörnyezet kialakítását jelenti, amely lehetővé teszi a saját otthonában élő gondozásra szoruló idősek egészségügyi adatainak folyamatos monitorozását. Ez a digitális rendszer a gondozott helyzetéről folyamatos képet továbbítva, külön jelzést ad le, amikor beavatkozásra van szükség.

Az Okosotthon Pilot Program célja az idősek életminőségének javítása (idős magányérzetének csökkentése, szubjektív biztonságának növelése, az egészségi állapot karbantartása révén) a szükségleteknek megfelelő szintű és összetételű szolgáltatás-

együttes kialakítása, a házi segítségnyújtás rendszerének kiegészítése, a bentlakásos intézményi ellátás egy részének kiváltása, a szociális ellátórendszer tehermentesítése, a gondozó családtagok támogatása, a gondozással kapcsolatos stressz enyhítése, a szociális, egészségügyi és rendvédelmi beavatkozások koordinációja, hatékonyságának növelése.

A pilot kutatás adatfelvétele 14 településen történik, célcsoportja a 65. életévét beöltött, egyedülálló, saját otthonukban önálló életvitelre csak segítséggel képes, tartós betegséggel vagy fogyatékossgal élő, házi segítségnyújtásban részesülő idős, akiknek állapota alapján indokolt a kiegészítő szolgáltatások bevezetése. A települések kiválasztása⁵ a szükségletek arányainak függvényében történik, a KSH vonatkozó statisztikái alapján, amelynek során figyelembeveendő a településtípus és annak nagysága (22 budapesti kerületből 4 kerületben, XI. és XIV. kerületben legalább 3 fő lakótelepen éljen), a nem, a legmagasabb befejezett iskolai végzettség (két csoportra: legalább érettségi, vagy azzal egyenértékű képzés feletti, illetve alatti végzettséggel rendelkezőkre). Nem szempont a korcsoport és az anyagi helyzet, mert az lényegesen nagyobb mintát igényelne. Mindezek alapján a tervezett elérendő elemszám 100 fő.

5

Javasolt mintavételi kör- és elemszámok

Településtípus	Terület I.	Terület II.	Tervezett elemszám (fő)
Főváros - Budapest	XI. kerület	Buda	5
	XIV. kerület	Pest	5
	XVIII. kerület	Pest	5
	V. kerület	Pest	5
Megyeszékhely	Miskolc/Kecskemét/Nyíregyháza*	Kelet	10
Megyeszékhely	Győr/Székesfehérvár/Pécs*	Nyugat	10
Nagyváros	Borsod-Abaúj-Zemplén/Bács-Kiskun/Szabolcs-Szatmár-Bereg*	Kelet	5
Nagyváros	Győr-Moson-Sopron/Fejér/Baranya*	Nyugat	5
Kisváros	Borsod-Abaúj-Zemplén/Bács-Kiskun/Szabolcs-Szatmár-Bereg*	Kelet	5
Kisváros	Győr-Moson-Sopron/Fejér/Baranya*	Nyugat	5
Falu	Borsod-Abaúj-Zemplén/Bács-Kiskun/Szabolcs-Szatmár-Bereg*	Kelet	10
Falu	Győr-Moson-Sopron/Fejér/Baranya*	Nyugat	10
Tanyavilág	Borsod-Abaúj-Zemplén/Bács-Kiskun/Szabolcs-Szatmár-Bereg*	Kelet	10
Tanyavilág	Győr-Moson-Sopron/Fejér/Baranya*	Nyugat	10
MINDÖSSZESEN			100

* Javasolt megyék, melyek a 65 év feletti lakónépesség arányában lettek kiválasztva, de bármely megfelelő településmérettel rendelkező keleti vagy nyugati országrészen található megye megfelelő méretű települése is alkalmas a speciális helyzetek feltárására. *Forrás:* Századvég Politikai Iskola Alapítvány Zrt. 2019.

A program gyakorlati megvalósulása során a normális életviteltől eltérő események azonosítása mesterséges intelligencia⁶ alkalmazásával történne. A központi rendszer egyszerű, a legszükségesebb információkra korlátozódó adatgyűjtést végezne, amely modulárisan fejleszhető, bővíthető és kiterjeszhető lenne. Az adatokat ezt követően a mesterséges intelligencia segítségével szelektálná és értékelné. Ezzel a módszerrel képes lenne a textjelektől a gondozókat mentesíteni.

Az Okosotthon Pilot Program eszközeinek a nemzetközi projektek tapasztalatai alapján (Demiris – Hensel 2008) az alábbi funkciókat kellene ellátnia:

- fiziológiai állapot monitorozása (pulzus, légzés, vérnyomás mérése)
- funkcionális nyomon követés (aktivitás, mozgás mérése)
- lakáson belüli biztonság támogatása (mozdulatlanság-, eszméletvesztés riasztás, egészséget biztosító közüzemi fogyasztás elősegítése)
- bűnelkövetés elleni védelem (riasztó, mozgás-, és betörés érzékelés)
- társadalmi kapcsolatok és integráció elősegítése (videochat, számítógép, internethozzáférés).

A következőkben ismertetem a Századvég Politikai Iskola Alapítvány által 2019. január 28. és 2019. február 3. között végzett 65+-os 500 fős reprezentatív időskutatás⁷ „Okosotthon” felállítására vonatkozó igényfelmérést, amelynek során az „okosotthon” nem került megnevezésre, mert e szó esetleges elutasítása torzíthatta volna az eredményeket. Ehelyett digitális eszközöket soroltak fel, amelyről kikérték véleményüket.

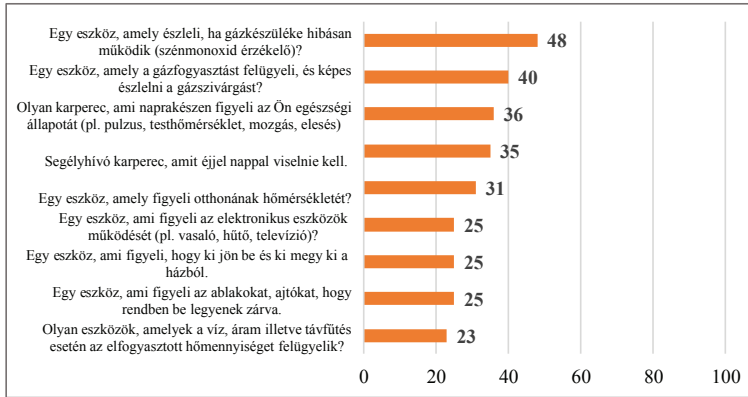
A legnépszerűbb eszköznek a szén-monoxid érzékelő bizonyult, ezt a megkérdezettek 48 százaléka használná, közel ekkora arányban (40 százalékbán) vannak azok, akik gázszivárgást észlelő eszközt igényelnének. Állapotmérő-vészjelző karórát, amely az egészségi állapotot figyeli, a kérdezettek 36 százaléka, segélyhívásra is képes karórát pedig 35 százaléka viselne. Otthonuk hőmérsékletét figyelő eszközt a megkérdezettek 31 százaléka választana. A válaszadók egy-egy negyede használna olyan eszközt, ami észleli az elektronikus eszközök működését, olyat, ami figyeli, ki jön be és ki megy ki a házból, valamint olyat is, ami az ablakok és ajtók zárt állapotát ellenőrzi. Legki-

⁶ Mesterséges intelligenciának egy gép, program vagy mesterségesen létrehozott tudat által megnyilvánuló intelligenciát nevezünk. A mesterséges intelligenciát legtöbb esetben számítógépnek tekintjük, amely felé az az elvárás, hogy emberi beavatkozás nélkül képes legyen a környezettől kapott információkra reagálni, a célnak megfelelően cselekedjen és cselekvését egyre tökéletesebben végezze, azaz képes legyen tanulni.

⁷ Az adatfelvétel során összesen 500 fő, 65 évnél idősebb személyt kérdeztek meg CATI (Computer Assisted Telephone Interviewing), számítógéppel támogatott telefonos lekérdezés módszerével, mely során a kérdés alatt a kérdezőbiztosok folyamatában rögzítették a felmérésben résztvevők válaszait. A felmérés, típusából adódóan mennyiségileg kifejezhető vélemények bemutatását teszi lehetővé a vizsgált célcsoportban. A mintavétel fajtája: kvótás mintavétel, tehát az adott korcsoporton belül, a nem, a lakóhely és iskolai végzettség tekintetében a mintában tapasztalható arányok tükrözik a 2011-es népszámláláskor felmért arányokat. Forrás: https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop412A/2011-0003_02_mesterseges_intelligencia/a_mesterseges_intelligencia_artificial_intelligence__Jk6fSW45vMpORYaq.html (letöltés napja: 2019.04.02.)

sebb arányban (23 százalékban) azok vannak, akik egy olyan eszközt használnának, ami az elfogyasztott vizet, áramot és hőmennyiséget felügyeli (lásd 9. ábra) (Századvég 2019/B).

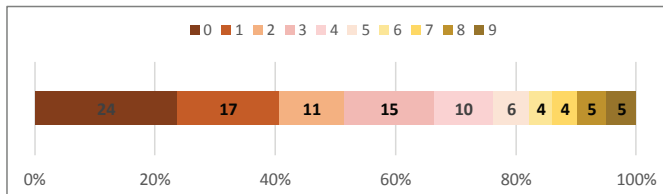
9. ábra. Bizonyos eszközök használati hajlandósága (az említők aránya, százalék, N = 500)

Forrás: Századvég Politikai Iskola Alapítvány (2019), saját szerkesztés

Az alábbi ábrán egy index látható, amely arról ad információt, hogy a válaszadók hány eszközt használnának a 9. ábrán felsoroltak közül. Itt látható, hogy 5-5 százalékban vannak azok, akik mindet, vagy egy kivételével mindet használnák, további 4-4 százalék pedig hat, illetve hét eszközt használna. A minta negyede (24 százalék) mondta, hogy egyik eszközt sem igényelné a felsoroltak közül, tehát összesen 86 százalék nyilatkozott úgy, hogy legalább egy eszközt tesztelne (lásd 10. ábra) (Századvég 2019/B).

10. ábra. A felsorolt eszközök közül a nagyobb biztonság érdekében használni kívánt eszközök száma (százalék, N = 500, képzett változó)

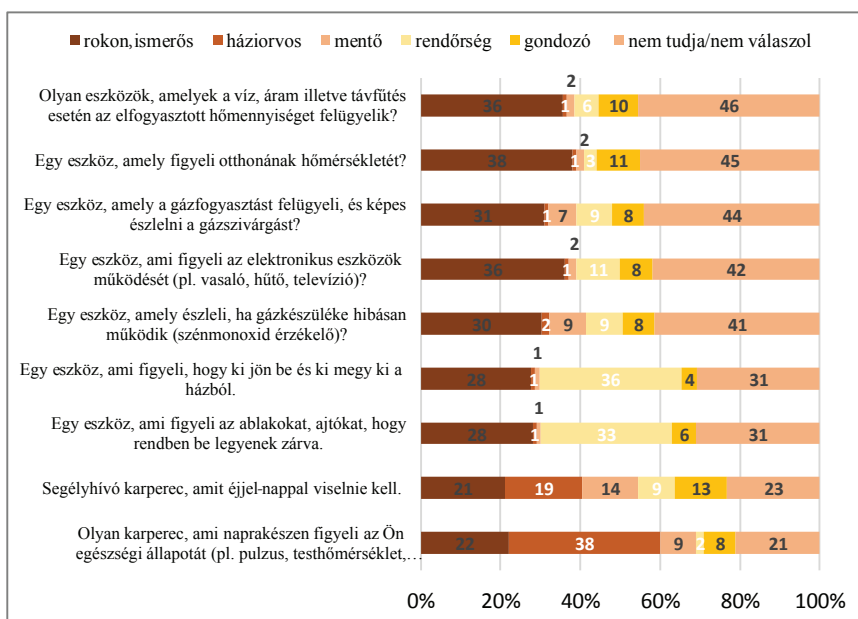

Forrás: Századvég Politikai Iskola Alapítvány (2019), saját szerkesztés

Rákérdeztünk arra is, hogy az adott eszközöknek hol kellene jelezniük, amennyiben eltérést, vagy problémát észlelnek. Az elfogyasztott vizet, áramot és hőmennyiséget figyelő eszközöknek a kérdezettek 36 százaléka szerint rokonuknál, ismerősüknél kellene jelezniük, 10 százalékuk szerint pedig a gondozójuknál. Hasonlóak az arányok (38 és 11%) az otthon hőmérsékletét figyelő eszközök esetében is. A gázszivárgást és szén-monoxid tartalmat szűrő eszköz riasztását a válaszadók 7, illetve 9 százaléka szerint közvetlenül a mentőknek kellene észlelniük. A ki- és bejárókat figyelő és az abla-

kok, ajtók zártságát észlelő eszköznek a kérdezettek 36 és 33 százaléka szerint közvetlenül a rendőrséghez kellene vészjelzést küldenie. Az állapotmérő, vészjelző karórával kapcsolatban megoszlanak a vélemények: 21 százalék szerint rokon, ismerős, 19 százalék szerint háziorvos, 14 százalék szerint a mentők, és 9 százalék szerint a rendőrök felé kellene működtetni. Az ennyire eltérő válaszokból arra következtethetünk, hogy a megkérdezettek többféle segítségnyújtásra gondolhattak (egészségügyi, biztonsággal kapcsolatos). Az állapotmérő, vészjelző karóra esetében, amely egészségi állapotot is figyel a kérdezettek több mint harmada (38 százaléka) egyetért abban, hogy a mentők-nél kellene jeleznie, de 22 százalék szerint rokonánál, vagy ismerősénél (lásd 11. ábra) (Századvég 2019/B).

11. ábra. Személyek, vagy intézmények, ahol az eszközöknek jelezniük kellene (százalék, N = 500)

Forrás: Századvég Politikai Iskola Alapítvány (2019), saját szerkesztés

„Okosotthon” alatt a kilenc eszköz együttes alkalmazását értjük, ezért rákérdeztünk arra is, hogy annak érdekében, hogy otthonuk biztonságosabb legyen, milyen feltételekkel fizetne az eszközökért. A mind a 9 eszközt használók 8 százaléka nem vállalna anyagi terhet, azonban 92 százalék valamilyen támogatás mellett, vagy akár anélkül is igénybe venné a felsorolt eszközöket. Az elemzés során feltétlenül figyelembe kell venni ennél a korcsoportnál, hogy az egyes szolgáltatások és termékek esetében ennek kisebb százaléka az, aki tényleg használná az eszközöket. Egyrészt a mortalitási ráta, másrészt az attitűd miatt is, mert a gyerekeik, unokáik véleménye nagyban befolyásolhatja (pozitív és negatív irányba is) döntésüket. Azok között viszont, akik a felmérés során csak 6-8 eszközt jelöltek meg további igénybevevőként jelentkezhetnek

az Okosotthon Pilot Program nyilvánosságra kerülésével. Összegezve elmondható, hogy a teljes vizsgált populáció tekintetében 5 százalékos igénymegjelenésre lehet számítani, ami megközelítően 90 ezer idős személyt jelent. Jelenleg a bentlakásos intézményekbe történő beköltözésre várók száma közel 27 ezer fő. Előzetes becslések alapján 40 százalékuknak jelentene legalább átmeneti megoldást az „Okosotthon” igénybevétele, így kliensfelkutatás hiányában közel 80 ezer látens rászorulóknak is megoldást jelenthetne a Program. A fentiek érdekében V. kerület Önkormányzata – amely hazánkban a kétezer főnél nagyobb lakosságszámú települések között a legelőregedetebb – 2019 júniusában elindított egy pilot programot az általa ellátott jelzőrendszeres házi segítségnyújtásban résztvevő, egyedül élő, tartós betegséggel, illetve fogyatékos-sággal rendelkező idősök körében ennek az állításnak az igazolására. A közeljövő feladata 14 településen egy olyan pilot program lefolytatása, ami kétséget kizáróan képes igazolni, vagy megcáfolni az „Okosotthon” szükségletkielégítő képességét és költség-hatékonyságát a bentlakásos intézményekkel szemben.

Véggövetkeztetés

A globális foglalkoztatási problémák mellett a 21. század egyik legnagyobb társadalmi kihívása az előregedés, ami a várható élettartam emelkedésén belül egyre inkább a „legidősebb idősök” számának felgyorsult növekedését jelenti. Ez több szinten is új kockázatot eredményez, az egyén szintjén szükségletként (tartós gondozási szükséglet és elmagányosodás) jelentkezik, míg az állam szintjén növekvő egészségügyi, szociális és nyugdíj kiadásokként. A jóléti államok mindegyike szembesült azzal a ténnyel, hogy a probléma kezelése sem a formális, sem az informális gondozásra nem hárítható át kizárólagosan, de még a két szektor együttműködése mellett is jelentős kielégítetlen szükségletek maradnak, amelyek nagymértékben eltolódnak a nők irányába.

A nemzetközi tapasztalatokra alapozva indítottuk el Magyarországon 2013-ban azt a Mintaprogramot, amelynek célja a társadalom korfájának megváltozásából eredő kapacitásbeli hiányosságok korrekciója, a szociális szolgáltatások bizonyítékalapú megújítása, valamint az idősök életminőségének, otthoni körülményeinek javítását szolgáló új szociális szolgáltatás elemeinek meghatározása. A Mintaprogram eredményeként 2015-ben kezdődött az Egészség-Biztonság-Magányenyhítés pillérekre épülő Idősügyi Infokommunikációs Modellprogram, amelynek keretében vizsgáltuk a digitális eszközök hasznosságát az idősök szociális alapellátásában. Ezt követően a 2016-ban készített országos reprezentatív idős kutatás rámutatott arra, hogy a Modellprogram kiterjesztése leginkább a hátrányos helyzetű településeken egyedül élő, tartós betegséggel vagy fogyatékos-sággal rendelkező idősök körében indokolt, amelynek fő célkitűzése az idősök életminőségének javítása és a hagyományos gondozás és a női munkavállalás összeegyeztethetőségének elősegítése mellett új munkahelyek teremtése is volt. A program eredményeképpen az idősök elsajátították az alapfokú digitális kompetenciákat, köztük a számítógép és internet magabiztos használatát.

Az eddigi eredmények alapján kijelenthető, hogy a programban való részvétel egyértelműen pozitív hatást gyakorol az idősek jól-létére, képes a szubjektív egészségérzetük javítására és a magányosságérzetük csökkentésére, de nem alkalmas komplex szükséglet kielégítésükre (egészségromlás akadályozására, biztonságérzetük növelésére). Mindezek ellenére a hazai házi segítségnyújtás egy országos szinten felállított „Digitális Támogató Szolgálattal” hiánypótló lehetne az idősek pszichés támogatására, amely ma hazánkban a formális gondozók túlterheltsége miatt a személyes gondoskodás és a szociális segítség elemek mellett jelentősen háttérbe szorul. Jelenleg nem látszik kormányzati szándék arra, hogy államilag garantált munkahelyekkel felálljon ez a szolgáltatás, de amennyiben létrejönne egy mesterséges intelligenciára alapuló, egységes rendszer a teljes szociális ágazat működtetésére, akkor ezen szolgáltatás is országosan és költséghatékonyan bevezethető lenne.

A szolgáltatásfejlesztés következő és legjelentősebb bővítése egy Okosotthon Program megvalósítása lehetne. A szociális szolgáltatások közül a legnagyobb igény ugyanis a bentlakásos intézménybe való bejutásra mutatkozik, ezért indokolt egy digitális kapcsolódást megkönnyítő lakókörnyezet kialakítása, amely alkalmas arra, hogy az idős fiziológiai állapotát monitorozza, funkcionális nyomon követését elvégezze, lakáson belüli biztonságát támogassa, bűnelkövetés elleni védelmet nyújtson, valamint társadalmi kapcsolatát és integrációját is elősegítse. Ez az „Okosotthon” megoldásként szolgálhat azon gondozásra szoruló idősek részére, akik a közeljövőben bentlakásos intézménybe kívánnak költözni, de nem igényelnek 24 órás ápolást, gondozást, viszont a szociális alapellátás keretében szükségleteik jelenleg már nem elégíthetők ki.

A 2019-ben megismételt reprezentatív kutatás egyértelműen igazolta, hogy az egyre heterogénebb idős populáció kielégítetlen gondozási szükségletei komplex választ igényelnek, és ezekből csak az egyik a digitalizáció, amely nem helyettesíti a nagyobb humán erőforrás bevonását és a hagyományos szolgáltatásrendszer bővítését, így nem kizárólagos, de mégis releváns választ adhat. A kiértékelés ugyanis rámutatott, hogy az érintett idős lakosság körében jelentős igény mutatkozik saját otthonukban digitális eszközök használatára, amely közel 90 ezer idős tekintetében olyan mértékű szükségletet jelent, amely nemzetközi szinten eléri a digitális „okosotthon” felszereltségének mértékét. Mivel egy bentlakásos intézményi hely évi fenntartási költségének csak egy tizedét jelenti az idős otthonának „okosotthonná” fejlesztése, ezért egy ilyen országos szolgáltatás bevezetése rendkívül költséghatékony lenne az Államháztartás számára, amellyel, hogy jelentősen megkönnyítené a formális és informális gondozás összeegyeztethetőségét és javítaná a gondozó családtagok munkaerőpiaci helyzetét. Képes lehet érdemben hozzájárulni az idősek bentlakásos intézményekbe történő beköltözésének elhalasztásához, kedvezőbb esetben teljes elmaradásához. **A digitalizáció bevezetésének elmaradása az idősügyi szociális alapellátásban – a formális és informális gondozás részleges elégtelensége miatt – további jelentős kielégítetlen gondozási szükségletet eredményez.**

Irodalom

- Ariosz Kft. (2016): Időskorúak Magyarországon Reprezentatív felmérés; Kutatási jelentés [URL: https://belvarosikozossegiter.hu/wp-content/uploads/Ariosz_Idoskoruak_Magyarorszag_2016.pdf] (Utolsó letöltés dátuma: 2019. 05. 19.)
- Chambers, M. – Connor, S. (2002): User-friendly technology to help family caregivers cope. In: *Journal of Advanced Nursing*, 40(5): 569–577.
- Chung, Jane – Demiris, George – Thompson, Hilaire J. (2016): Ethical Considerations Regarding the Use of Smart Home Technologies for Older Adults An Integrative Review. In: *Annual review of nursing research*. 2016: 34. p. 155–181.
- Coradeschi, S. – Cesta, A. – Cortellessa, G. – Coraci, L. – Galindo, C. – Gonzalez, J. – Karlsson, L. – Forsberg, A. – Frennert, S. – Furfari, F., et al. GiraffPlus (2014): A System for Monitoring Activities and Physiological Parameters and Promoting Social Interaction for Elderly. In: *Advances in Intelligent Systems and Computing Human-Computer Systems Interaction: Backgrounds and Applications 3*; Berlin, Germany: Springer, 261–271.
- Demiris George – Hensel Brian (2008): Technologies for an Aging Society: A Systematic Review of “Smart Home” Applications URL: https://www.researchgate.net/publication/51431707_Technologies_for_an_Aging_Society_A_Systematic_Review_of_Smart_Home_Applications [Utolsó letöltés dátuma: 2019. 04. 02.]
- Edmonds, Crewe Sandra – Stukes, Chipungu Sandra (2006): Services to Support Caregivers of Older Adults. In: Berkman, B. (ed.): *Handbook of Social Work in Health and Ageing*, Oxford: Oxford University Press, 539–551.
- European Commission – Social Protection Committee (2014): Adequate social protection for long-term care needs in an ageing society. [URL:<https://publications.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/71532344-ddf1-4d34-a7aa-f65c701a22a2/language-en>] (Utolsó letöltés dátuma: 2019. 05. 10.)
- European Commission (2015): Growing The European Silver Economy. [URL: <http://ec.europa.eu/research/innovation-union/pdf/active-healthy-ageing/silvereco.pdf>] (Utolsó letöltés dátuma: 2019. 05. 10.)
- Esping-Andersen, Gøsta (2009): *The incomplete revolution, Adapting to women’s new roles*. Polity Press.
- Gaugler, Joseph E. – Kane, Robert L. (2015): *Family Caregiving in the new normal*, Academic Press.
- Jeneiné dr. Rubovszky Cs. (2014): Házi segítségnyújtás – talán egy kicsit másképp. *Esély*, 2: 4–30.
- KSH (2017): A tartós bentlakásos és átmeneti elhelyezést nyújtó szociális intézményekben ellátottak (1993–) [URL: http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_eves/i_fsi001.html] (Utolsó letöltés dátuma: 2019. 05. 10.)
- Kohli, Martin (1990): Társadalmi idő és egyéni idő. In: Gellériné L. M. (szerk.): *Időben élni*, Budapest: Akadémia Kiadó, 175–212.

- Larsson, K. – Silverstein, M. – Thorslund, M. (2005): Delivering Care to Older People at Home. In: Johnson, M. L. (szerk.): *The Cambridge Handbook of Age and Ageing*, Cambridge: Cambridge University Press, 630–638.
- Le, Quynh – Nguyen, Hoang Boi – Barnett, Tony (2012): Smart Homes for Older People: Positive Aging in a Digital World. IN. *Future internet*. 12/12.
- Monostori Judit – Gresits Gabriella (2018): Idősödés. In: *Demográfiai Portré 2018*. 127–146.
- Myles, John (2007): Új társadalmi szerződés az idősekkel? *Esély* 6: 3–45.
- OECD – European Commission (2019) Health at a Glance: Europe 2018. State Of Health in the Eu Cycle. [URL: https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/state/docs/2018_healthatglance_rep_en.pdf] (Utolsó letöltés dátuma: 2019. 05. 10)
- Olsson, Silas (2014): *Turning Demographic Ageing in Europe into Opportunities*. Report. In: Széman Zsuzsa: A tartós idősgondozás alternatívái: technika, környezet *Esély*, 2015/1: 65–84.
- Pierson, Christopher (2009): Három kihívás. In: *A jóléti állam a 21. században*, Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, 353–395.
- Rézműves Judit (2012): Az Európai Unió intézményrendszere és döntéshozatali mechanizmusa. In: *Az Európai Unió Szociális Politikái*, szerk.: Sziklai István, Budapest. URL:https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tamop425/0043_2A_az_europai_unio_szocialis_politikai/az_europai_unio_szocialis_politikai_cimoldal_1_1.html. [Utolsó letöltés dátuma: 2019. 04. 02.]
- Rubovszky Csilla (2016): Infokommunikációs eszközök az idősek javuló életminőségéért, *Szociálpolitikai Szemle* 2(3): 41–57.
- Social Protection Committee Annual Report (2016): [URL:[https://www.google.com/search?q=Social+Protection+Committee+Annual+Report+\(2016\)&oq=Social+Protection+Committee+Annual+Report+\(2016\)&aqs=chrome..69i57j0.1067j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8](https://www.google.com/search?q=Social+Protection+Committee+Annual+Report+(2016)&oq=Social+Protection+Committee+Annual+Report+(2016)&aqs=chrome..69i57j0.1067j0j4&sourceid=chrome&ie=UTF-8)] (Utolsó letöltés dátuma: 2019. 04. 01.)
- Századvég Politikai Iskola Alapítvány (2019/A): Országos Idősügyi Infokommunikációs Program Hatásvizsgálat [URL: https://belvarosikozossegiter.hu/wp-content/uploads/orszagos_idosugyi_program_hatasvizsgalat_2017_2018.pdf] (Utolsó letöltés dátuma: 2019. 05. 19.)
- Századvég Politikai Iskola Alapítvány (2019/B): Időskutatás [URL:https://belvarosikozossegiter.hu/wp-content/uploads/SZV_SK_Idoskutatas_20190215.pdf] (Utolsó letöltés dátuma: 2019. 05. 19.)
- Széman Zsuzsa (2015): A tartós idősgondozás alternatívái: technika, környezet. *Esély* 1: 65–84.
- Szociális Statisztikai Évkönyv (2016) [URL: http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/evkonyv/szocialis_evkonyv_2016.pdf] (Utolsó letöltés dátuma: 2019. 05. 19.)
- Taylor, Ingrid – Bing-Jonsson, Pia Cecilie (2017): Ethics Of Smart House Welfare Technology For Older Adults: A Systematic Literature Review. In: *International Journal of Technology Assessment in Health Care*, 0:0 (2017). 1–9. p.

- Tróbert, Anette Mária (2014): Innovatív példák tartós gondozásra. Franciaországban és Belgiumban megvalósult projektek. MOPACT WP 8 munkaanyag. In: Széman Zsuzsa: A tartós idősgondozás alternatívái: technika, környezet. Esély, 2015/1: 65–84.
- 1056/2017. (II. 7.) Korm. határozat az Idősügyi Infokommunikációs Modellprogram hátrányos helyzetű térségekre történő kiterjesztéséről.

BUDAI ISTVÁN

DINAMIKUS EGYENSÚLYOK VÍZIÓJA ÉS LEHETŐSÉGE A SZOCIÁLISMUNKÁS-KÉPZÉSBEN I.

A kétrészes tanulmány a hazai szociális munka professzionalizációját, változásait, az elmúlt harminc év szociálismunkás-képzési gyakorlatát és fejlődését, legfontosabb eredményeit és problémáit alapul véve próbál megközelítéseket és szempontokat adni a képzés legáltalánosabb kérdéseiben. Új paradigmaként különböző egyensúlyok vízióját és lehetőségeit teszi a fókuszba, így az értelmiségi – „technikusi/technokrata” szakember képének, a képzésben együttműködők, az elmélet–gyakorlat, a képző folyamat, valamint a képzés–praxis–kutatás egyensúlyainak kérdéseit. Mindezekkel segítséget kíván adni a képzésfejlesztés kérdéseivel foglalkozó és a képzés gyakorlatában dolgozó szakemberek számára.

Ünneplés vagy/és kritikus önvizsgálat

A hazai felsőfokú szociálismunkás-képzés 2019–20-ban ünnepeli beindulásának 30. évfordulóját, az első iskolák 1989-ben és 1990-ben létesültek és kezdték el a szociális munka oktatását. Az ünneplések az emberek, családok, közösségek, szervezetek, vagy éppen intézmények fontos eseményéhez kötött, másrészt a folyamatok és a fejlődés jeles évfordulóit, amelyek az érintettek a hagyományok, az együttes tevékenység, az elért eredmények alapján tiszteletüket, örömeiket köszöntéssel fejezik ki. Nem mindegy tehát, hogy mit és miképpen ünnepelnek, és miképpen látják az „örökséget” most a szociálismunkás-képzésben közreműködők, a képző intézmények és stábok, tanszék-ek, diákok, tanárok és a szociális munkás diplomával rendelkező pályán levő szakemberek. Az egyes képző intézmények a megemlékezéseken túl saját tevékenységüket erősítendő nyilvánvalóan megtalálják az ünneplés megfelelő kereteit és formáit. Felvetődik persze, hogy milyen figyelmet szentelnek majd a méltatók az ünneplés pillanatai során az eddig megtett út, a fejlődés, a változások, a jelenlegi helyzet elemzésére, vagy a kudarcok, veszteségek és kritikák megjelenítésére, továbbá a fejlesztés perspektíváira. Milyen egyensúlyban lesznek az ünneplés örömteli pillanatai a változásokat, az eddigi fejlődést és a jelenlegi helyzetet feltáró, bizonyító szikárabb adatokkal és tényekkel? Másként fogalmazva: mennyire lehet elégedettnek lenni az eddig elért ered-

mények és innovációk tekintetében és mennyire lehet/kell az elégedetlenséget is kifejezni az egyes képző intézményekre vonatkozóan és országos szinten egyaránt? Fentiek átgondolása azért is fontos, mert az ünneplések során az eredmények előtti tisztelgés elfedheti a problémák és hiányosságok napirenden tartását.

Az elmúlt 30 évben a hazai szociálmunkás-képzés témaköreiről sok szerző, sokféleképpen fogalmazta meg gondolatait a szakma fórumain.¹ A képzés egészéről, általános kérdéseiről, rendszeréről átfogóan, komplexitásában, különös tekintettel a képzés–szakma viszonyrendszeréről viszont kevesebben publikáltak (pl. Balogh és társai 2015, Budai és társai 2006, Szabó 2005).

E tanulmány a képzés nem teljesen átbeszélte ügyeit, a „merre lenne érdemes elmozdulni, tovább lépni, a mi lenne ha...?” tematikájú diskurzusokhoz kíván hozzájárulni. Elsősorban a képző műhelyeknek, tanszéki közösségeknek, szakmai szervezeteknek próbál szakma(képzés) politikai kérdésekben általános megközelítéseket, szempontokat adni a képzés legáltalánosabb kérdéseiben. A Szociális Munka Globális Definíciójának (2014) szellemisége alapján különböző egyensúlyok vízióját és lehetőségeit próbálja a figyelem fókuszába állítani és néhány fogódzót adni ahhoz, hogy a képzés kikerüljön az ördögi mokus kerékből.

Vizsgálati módszerként a szakirodalom, a képzési dokumentumok, az egyes kutatások publikációk elemzései és a résztvevői megfigyelések voltak e legjellemzőbbek. Továbbá a szerző nézőpontjának, véleményének kifejtése nyomán szándékozik világosabbá és érthetőbbé tenni a helyzeteket, folyamatokat. A megoldási-fejlesztési alternatívák keresése és rendszerre kreálása konstruktivista megközelítéssel bírt.

A szembesülés dimenziói

A szociális állam eszméjének és a társadalmi integrációnak gyengülésével, a demokratikus deficittel bíró társadalomban az egymásra ható tényezők bonyolult rendszerében nézve, a hazai szociális munkára/szakmára és a szolgáltatásokat igénybe vevőkre erős befolyást gyakorló – Szalai Erzsébet (2018) találó kifejezésével a – refeudalizálódó, büntető állam, kormányzati szociálpolitika és jogszabályalkotás következményei közül kiemelkedőek az alábbiak.

Jelentős elmozdulás történt a szociális támogatásra szorulóknak érdemesek-érdemtelenelek elv alapján történő társadalmi, kormányzati megítélésében és megkülönböztetésében; egyre gyakrabban tapasztalható, hogy többségüknek a korlátozott, vagy eredménytelen szociális segítségnyújtás következtében lehetetlenné válik társadalmi integrációjuk. Emberi méltóságuktól, autonómiájuktól, szabad akaratuktól megfosztva, előítéleteknek és kriminalizálásnak kitéve, ellenségnek tekintve, jogaikból a kiszolgáltatottságba, a társadalomból való kirekesztésbe kerülnek. Sajnálatosan igazolódnak

¹ Ezekről áttekintést ad pl. a Párbeszéd – szociális munka folyóirat 2015/1. számában megjelent repertórium.

E tanulmány szerzője kutatásai segítségével az elmúlt 30 évben sokszor vállalkozott a fejlődés egyfajta mérlegének meghúzására (Budai 2019).

Stanley Milgram és Melvin Lerner kísérleti tapasztalatai; azok az emberek, akik nem képesek másoknak segítséget nyújtani, akkor lenézni, becsmérelni és hibáztatni kezdenek másokat. Ennek mögöttésében egy önmagukat felmentő gondolkodás – azaz, hogy ne kelljen önmagukat okolni saját tehetetlenségükért – áll (Milgram – Melvin id. Kepes 2016: 49–53). Erősödik a „nem szeretem” emberek elnyomása, felerősödik a társadalomnak a mélyszegénységben élő emberek, a romák, a hajléktalanok, a kilakoltatottak, a hitelüket törleszteni nem tudók stb. semmibe vétele, a többségi társadalom feléjük irányuló gyűlöletpotenciálja, és csökken a társadalmon belüli szociális érzékenység, szolidaritás és kohézió.

Jelentősen megváltozott a szociális munka helyének, szerepének kormányzati megítélése is. A szociális problémák kezelését és megoldását az állam döntően a családoktól és a bajban lévő emberektől várja el. Háttérbe került az ellátás és a segítség, és előtérbe került, vagy dominánssá vált a szociális szolgáltatásokban a normativitás, a felügyelet, a rendőri szerep, a kizárási logika szerinti cselekvés. A szociális intézményrendszer is a kormányzati viszonyoknak való megfelelés tényezőjévé vált, s e rendszer torzítja, távolítja egymástól, sőt szembe állítja egymással a kiszolgáltatott helyzetben lévőket és a szociális munkásokat (Sík 2017).

Erőteljesen érzékelhető a szociális munka értékeinek devalválódása, a szakmailag nem kívánatos irányzatok és trendek felerősödése. Számos szakember és kutató teszi fel gyakran a kérdést, hogy csak aktuálpolitikát szolgál-e ki a szociális munkás, vagy a szakma értékei alapján dolgozik-e még? A minőségi segítség, vagy a bürokratikus kontroll az erősebb? Miután az állandóan változó jogszabály dzsungelt és az amúgy is fragmentálódott intézményrendszer sokszor irracionális változásait és átszervezéseit átlátni ma már szinte képtelenség, így nehezen állapítható meg az is, hogy azok közül melyek felelnek meg a szakma alapvető értékeinek. A források átcsoportosítása és drasztikus csökkentése, az eltorzult menedzsmentszemlélet és a szakmai érdekvédelem gyengeségei erősítik a bizonytalanságokat (B. Erdős 2018, Rác é. n., Szöllősi 2018). A jogszabályok maradéktalan betartása, a szociális munkások identitási bizonytalanságai, a szolgáltatások használói és a kollegák iránti bizalom csökkenése, az autonómia elvesztése, az elfogadás-, tolerancia-, szolidaritáshiány és a félelmek felerősödése van az egyik oldalon, a szociális munka értékei, a szakmai Etikai Kódex, a szakember tevékenységének lényege, pedig a másik oldalon (Gosztonyi 2018, Kozma és társai 2018).

Az elmúlt 30 évben a szociális munkások egyik legnehezebb feladata lett a klienseiket az öngondoskodásra és önszereplésre motiválása és felkészítése, s amely egyébként inkább volt kevésbé eredményes, mint sikeres. A fenti változások alapján pedig a szociális szolgáltatások igénybe vevői körében a „vedd saját sorsodat a kezvedbe”, a „legyél kreatív” – szellemisége szerinti segítségnyújtás szinte alkalmazhatatlanná vált. A kiszolgáltatott emberek képtelenek bízni önmagukban, nem képesek rezilienssé válni a zűrzavaros helyzetekben. Csak a különböző szakemberektől, az államtól, intézményeitől és a hivatalaitól remélik a támogatást, pedig egyre kevésbé kapják meg azt onnan.

Sok kliens érzékeli, hogy semmiféle befolyása nincs saját és családja életének, problematikus helyzetének javítása érdekében, ezért erőfeszítéseket sem tesz a dolgok megváltoztatásáért; a rosszba való beletörődés, a fásultság és a depresszió lesz a következmény (Atkinson – Hilgard 2005). A Berne-féle (1984) játszmaelmélet és az 1968-ban kidolgozott drámaháromszög modell értelmében – végtelenül leegyszerűsített módon – a kliens is és a szociális munkás is leginkább „áldozatnak” tekinti saját magát (és a családját), talán ismeri, talán nem az „üldözőit” és várja a „megmentőit”, de a különböző szerepek elcsúszhatnak egymástól, átválthatnak a másik pozícióba, vagy felcserélődhetnek egymással. Így válhat a szolgáltatást használó „áldozat” erőszakossá, és a „megmentő” szociális munkás pedig agresszorral, vagy éppen a helyzet megoldhatatlanságának, a tanult tehetetlenségnek áldozatává (Burgess 2008). A szociális munkások egy része is könnyen a kliensek helyzetében találja magát és elkezd munkálni az „áldozattá teszem a másikat, mivel úgysem javíthatok a helyzetén”-szindróma (Rojzman 2009, 76).

Következésképp a szociális munkások egy jelentős része egzisztenciális megfontolásból, sokszor félelemből, érzelmeik által vezérelve inkább alkalmazkodik és belesimul a kialakult helyzetbe és körülményekbe, élük a különböző sokkhatások, a traumatizálódás, a kilátástalanság következményeit. Felerősödik bennük a tanult tehetetlenség és ezzel erősödnek a diszfunkciók, egyértelműen csökken a szakma presztízse és társadalmi elfogadottsága. A problémamegoldás szakmája nem képes kezelni a saját problémáit; a kiszolgáltatott helyzetű kliensekkel való foglalkozás a kiszolgáltattott helyzetű szakmával – paradoxona áll elő (Bugarszki 2014).

Mindezzel együtt egyre több szociális szakember kifejezésre juttatja ezt a sokszorosan ellentmondásos helyzetet, hogy ugyan többnyire megfelelően képzett, elkötelezett, lelkiismeretes szakemberek dolgoznak a szociális szolgáltatásokban, de nem javul, hanem inkább gyengül a szakmaiság, a hozzáértés, és súlyos problémák tapasztalhatóak a mindennapi szakmai munkában.

A szembesülés így tehát számos kérdést vet fel a szociálmunkás-képzéssel összefüggésben.

- Mennyire és miképpen képes reagálni a képzés a kormányzati szociálpolitika és a felsőoktatás a politikai folyamatok, jogszabályok és az intézmények (szolgáltatások) permanens változásaira, a szociális munka egyetemes szellemisége és értékei elleni támadásokra?
- Mennyire képes a képzés a 30 év alatt megtermelt és rendszerezett szociális szakmai tudás iránt egyre csökkenő kormányzati igény és a szűkülő források ellenére felsőoktatási funkcióját megtartani és betölteni?²

² Újabban a szociális vezetőképzés jogosultságát pl. csak néhány képző intézmény kapta meg (Bályi és társai 2019). Beszédés példa a duális képzés bevezetése: először a képző iskolák egyértelműen elutasították (ld. Iskolaszövetség 2015 évi vonatkozó álláspontja), idővel mégis kényszerűen elfogadták e képzési forma jelen körülmények közötti, meglehetősen problematikus alkalmazásának (rendkívül sok élő erővel, igen kevés diákkal való foglalkozás; a szociális szolgáltatások nehezedő helyzete; a távlatos finanszírozás bizonytalanságai stb.) felvállalását.

- Mit kezd a képzés a friss diplomás (vagy nem régen végzett) szociális munkások visszajelzéseivel, különös tekintettel, hogy szociális munkakörökben igen sok nem szociális végzettségű kollega dolgozik?
- Mit tud kezdeni a képzés a szociális szakma egyes képviselői és szervezetei részéről kinyilvánított jogos kritikákkal, másfelől a hiányos, téves megállapításokkal és féligazságokkal? Mit tud tenni annak feloldásában, miszerint a szakma egyes képviselői a képzés művelőit sokszor elefántcsonttoronyokban ülő, a szakma csúcsain tetszelgő kívülállóknak, kibiceknek tekintik.³
- Mennyire képes a képzés a kibocsájtott szakemberei által közvetett módon, más szakmák képviselőivel együttműködve elősegíteni a társadalmi változásokat – igazságosságot és a fejlődést, az emberi méltóságot, az emberi jogok tiszteletét, a társadalmi összetartozást? Mennyire képes az emberek aktivizálásához a kiszolgáltatottak védelembe vétele során, vagy az együttes hatalmi erővel kalkulálva, kooperatív, produktív tevékenységek felé vinni a folyamatokat (Tew 2009)?
- Mit tud kezdeni azzal a paradoxonnal, ha a Globális Definíció (2014) szellemében képez, akkor tovább nő a szakadék a frissen kibocsájtottak értékei, identitása és a terepen „elvárt” gyakorlat között? Mit tud tenni, hogy ne nőjön a kettő közötti szakadék, hanem inkább csökkenjen?
- Mit kezd sok kibocsájtott diplomás dilemmájával: a politikai ellenszéllel szemben dolgozzanak, vagy a túlélés érdekében belesimuljanak, alárendelődjenek a kormányzati célkitűzéseknek és belesüllyedjenek a tehetetlenségbe, vagy apátiába?
- Mennyire képes tenni, hogy a humán terület egyre több szakmája ugyanakkor igényli a szociálismunka-szakértelmet és a szociális munkások közreműködését?⁴
- Mit tettek az egyes képző iskolák a tanterv- és képzésfejlesztés tekintetében a 2016. évi képzési és kimeneti követelmények után? stb. (18/2016. (VIII.5) EMMI rendelet)

A képzés alapkérdéseinek újragondolása

A krízisközeli állapot a változtatás és a megújulás lehetőségét is magában hordozza, különösen akkor, ha az offenzív és proaktív módon történik. A fenti kérdések egyértelműen jelzik, hogy egyfajta újratervezés kikerülhetetlen. Abból lenne célszerű kiindulni, hogy mitől tudna a képzés erősebbé válni, mitől lenne képes a hazai társadalmi és a globális kihívásoknak megfelelni. Újabb megközelítések, szempontok kellenének, amelyekben a távlatok, a perspektívák, a konkrét célok, feladatok és a megvalósítás prioritásai egyaránt szerepelnek. A képzés lényegét, funkcióit és a képzésfejlesztés értelmezési kereteit követve, újabb dimenziók mentén lenne érdemes átgondolni a leg-

³ A kritikák során sokszor összemosódik, hogy a képző rendszer melyik formájára vonatkoznak a megállapítások.

⁴ Például iskolai lemorzsolódás elleni projektekben mentorképzés pedagógusoknak, vagy a kisgyermek-kori komplex fejlesztési projektek stábjában részt vesznek szociális munkások is.

fontosabb alapkérdéseket és összefüggéseket. Ezek egyikének tekinthető a fejlesztést határozottabban kifejező „dinamikus egyensúlyok” fogalma, amelyek a biztonságot, az egyenlőséget és az igazságosságot határozottabban fejezik ki. Friss, lendületes, eleven, pezsgő, jobb (távlatosan ideálisabb) állapotot, fejlődést előhívó – dinamikus egyensúlyok keresésében, kidolgozásában és működtetésében lehetne gondolkodni, a tágabb dimenziók, összefüggések és keretek figyelembe vételével. Igazi képzésfejlesztés akkor van, ha dinamika jellemzi és szövi át. Lehet, hogy ezek most még „csak” megvalósíthatatlan vízióknak tűnnek, ugyanakkor lehetőségük adottnak – bár semmiképp sem „omnipotens gyógyír”-nek, vagy receptkönyvnek – tekinthetők.

A képzés evidensnek tekinthető lételeme a permanens módon történő – Hankiss Elemér szavaival élve „...*nagyszerű szellemi kaland*...” – (ön)fejlesztés lehetne. A képzésfejlesztés leegyszerűsített és lejáratott értelmezése helyett annak kiterjesztésére, komplexitására lenne érdemes jobban fókuszálni. Nem csupán egy aktust, vagy feladat időszakos elvégzését (pl. az egyetemi racionalizációként a képzési idő csökkentése, a tankörök összevonása, a tanárok „szociális polihisztorra” kényszerítése, az elhíresült mintatantervi módosításokat stb.) jelent, hanem a rugalmasságon alapuló és a képzés minden szegmensére kiterjedő cselekedetsort, dialógusok, viták és tapasztalatcserék folyamatát. A permanens képzésfejlesztés a képzés mindennapi működésének szerves és nélkülözhetetlen komponense, amelyet az együttműködések, az egyezkedések, a konszenzusok kiteljesítése, a komplex és a rendszerszemlélet jellemez.

Az igazi képzésfejlesztés nem külső kényszerek mentén, hanem belső vezérlés: felelősség, hivatástudat és elkötelezettség alapján történik. „Vétkeket nem kereső” alapállással, egymást erősítő folyamatok mentén, a szakma és a képzés együttes rendszerében. Fontos feltétel, hogy az érintettek mernek-e, tudnak-e kritikusan önmagukkal is szembe nézni? Miként látják saját magukat az adott képző műhelyen belül és képesek-e kívülről rálátni önmagukra, képesek-e önreflexiókra? Ki/mi lehet az a bizonyos „külső szem”, pl. volt tanítványok, szociális munkások, munkáltatók, kutatók, szakmai szervezetek elismert képviselői, kliensek, a szociális munkához értő önkormányzati és kormányzati képviselők stb.

A dinamikus egyensúlyok nehezen különíthetők el egymástól, bonyolult kölcsönviszonyban vannak egymással, az alábbi strukturálás szándéka az áttekinthetőség megkönnyítését segíti. Minden egyensúlyi kérdéssel együtt kellene foglalkozni, mert ennek lehet átfogóbb, tartósabb és eredményesebb hatása, ha csak külön egyikkel, vagy másikkal (akár számtalan lépésben), akkor annak nem lesz szinergiája és a hatás is csak rövid életű lehet.

A szakemberkép egyensúlyai

A szakmai közbeszéd, a különböző szakmai fórumok, műhelyek, konferenciák visszatérő vitatémája, hogy milyen szintű tudással, milyen fejlettségű kompetenciákkal bírnak a képző intézményből kibocsájtott pályakezdők? Vannak érvek a globalizáció, vannak a jelen hazai viszonyaihoz való igazodás mellett, másfelől vannak olyan érvek, miszerint a mindennapi, úgynevezett „apró gyakorlati fogások” maradéktalan elsajátítása tekinthető a képzés legfontosabb feladatának. Különbözőségek, zavarok és ellentmondások tapasztalhatók, hogy milyen karakterrel, habitussal, kompetenciákkal, tudással bíró, milyen szakmai személyiséggel rendelkező szociális munkásokra volna szükség. A diskurzusok az értelmiségi vs. a technikus/technokrata szakemberkép jellemzőinek két szélső pólusa között széles skálán mozognak, és erősen érzékelhető, hogy a két oldal nincs egyensúlyban egymással.

Egy jobb egyensúly megteremtése érdekében egyetemes szellemisége miatt mindenképpen említendő két nemzetközi dokumentum. Az egyik az Egyesült Nemzetek 1948. évi Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata.⁵

Kutatók és gyakorlati szakemberek jó része a szociális munkát a modernitás ágensének, posztmodern szakmának tekinti és e nyilatkozat alapján fontosnak tartja, hogy a szociális munkás kritikusan reflektáljon a világra, lássa és láttassa a globális összefüggéseket, derítse fel a kiszolgáltatottság helyzetébe kerülés okait, lépjen fel a globalizáció és a különböző elnyomások által okozott károk enyhítése, az emberi jogok érvényesítése érdekében. Aki képes a problémák társadalmi összefüggései mellett az érintettek bonyolult viszonyaival, érzelmi állapotával is kalkulálni a velük folyó együttes tevékenységben, a kiszolgáltatottak, kirekesztettek, kisebbségek értelmiségeként „ereszkedjenek le” a klienseikhez, és az igazságosság és az emberi jogok egalitárius szemlélete alapján „emeljék fel/be” őket a társadalom vérkeringésébe (Dominelli 2010, Martin – Schumann 1998, Sik 2017, van Wormer 2005).

Mindezeket felerősíti a másik, hosszú műhelymunkák, viták sorozatának és konszenzusok termékeként megszületett kardinális dokumentum, a szociális munkások nemzetközi közösségét összefogó és képviselő International Federation of Social Work (IFSW) által 2014-ben kihirdetett Szociális Munka Globális Definíciója (2014), amely a globalizációs kihívásoknak megfelelően határozza meg a szociális munka lényegi kérdéseit.⁶ Fő üzenete, hogy társadalmi dimenzióban és kontextusban

⁵ A szociális munka végzéséhez mindenhol a világon a nyilatkozat egésze, de többek között a nyilatkozat 1., 2., 14., 22., 23., 25. és 26. cikkei jelentenek fontos hátteret. <http://www.ohchr.org/EN/Countries/Pages/HumanRightsintheWorld.aspx> Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.

⁶ Az 2014. évi Globális Definíciót megelőzte az IFSW és az IASSW (International Association of Schools of Social Work) 2006. évi Szociálismunkás-képzés Globális Alapelvei című dokumentuma.

A szociális munka és a szociális munkás szakemberképének értelmezéséhez természetesen több más, globális, európai, ill. hazai szintű dokumentum is a támasz, így pl.: 1) ENSZ Egyezmény a Gyermekek Jogairól. ENSZ Közgyűlés, 1989. 11. 20., Magyarországon az 1991. évi LXIV. törvény hirdette ki, 2) Az Európai Parlament, Tanács, Bizottság által deklarált Szociális Jogok Európai Pillére, amelynek fő fejezetei: az esélyegyenlőségek és munkavállalási jog, tisztességes munkafeltételek, szociális védelem és

értelmezi a szociális munkát, s amely mint szakma, és mint tudományág kiáll a társadalmi folyamatok kritikai értelmezésének fontossága és elemzése, a kiszolgáltatottság, kirekesztettség, alávetettség, elnyomás okainak feltárása, a bajba jutott emberek és a különbözőségek tisztelete mellett. Fő üzenete, hogy társadalmi dimenzióban és kontextusban értelmezi a szociális munkát, s amely mint szakma, és mint tudományág kiáll a társadalmi folyamatok kritikai értelmezésének fontossága és elemzése, a kiszolgáltatottság, kirekesztettség, alávetettség, elnyomás okainak feltárása, a bajba jutott emberek és a különbözőségek tisztelete mellett. Értékközpontúsága miatt fontosnak tartja továbbá a fejlődésben és az igazságosságban való hitet, a kiszolgáltatottak felszabadítását, emberjogi védelmét, képviselőt, a mellettük történő kiállást. Aláhúzza, hogy szociális munka plurális szemlélettel, felelősséggel, komplex programok, rendszerek aktivizálásával tesz a támogatásért, a problematikus szociális helyzetek változásáért, javításáért, a fejlődésért, a jóllét előmozdításáért, az elért eredmények fenntarthatóságáért és közvetetten más szakmákkal és szakemberekkel együttműködve kíván hozzájárulni a társadalmi kohézióért és változásokért. Hozzájárul a bajba jutott embereknek, az elszegényedett helyi közösségeknek a forrásokhoz való juttatásához (Szöllösi 2015).

Újabban Sík (2017) nyomtatékkal hívja fel a figyelmet, hogy a szociális munkások tudományos tekintéllyel és hatósági jogkörökkel egyaránt fel vannak ruházva, és ezzel együtt kell a kiszolgáltatott helyzetben lévőkön segíteni, és ez az ellentmondás nehezen feloldható. A társadalmi keretekbe történő beintegráláshoz vezető normák betartatása egyúttal ugyanis az érintettek kizáráshoz vezető utakat is kijelölhetik. Kérdés továbbá: a világon egyre több helyen kell a szociális munkásoknak az autoriter, megosztó, démonikus és populista erők nemzetközi előretörésével is szembesülnie. Ezért is szükségszerű az elnyomás nyers és rejtett formáinak felderítése és azonosításuk, továbbá egalitárius szemlélettel dolgozva a problémák és az érzelmi mögöttesük megértése.

Kérdés: mennyiben tud cselekvéseket vezérelni egy deklaráció, vagy egy definíció, mennyire képes a szociálismunkás-képzés ezek szellemiségét összekapcsolni a mindennapi gyakorlat nehézségeinek kezelésével?

Visszatérve a dilemmára, miszerint az automatikusan alkalmazható uniformizált lépésekkel, fogásokkal, sztenderdekkel, protokollokkal bíró technikus/technokrata szakmunkás vs. társadalom kritikus értelmiségi képzéséről legyen-e szó a felsőoktatásban? A gyakran külső kényszereknek megfelelően tevékenykedő betanított munkási, technikus/technokrata és a belsőleg (ön)vezérelt és autonóm értelmiségi szakemberei szerep összefüggéseinek vizsgálata során felvetődik, hogy mennyire vezet az előbbi – amelynek képzését egyébként a duális képzési forma erőteljesen preferálja – a sztenderdek, protokollok dominanciájával az emberi tényezőt háttérbe szorító robotizáció irányába. Segítségét nyújt a kérdésben Szalai (2018) értelmezése, miszerint az értelmiségi szakembert saját diplomás tudása legitimálja, amelyet képes tágabb kontextusokba helyezni és hatékony szellemi termékét a nyilvánosság elé tárni, utóbbiak hiányában

társadalmi befogadás. Ld. Szöllösi (2017) *Párbeszéd* szociális munka folyóirat 2017/4. www.parbeszed.lib.unideb.hu/index.php Utolsó letöltés: 2019. 06. 16. 3) a Szociális Szakmai Szövetség által átdolgozott Szociális Munka Etikai Kódexe, 2016, www.3Sz.hu

viszont „csak” technokratának tekinthető. A Globális Definíció erőteljesen hangsúlyozza az értelmiségi szakember szerepének fontosságát, aki nem csupán a feladatok motorikus módon történő végrehajtója, hanem aki átlátja és átgondolja cselekedeteinek következményeit is a „ki vagyok, miért vagyok és hová tartozom?” – alapon. Az értelmiségi lét és szerep alakítása tehát a felsőfokú szociálismunkás-képzés egyik nélkülözhetetlen dimenziója.

A képzésnek a mély szakmai identitással bíró értelmiségi szakember szakmai személyiségének a hosszabb távra és a szakmai tevékenység mindennapi gyakorlására egyaránt történő felkészítésére, annak egységére és egyensúlyaira kellene vállalkoznia. A mai viszonyokra és állapotokra történő felkészítés során fontosak a praktikus, a professzionalista és a menedzseri elemek is, diskurzusok tárgya lehet ezek mennyisége és mibenléte (Asquith és társai 2008, Vass 2018).⁷ A fenti szakemberképről kiindulva valószínűleg az egyik legnehezebb tanári feladat világos ígéretet nyújtani a képzésbe belépő diákoknak, miszerint olyan kompetenciák és tudás kialakításáról van szó, amellyel más szakemberek nem fognak rendelkezni és majd olyan tevékenységet lesznek képesek folytatni, amelyre a robotizáció egyre fejlettebb termékei viszont nem lesznek alkalmasak.

Összességében tehát határozottabb szerepet kellene kapnia a „hogyan tudás”-nak, azaz a mit képes megcsinálni, hogyan tud problémákat kezelni és megoldani, valamint mérhető teljesítményt nyújtani a leendő szociális munkás. Semmiképpen sem maradhat csak a háttérben, hogy milyen attitűddel, érzékenységgel, nyitottsággal, elkötelezettséggel, felelősségtudattal, identitással legyenek felruházva a szakemberek. A „mi” és a „hogyan” tudás egyensúlyai vezethetnek az autonóm és a reflektív módon tevékenykedő értelmiségi szociális munkás szakmai személyiségének alakítása irányába.

A képzésben együttműködők egyensúlya

Már történelmi távlatokban nézve is látható: a tudósok és a politikusok régen rájöttek, hogy az emberek egymás kölcsönös elpusztítása helyett eredményesebb különböző érdekeik megvitatása, az egymás közötti egyezkedés és az együttműködés. Azonosulni kell Jose Ortega y Gasset (1993) gondolataival, miszerint maga a civilizáció lényegében együttélési szándékot testesít meg. Mikro/neuro-biológiai kutatások és a játékelméleti kísérletek során az élet vezérelvét a harc, vagy együttműködés kettősségében vizsgálva kiderült, hogy az ember természeténél fogva szeretetteli lény, sikeres kapcsolatokra törekszik másokkal, a biológia törvénye inkább az egymáshoz fordulást és a rezonanciát húzza alá, az élet elsősorban együttműködést és csak másodlagosan jelent versengést. Megállapítást nyert, hogy a személyes kapcsolatrendszer az egészség védőpajzsa, ezzel szemben a magány betegség, a kirekesztés és veszteség fizikai és lelki fáj-

⁷ A képzés során kialakítandó, fejlesztendő kompetenciák és egyensúlyuk szükségessége már határozottan kifejezésre került a 2015–16-ban lényegében szakmai konszenzussal módosított hazai képzési és kimeneti követelményekben (18/2016. [VIII.5.] EMMI rendelet).

dalom tartós lehet, akár élethosszan is. Törődés hiányában, zavaros kapcsolatokban a motivációs rendszer is károsulhat, vagy összeomolhat (Bauer 2012).

A szociális munkában az együttműködés általában két, vagy több személy/szervezet – mint egyenrangú partnerek – közös döntésein alapuló, közös célok eléréseért történő, kreatív szellemi erőfeszítéseket és cselekvéseket jelentő egyszeri, de főleg folyamatos tevékenységet jelent, amelynek során az együttműködők megosztják egymással erőforrásaikat, felelősségüket, tevékenységüket, és a közös tevékenység (kvázi tanulási folyamat) során szerzett tudásukat, mindezzel növelik kompetenciáikat a problémák kezelésében és megoldásában. Az empátián, tolerancián és kongruencián alapuló együttműködés a bizalom kialakulásához vezet, a kiegyezéssel történő döntések a segítő tevékenység kiindulópontjai és eredményei lesznek (Budai 2019).⁸

A hasonló/azonos érdekeltség (problémák kezelése és megoldása, a hiányzó szociális szükségletek kielégítése) alap a szociális munka gyakorlatában, akár a kliensekről, akár a szakemberekről van szó, és amely az általuk közösen meghatározott célban, továbbá a megoldási alternatívák alapján történő közös döntésekben és cselekvésekben realizálódik. Az együttműködés számtalan relációban meghatározható: így a kliensek/csoportjaik és a szociális munkások között, az azonos és a különböző végzettséggel rendelkező szakemberek között, a különböző szolgáltatások/intézmények között, a szolgáltatások és a hatalom, a döntéshozók különböző ágensei között stb. A képzés lényegéből fakadóan pedig a tanárok és a diákok, tanárok és tanárok, diákok és diákok közötti viszonyok középette.

A képzés eddigi történetében sok minden történt a képző iskolák, tanszékek közötti együttműködések mellett és ellenében. Főleg a kezdeti időszakban volt egyes ügyekben többnyire egyetértés, egység és kiállás (ld. 1990-ben az általános szociális-munkás-képzés irányelveinek kimunkálása), de idővel egyre jobban csökkent ennek ereje és hatása. Elég régóta a képző intézmények inkább az egyéni utat választják és preferálják, ezzel mindenki riválissá válik és verseny alakul ki, pl. újabb és újabb szakok iniciálása és indítása, diákok rekrutálása, melyik iskola, tanári stáb, vagy potens személy mondja/mondhatja meg a követendő irányokat stb. Újabban pedig a kormányzati és az egyetemi hatások és kényszerek következtében tapasztalható az egyes képző intézmények lojalitása és igazodása, hiszen nagyon meggondolják, hogy nyissanak-e felületet a konfliktusoknak.

Az együttműködések fejlesztési kérdései több kérdéskörben és szinten újra gondolhatók. Így a társtudományok területén, a szakmai, politikai mezőben, továbbá az egyes képző intézmények között. Célravezető az együttműködés köreinek bővítése, és elkerülendő bármelyik fél kizárása a folyamatokból.

A társadalomtudományok képviselői és rajtuk keresztül a különböző kutatási eredmények, elméletek, modellek jelentős mértékben hatottak a hazai szociális munka eddigi fejlődésére, de nem nekik volt feladatuk a szociális szakma professzionalizációja, vagy a szaktudás összegyűjtése, rendszerezése. A szociális munka sok tudást használt fel a társadalomtudományokból, ugyanakkor sokszor kerültek csapdahelyzetbe azok a

⁸ Az Encyclopedia Britannica Online (2007) szövszedete alapján a szerző adaptív definíciója.

szakemberek, akik csak egy-egy tárdiszciplína adott elméletét kívánták adaptálni a szociális munka gyakorlatába. Jobb eredményre lehetett jutni a különböző diszciplínák és elméleteinek együttes alkalmazása, a különböző tudások integrációja és egyensúlyainak kialakítása során (Gosztonyi 2018).⁹ A szociális munkásoknak és tanároknak a jelenleginél jobban be kellene illeszkedniük a társtudományok világába: egyrészt meg tudni, hogy miképpen gondolkodnak a „társak” a világról, saját tudományukról és a szociális munkáról, másrészt az eredmények, problémák és nehézségek felmutatásával új nézőpontokat, perspektívákat kaphatnak, lényeg a horizont tágítása. A „külső szem-ek” lehetnek a jog, a pszichológia, az egészségügy és az orvoslás, a közgazdaság, a politológia, a szociálpolitika, a pedagógia, sőt a társadalom- és gazdaságföldrajz, a demográfia, az urbanisztika, az antropológia, a regionalizmus stb. tudományok képviselői.

A szociálismunkás-képző intézmények eddig is nagyon sokat dolgoztak a helyi szociális szolgáltatásokkal, intézményekkel, a szakmai szervezetekkel és az önkormányzatokkal az együttműködések kialakításáért, azok formalizálásáért, tényleges működtetéséért, fenntartásáért. A terepgyakorlatok helyszíneit jelentő szolgáltatásokkal, az ott dolgozó tereptanárokkal való folyamatos együttműködéssel lehetne a már kiépített rendszert hatékonyabbá tenni, és ezzel a terepgyakorlatok minőségi fejlesztését elérni. Továbbra is fontos a tereptanárok intenzív és folyamatos bevonása a képzés különböző területein. Így pl. a szakdolgozatok témavezetése, az egyes kutatásokba történő behívás, a szociális munka egyes, speciális kérdéseinek tanítása; a gyakorlók és tanáraik eleven klienskapcsolatai révén pedig a szükségletek változásainak képzési tartalmakba történő becsatornázása tekintetében. Akkor lehetséges továbblépés, ha az együttműködők hajlandók lesznek egymással kölcsönösen megosztani tudásukat, a képző intézmények tudnak kalkulálni a terep (szakemberek, kutatók) tapasztalataival és viszont. Így lesz képes a képző iskola megérteni, feldolgozni, elemezni a terep súlyos eseteit, illetve javaslataikat elfogadni, magához kötni a szolgáltatásokat.

Érdemes újra átgondolni az egyes képző intézmények, tanszékek közötti együttműködések fejlesztését, az egyes futó projektekben az egyszeri formái, szervezeti és feladatmegosztáson túl a folyamatos, tartalmi és metodikai ügyekre kiterjedően is. A szolgáltatásokkal, a helyi szociálpolitika hatalmi/döntéshozó ágenseivel, az önkormányzatokkal és bizottságaikkal való együttműködések kitágítása pedig felmérések, adatgyűjtések és -elemzések, fejlesztési tervek kidolgozása, közös innovációk, szolgáltatások és projektek működtetése során hozhat eredményeket. Fontos lenne a vertikális kommunikáció és együttműködés mellett a horizontálisra is hangsúlyokat tenni és hálózati működéseket kialakítani, működtetni.

Összességében itt egyensúlyok dinamikájáról akkor beszélhetünk, ha a képzés valamennyi érintette tevélegesen cselekedetekkel vesz részt a különböző együttműködésekben. Miután a képzés funkciója és felelősége közvetlenül a szociális munka távlatos fejlesztése is, így a kiegészítéseket elősegítő, egymást kölcsönösen erősítő, és nem egymást degradáló gyengítő folyamatokra lenne szükség az együttműködő partnerek

⁹ Jó példákon keresztül mutat rá Gosztonyi a humanisztikus pszichológia elméletek egyoldalú alkalmazásának korlátaira, ill. hiányaira.

között. A felelősség tekintetében fel kellene hagyni az egymásra hárítással, a projekciókkal, a bűnbakképzéssel, mert csak az együttes felelősség vállalásával érhetőek el ki-elégítő egyensúlyok.

Irodalom

- 18/2016. (VIII.5) EMMI rendelete a felsőoktatási szakképzések, az alap- és mesterképzések képzési és kimeneti követelményeiről.
- A Magyarországi Szociális Szakemberek Képzéséért Egyesület álláspontja a duális képzésről a felsőfokú szociális képzésekben (2015) www.iskolaszovetseg.hu Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.
- Asquith, S. – Clark, C. – Waterhouse, L. (2008): Szociális munka a 21. században, *Kapocs* 7. évf. 2.
- A szociális munka globális definíciója (2014). IFSW, IASSW. *Párbeszéd* nyitólap. www.parbeszed.lib.unideb.hu/index.php Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.
- A szociálismunkás-képzés globális alapelvei (2006): Magyarországi Szociális Szakembereket Képző Iskolák és Oktatók Egyesülete (Iskolaszövetség).
- Atkinson, R. C. – Hilgard, E. (2005): *Pszichológia*. Osiris.
- Az Egyesült Nemzetek Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata (1948).
- Bálicity Cs. – Juhász P. – Nyitrai I. (2019): Szociális vezetőképzés Magyarországon. A magyarországi vezetőképzés előzményiről, bevezetéséről és elindulásáról. *Esély* 2: 89–109.
- Balogh E. – Budai I. – Goldmann R. – Puli E. – Szöllösi G. (2015): A felsőfokú szociális képzések Magyarországon. *Párbeszéd* különszám. www.parbeszed.lib.unideb.hu utolsó letöltés: 2019. 06. 16.
- Bauer, J. (2012): *Az együttműködő ember*. Ursus Libris.
- B. Erdős M. (2018): Practice, Professionalization and Social Work Learning Outcomes. In: *Professionalization of Social Work. Profeszionalizáció a szociális munkában*. Nemzetközi Konferencia, Pécs, október. 11–12. Absztrakt füzet 12.
- Berne, E. (1984): *Emberi játsszámák*. Gondolat.
- Budai I. (2019): *Szolgáltatás a szolgáltatásban. „...felkészíteni a méltóságot biztosító ellátásokra...”* Győr: Széchenyi István Egyetem.
- Budai I. – Csoba J. – Goldmann R. (2006): A szociális felsőoktatás fejlődésének főbb állomásai. *Esély* 2: 49–70.
- Bugarszki Zs. (2014): A magyarországi szociális munka válsága. *Esély* 2014/3: 64–73.
- Burgess, R. C. (2008): Az 'érzelmi intelligencia' egyéni és szervezeti tanulását kiemelő modell. In: Budai I. – Somorjai I. – Varsányi E.: *Képzésmódszertani kézikönyv a közösségi szociális munka tereptanárai számára*. Széchenyi István Egyetem, 159–173.
- Dominelli, L. (2010): Globalizáció, jelenkori kihívások és a szociális munka gyakorlata. In: Bányai E. (szerk.) (2012): *Globalizáció kihívásai: új irányzatok a szociális munkában és a szociális munka szupervíziójában*. ELTE TáTK, 6–19. <https://>

- tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tampo425/0043_2A_a_globalizacio_kihivasai_/01_a_globalizacio_kihivasai_3_3.html Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.
- Gosztonyi G. (2018): A szociális munka fejlődése és megtorpanása Magyarországon. *Párbeszéd* 4. www.parbeszed.lib.unideb.hu/index.php Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.
- Kepes A. (2016): *Világkép*. Libri.
- Kozma J. – Pál T. – Rác A. – Vincze E. (2018): Morális kockázat és/vagy érdekvédelem a szociális munkában. *Párbeszéd* 4. www.parbeszed.lib.unideb.hu/index.php Utolsó letöltés: 2019. 06. 04.
- Martin, H.-P. – Schumann, H. (1998): *A globalizáció csapdája. Támadás a demokrácia ellen*. Budapest: Perfekt.
- Ortega y Gasset, J. (1995): *A tömegek lázadása*. Budapest: Pont, 81–82.
- Rác A. (é. n.): Gyermekvédelmi szakemberek kliensekről és szakmáról alkotott képének vizsgálata egy családból való kiemelés története mentén. Megjelenés alatt.
- Rojzman, Ch. (2009): *Együttélés és társadalmi terápia. Bírjuk ki egymást*. Saxum.
- Sík D. (2017): A szociális munka lehetősége a társadalmi mobilitásban 1.: Kihívások és gyakorlatok. *Esély* 4: 71–96. 2.: Nem szándékolt követelmények és azok kezelése. *Esély* 5: 106–128.
- Szabó L. (2005): Közel Bolognához – Soprontól távol. *Háló* 7. 2–6.
- Szalai E. (2018): *Hatalom és értelmiség a globális térben*. Kalligram.
- Szöllösi G. (2015): A szociális munka új, globális definíciója. *Párbeszéd* 2. www.parbeszed.lib.unideb.hu/index.php. Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.
- Szöllösi G. (2017): A szociális jogok európai pillére – az európai szociálpolitika új álmomása. *Párbeszéd* 4. www.parbeszed.lib.unideb.hu/index.php Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.
- Szöllösi G. (2018): Issues of Training Social Workers – Teaching Protocols or Developing Reflexive Professionals? In: *Professionalization of Social Work. Professzionalizáció a szociális munkában*. Nemzetközi Konferencia, Pécs, október 11–12. Absztrakt füzet 14.
- Tew, J. (2009): A hatalom, és a hatalom nélküliség értelmezése. In: Bányai E. (szerk.): *Kortárs szociális munka elméletek, tereptanítás, szupervízió*. Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület – ELTE TáTK Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszék.
- van Wormer, K. (2005): Fogalmak a szociális munka mai nyelvezetében: globalizáció, elnyomás, társadalmi kirekesztés, emberi jogok stb. In: Bányai E. (szerk.) (2012): *Globalizáció kihívásai: új irányzatok a szociális munkában és a szociális munka szupervíziójában*. ELTE TáTK, 20–31. https://tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tampo425/0043_2A_a_globalizacio_kihivasai_/01_a_globalizacio_kihivasai_3_3.html Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.
- Vass B., Á. (2018): „Mást tudnék csinálni, de hogy nem szeretném, az biztos!” *Párbeszéd* 4. www.parbeszed.lib.unideb.hu/index.php Utolsó letöltés: 2019. 06. 16.

SZÁSZ ERZSÉBET¹

CSALÁDI EMLÉKEK HILSCHER REZSŐRŐL I.

Hilscher Rezső tudományos munkásságáról sokan írtak már. Ezt színesíti a családi emlékezetben megmaradt alakjáról, érdekes szokásairól, feltétlen humanista álláspontjáról írt cikk. Felesége, lánya eddig kiadatlan visszaemlékezéseket készített, még élő unokaöccsei és húgai szívesen beszéltek róla.

Hilscher Rezső (1890–1957)

Rezső bácsi tudományos munkásságát sokan méltatták, a nevét viselő társaság és az alapítvány hűségesen ápolja emlékét és szellemiségét. Az *Esély* 1990/3. száma szép írásokat közölt róla, többek között Ferge Zsuzsa, Gayer Gyuláné, Hegyesi Gábor, Lombos Antal és Nyilas Mihály tollából.

Népes családjában egyedülálló népszerűségnek örvendett, felnéztek rá, és ő is mindent megtett szereteteiért. Korán elvesztette német származású édesapját (Rudolf Hilschert) és Gizella nővérét, ezért gyorsan háruáltak vállára a családfői feladatok. Az 1890-ben született fiú érettségije után, 1907-ben már dolgozott, s egyetemre is járt mellette, ezáltal lételemévé vált a munka és az önképzés.

Egész élete során verseket írt, amelyek talán csökkentették vívódásait, segítettek tisztázni érzéseit, számunkra pedig közelebb hozzák az útkereső, rendszeres önvizsgálatot tartó embert.

Anyai nagyapja, Mády Sámuel partiumi, amaci református lelkész volt, őt idézte egyik versében, amely így kezdődik:

¹ A szerző Hilscher Rezső bátyjának unokája.

„A nagyapám

Az alma messze hullt a fától,
Én költő, ő meg prédikátor.

Ő égi mezőkön kalandoz,
Én nem leszek hűtlen magamhoz.

Ő mennyei álmokat ötvöz,
Én kötözve vagyok a földhöz.

Arca sugaras, áldott béke,
Enyém meg ég harcok tüzébe.”

Nem volt ő igazán harcos ember, de bátran kiállt a rászorulókért, minden követ megmozgatott, ha a szegények, elesettek ügyét képviselte. Felesége, Dalnoki Piroska két szép „regényben” foglalta össze életüket kislányuk, Hilscher (Csáth) Emőke számára. Kapcsolatuk a másokért élés jegyében fogant: 1915-ben Piroska néni, hegedűművész és tanár, Újpesten jótékonyági koncertet tervezett kis tanítványaival, amelynek „belépődíja” egy-két könyv volt, a frontokon harcoló katonák számára. A polgármester a tanárnőt a Polgári Segítő Bizottság hangversenyeinek rendezőjéhez, Hilscher Rezsőhöz küldte. A közös szervezésből meghitt beszélgetések kerekedtek, a telt házas hangverseny Rezső bácsi által tervezett búcsúbeszédét Piroska néni megőrizte: „Szeretnék szép, meleg szavakat mondani, méltókat, felemelkedőket, ahhoz a nagy szeretethez, amelynek jegyében ez a hangverseny megteremtődött, végbe ment, méltókat, felemelkedőket Dalnoki Piroskához, az ő művészetéhez, az ő rajongásához az élő Szépség és Jóság iránt. [...] Egy világháborúnak kellett jönni, hogy kibontakozzék emberi mivoltunk a maga teljességében. Ó, nem azt a másik szörnyű végletet értem, de a végtelenséghez, a magasztoshoz, az örökhöz való közeledésünket, a testvériességnek, az egymásrautaltságnak, a szeretetnek, mint elsőrendű életfeltételeknek oly nagy árért megvásárolt, igazáandi megismerését.” Később János apostolt idézte: „Ne csak beszéddel és nyelvvel szeressétek egymást, hanem cselekedettel és valósággal.”

Három versét Piroska néninek dedikálta a június 27-i hangverseny emlékére, néhány sort idézünk belőlük:

„Úgy halt meg akkor minden szépség,
Mint egy csodás beteg szimfónia
És láttam ott a karmestert sötéten,
Amint fáradtan a távolba nézett,
Legendás ködök feldúlt éjjelébe
És az ajkamra tódult az imádság.”

„Bolond csekélység úgy hívják: élet,
Megtépett hittel oly sokan mesélik
És boldogok, kik félúton megállnak
Vajmi kevesen mondják el a végét,
Bolond csekélység.”

„Az élet s halál amint összecsapnak
Ó egyetlen, szent, kízó sóvárgása
A nagyszerű, az örök pillanatnak.”

Rezső bácsi szépen udvarolt, képeslapokat küldött, ezeket is megőrizte későbbi hitvese: „Kedves Piroska! Köszönöm, hogy jó volt ma is és olyan széppé álmodta nekem a világot. Ma megint minden muzsika és én szeretnék egy kezet megszorítani érette. Talán így, a távolból jobban átfinomul a hála is, és méltóbb lesz Magához.”

„Az öröm még egyszer útra kelt, hogy keresztülszáguljon a világon. Ez a IX. [Beethoven szimfóniája] a legcsodásabb, legszentebb diadalút, mely királyoknak osztályrészévé válhatott. És az örömmek ilyen dobzódását különösképpen a legboldogtalanabb félisten vizionálta. Talán mégis igaz, hogy még itt, a földön kiegyenlítődik minden és az anyag pazarsága halvány csillogássá válik a lélek pazarsága mellett.”

„[...] mert mi mindnyájan hegedük vagyunk, az egyik iskolás gyermek kezébe való tákolmány, a másik százezreket érő Stradivárius és szunnyadnának bennünk a hangok, mind a világ végezetéig, ha nem jönne titokfejtő varázsvonójával az Asszony.”

Házasságuk során is pártolták a művészeket, otthon a régi szalonokat idéző hétvégi összejöveteleket tartottak (többek között vendégül látták Móricz Zsigmond öccsét, Móricz Miklóst, Somogyi Sándor szobrászművészt), megvásárolták a fiatal festők alkotásait. Rezső bácsit inkább „urbánus” jelzővel lehetne illetni, sőt járt a Nyugat szerkesztőségében, és Osváth Ernő közbenjárására találkozott Ady Endrével, azonban érdeklődött a népi írók művei iránt is. Babits Mihály és Kosztolányi Dezső elfogadta meghívását, és előadást tartott az újpesti munkásoknak.

Hilscher Rezső az újpesti városházán 1907-től közigazgatási gyakornokként dolgozott, 1914-ben nevezték ki aljegyzőnek, majd – a harctéren lévő Vrányi Teofil helyett – a Közigazgatási Osztályt vezette. 1920-ig foglalkozott a szegényügyi, gyermekvédelmi, közegészségügyi és iskolaügyi feladatokkal. A nehézségek orvoslására Szegényügy címmel folyóiratot indított. Sajnos ez a szociálpolitikai lap, a háborús körülmények miatt, nem lehetett hosszú életű, de felfigyelt a szerkesztőre Erődy-Harrach Béla, aki angliai tanulmányútján megismerkedett a settlementtel. Az ő kapcsolatai révén (gróf Károlyi László és egy mecénás társaság adományaiából) hozták létre Újpesten, az Erkel Gyula utca 26. szám alatt a Főiskolai Szociális Telepet, a címerében a „Kötelesség, felelősség, igazság” mottóval. 1914-től Rezső bácsi szervezte meg és vezette a Néphivatalt, majd ő lett a Főiskolai Szociális Telep Népvédelmi és népművelési osztályának vezetője, az intézmény igazgatóhelyettese 1944-ig. A Néphivatalban – a munkások elfoglaltsága miatt – késő délután, este dolgozott. A szegények

„a mi apostolunk” névvel illették, az éjfél után hazatérő „doktor urat” a posztoló rendőr kíséerte el, „nehogy valami baja essék”.

A családi emlékezesek szerint Juhász Gyula is hallhatta Szegeden a settlementről szóló előadást, s ennek hatására írta *A munkásotthon homlokára* című versét.

Rezső bácsi tanár vagy pap szeretett volna lenni, s kívánsága részben teljesült. 1913-ban tett jogi doktorátust a Pázmány Péter Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karán. A Néphivatal vezetése mellett 1920-tól az egyetemen is dolgozott: a Közgazdaságtudományi Kar Közgazdaságtani és Szociálpolitikai Tanszékén egyetemi adjunktussá, majd egyetemi intézeti tanárrá nevezték ki. A Főiskolai Szociális Telep önálló alapítványként működött tovább, 1920-tól Egyetemi Szociálpolitikai Intézet, 1932-től Országos Szociálpolitikai Intézet néven. Hilscher Rezső 1936-ban a József nádor Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Közgazdaságtudományi Karán habilitált, az alkalmazott szociálpolitika tárgykörében magántanár lett, 1943-ban nyerte el a nyilvános rendes tanár (professzor) címet.

Hilscher Rezsőről írta 1927-ben Szabó Lőrinc *A tízezer magyar gyermek* című verset, amely így kezdődik:

„A szürkeruhás fiatalember
mindenkin szeretne segíteni.
Nyolc éve dolgozik a kerületi
előljáróságban: türelemmel
hallgatja az idegen panaszokat;
segít, bár tudja, hogy nem sokat,
mert az ötvenezer magyar gyerek
közt – mondja ő maga is –
tízezer van, akinek
megváltás volna a
menhelyek irtózata is.”

Rezső bácsi nagyon fontosnak tartotta a családok támogatását. Éppen ekkor dolgozott fő művén, amely 1928-ban jelent meg *Bevezetés a szociálpolitikába* címmel. Ferge Zsuzsa többször kiemelte, hogy gondolatainak újszerűsége elsősorban abban rejlett, ahogyan összekapcsolta az elméletet és a gyakorlatot: „A szociálpolitika nem teóriáknak az életre való erőszakolásával dolgozik, hanem realitásokkal, melyek mindig a lehetőségekhez alkalmazkodnak. [...] Éppen ezért egyedül alkalmas a szociális kérdés megoldására, amihez lépésről-lépésre, fokról-fokra juthat el.” (Hilscher 1928: 11). Egyetemi tanítványait, ismerőseit, az újpesti lakosságot is bevonta a szociális munkába. Könyvében írt a közösségekről: „Az emberi társadalom magja a család. A család otthon nélkül szétesik, széthull, s a visszahatás magán a társadalmon mutatkozik meg.” (Hilscher 1928: 19).

1930-ban Hilscher Rezsőt a Magyar Társadalompolitikai Társaság titkárává választották. Ebben a minőségében szerkesztette a társaság kiadványait (Szociális Traktátusok, Társadalompolitikai Füzetek, Társadalompolitikai Könyvtár).

Az 1929–1930-ban elnyert berlini Humboldt-ösztöndíj nagy hatást gyakorolt életére, szakmai kapcsolataira, szemléletére. Ennek során eljutott még Dániába, Svédországba, Norvégiába, Hollandiába, később Svájcba is.

Az 1930-as években Újpesten városi képviselővé választották, s tagja lett több Munkabér-megállapító Bizottságnak. 1939-ban a Textilipari Szakmai Családpénztár, 1942-ben a Bányászati Családpénztár elnökévé vált.

Amint láthattuk, életének legtevékenyebb időszakában a két háború közötti korszak, amikor is munkájának és a családjának élt, rengeteget dolgozott, és rendszeresen támogatta szegényebb rokonait akár apróságokkal is (unokahúga, Molnár Józsefné, Mády Veronika említette, hogy húgainak gyakran odatett a konyhaasztalra egy-egy kilogramm lisztet vagy cukrot). 1921-ben született kislánya, Emőke. Mint sok más családban, náluk is rendkívüli kapcsolat alakult ki apa és lánya között, erről kedves visszaemlékezések szólnak Emőke tollából. Gayer Gyuláné kérésére írta össze őket, ezek közül idézünk néhány jelenetet, történelmi vonatkozású eseményt a Hilscher család életéből:

„Sokszor előfordult, hogy később ért haza a Telepről, mi már rég megebédeltünk. De minden ebédje után kaptam tőle négy kocka tejsokoládét, de nemcsak én, hanem a cselédlányunk is ugyanannyit. Mikuláskor, karácsonykor, húsvétkor eleinte a Nagymamával, később egyedül sorba kellett járnom a szomszédságban lakó suszteréket, rendőreket, mosónőket, kocsisékat és csomagokat vittem a gyerekeiknek. Úgy magyarázta nekem Apa, hogy a Mikulás bácsi, Jézuska, Nyuszika nem tud elmenni mindenhova, hanem nálunk teszi le a szomszédok ajándékait is, amit nekem kell hozzájuk eljuttatni.”

„Már nem emlékszem, hol, de valószínű, Kispesten lehetett, hogy apa elvitt egy nyomortelepre, ahol az emberek a szeméthegekbe vájt barlangokban laktak. Még most is előttem van ennek a képe, pedig még eléggé kisgyerek voltam. Attól kezdve, ha egy szegény, toprongyos embert láttam, szinte égetett a csinos ruha, hogy nekem van, és annak nincs. Ennek az emléknek a következménye, hogy mikor a magam ura lettem, mindig egyszerűen öltözködtem.”

„Mikor az újpesti Városházára mentem, a portás mindig örömmel sietett elé a fülkéből, és sokáig rázogatta a kezem. Valahonnan megtudta, hogy Apa lánya vagyok, és nem győzött áradozni Apáról, hogy milyen jó ember volt, mennyit segített a szegényeken, mennyire szerették. Azt mondta, amit az életben elért, a Telepnek köszönhette.”

„Apa vegetáriánus volt. Mikor még az újpesti Városházán dolgozott, egyszer őt küldték ki a vágóhidat ellenőrizni. Egészen elborzadt, hogy ott mennyire kínozzák az állatokat. Ettől kezdve nem evett húst. Halat evett még egy ideig, de Anyám egyszer azt találta mondani, hogy hát a hal is állat. Így akarta rábeszélni a húsevésre. Apa ránézett, elgondolkozott, aztán kijelentette, hogy »igaza van, fiam, a hal is állat«. Attól kezdve halat sem evett. Otthon, az udvarunkban tartottunk egy pár csirkét. Ha egy-egy levágásra került, Apa egészen búskomor lett. Én 12 éves lehettem, mikor egyszer megkérdezte tőlem, hogy nem sajnálom-e azokat a szegény csirkéket, amiket miattam gyilkolnak le és kérte, ne egyek többet csirkét. Én megígértem, és ezt a mai napig

betartottam, sőt semmiféle szárnyast nem ettem azóta. Így a csirkefarmunk megszűnt, a tagjai lassan kihaltak, az utolsó csirkénk kb. 18 éves volt, mikor egyszercs a kutyánk széttépte.”

„Apa még kicsi koromban felvilágosított, hogy a hazugság gyávaság, egy becsületes ember mindig ragaszkodik az igazsághoz és felelős a cselekedeteiért. Ha véletlenül hibát követ el, azért vállalnia kell a felelősséget.”

„Apa figyelmeztetett, hogy vigyázzak, kivel barátkozom össze. Előbb ismerjem meg az osztálytársaimat és csak azután barátkozzam azzal, aki arra való. Azt mondta: Sohase kérdezd, hogy kik a Szülei, milyen állásban vannak, mi a vallásuk, mennyi a fizetésük. De nézd meg jól, hogy csak korrekt, becsületes gyerekekkel barátkozz, mert az inkorrektek belekeverhetnek olyan bajba, amiből te sohasem fogsz tudni kimászni, csak az, aki belekevert.”

„Egy délelőtt csengettek, egy férfi állt a kapuban, kérte, vegyem át a cserép virágokat, mert a Doktor úr vele küldte haza. Én csodálkoztam, mert Apa nem szólt róla, és nekem meg volt tiltva bármit is elfogadni. Kérdeztem, ki van-e fizetve. Az ember, látva habozásomat, hozzátette, persze, a Doktor úr vette, de nem tudta hazahozni, tessék csak nyugodtan átvenni. Én erre bevettem a virágokat, az ember már ott sem volt. Mikor Apa hazajött, mondtam, hogy meghozták. Csodálkozva kérdezte, hogy milyen virágokról beszélek. »Amit vettél.« »Én nem vettem semmiféle virágot.« Kivitettem a verandára, és megmutattam a cserepeket. Már nem emlékszem, mi is volt bennük, de volt köztük egy gyönyörű, virágzó Amaryllis. Apa egészen el volt képedve, aztán rám kiabált, hogy tehettem ilyet, hogy elfogadtam. Elmondtam, hogyan történt az eset. »Megmondtam neked, hogy nem szabad semmit elfogadnod, én nem azért segíték a szegényeken, hogy megfizessenek, az nem segítség a számukra.« Nagyon kikaptam, pedig igazán nem tehettem róla. Apa hiába nyomozott utána, nem tudott rájönni, ki hozta a virágokat, mert vissza akarta adni. Viszont az Amaryllis még a halála után is virágzott.”

A második világháború a Hilscher családot is szomorúan érintette. Néha egy hajszálon múlt az életük, s mégis sokat tettek a nehéz helyzetbe kerülőkért. Olvassuk tovább Emőke visszaemlékezéseit:

(Német tanárnőmnek) „Lóri néninek Apa mentette egészen véletlenül az életét, sőt az Édesanyját is az ostrom alatt. Ugyanis Lóri néni, aki sárga csillag nélkül bujkált, megkért engem, tegyek el neki egy gyűrűt, nem meri magánál tartani, ez az egyetlen vagyona, hamarosan valószínűleg szüksége lesz rá. Természetesen megtettem a kérését, és egy szép napon, közvetlen karácsony előtt megjelent nálunk a gyűrűért, mint mondta, az Édesanyját kell más helyre elhelyeznie sürgősen és ezért kell a gyűrű. De szegény meglehetősen betegen jött hozzánk, megmértük a lázát, 38 fok volt. Elhívtuk hozzá Dr. Villax Ernőt, tudva, hogy benne megbízhatunk (ő is telepi orvos volt). Ernő kijelentette, hogy egy erős hűlés, Lóri néni maradjon ágyban és szedjen orvosságot. Természetesen felajánlottuk, hogy maradjon nálunk, majd ápoljuk. De ő nem akart maradni, mert féltette az Édesanyja életét. Erre Apa felajánlotta, hogy ő fog elmenni helyette, Lórika meg feküdjön le. Így is lett. Viszont, mikor Apa megjött, beszámolt róla, hogy Lóri néni Édesanyját csak azért nem vitték el eddig, mert várják,

hogy a Lóri néni is a kezükbe kerüljön. És üzenték, nehogy odamenjen, mert elfogják. Szegény Lóri néni nem tudta, mit csináljon, de Apa elvállalta a dolgot, hogy majd ő elintézi helyette, csak mondja meg, hová vigye az Édesanyját. Másnap reggel mindketten elmentek, szerencsére Lóri néni láza lement. Hogy Apa miként oldotta meg a dolgot, azt nem lehetett belőle kivenni, úgy Lóri néni, mint az Édesanyja, megmenekültek. És ettől kezdve Lóri néni minden évben karácsony körül beállított hozzánk egy cserép ciklámennel megmenekülésük évfordulójára.”

„A bombázások mind gyakoribbak és veszélyesebbek lettek. A nagy amerikai bombák emeletes házsorokat romboltak le, sok volt a halott. Ugyanakkor Újpesten a férfiakat berendelték a Városházára. Megyernél árkot kellett nekik ásni. Apa is elment jelentkezni, borzasztó volt a tudat, hogy az oroszok Újpesten át lőtték Pestet. Csendben, magunkban imádkoztunk Anyával Apáért. Egyszerre csak hazajött. Nevetve mesélte, hogy a sorban állásnál mellette termett egy fegyveres fiatalember és megkérdezte, »mit keres itt a Doktor úr?« Apa mondta, hogy berendelték árkot ásni. »A Doktor úr nem arra való, hogy árkot ásson, hanem hogy életben maradjon és segítsen ezután is a munkásoknak. Tessék azonnal hazamenni, majd én intézkedek. A Doktor úrra nekünk még szükségünk van«. Így menekült meg Apa, mert az árokásokat is állandóan lőtték.”

„Apa elhatározta, hogy bemegyünk Budára, a svéd vöröskereszt pincéjébe. Én soha ellent nem mondtam Apának, hiszen jóformán egyformán gondolkoztunk mindenről. De akkor valahogyan megszállt valami ösztön és kértem, maradjunk Újpesten, mert a város kardcsapás nélkül fog elesni, kiesik a főútvonalból, itt nem lesz harc, itt megmaradunk. De ha Budára megyünk, mindhárman ott pusztulunk. Apa ennek ellenére nekiindított bennünket. Útközben találkoztunk dr. Villax Ernővel. Én mentem elől. Megállított, „Hova mentek?” „Megyünk meghalni Budára”. „Csak nem akartok Budára menni, meg vagytok örülve?” „Én nem akarok, de Apa akar”. „Majd én beszélek veled”. Erre Apák is odaérték, Ernő meggyőzte, hogy Újpest a legbiztosabb hely, és ha nincs pincénk, jöjjünk a Telepre, Apa vegye át a Telep vezetését, mert a nyilas igazgató eltávozott. Az alagsorban ellakhatunk, és ott van óvóhely is. Így aztán odahurcolkodtunk. Apa mindjárt talált ott munkát, sőt én is rendeztem az orvosi rendelő karto-téjkait. Egy napon berohant az egyik dolgozó, hogy itt vannak az oroszok. Kinéztünk, hát tényleg ott áll egy orosz katona géppuskával a Pamutgyár előtt, kis piros csillag volt a kucsmáján. Újpest kardcsapás nélkül elesett, a nyilasok elvonultak a pesti határra. Úgy, ahogyan én azt megjósoltam. Ettől fogva Újpesten megszűnt a bombázás, hamarosan Pest is elesett, és be lehetett menni, persze gyalog. Akkor Apa a Makray Gizi néniével (zöldkeresztes nővér volt és Ernő mellett dolgozott a tüdőosztályon) egy kocsit húzva nekiindultak Pestre. Estefeledt hazajöttünk, de a kocsit tele volt főznievelő nyersanyaggal és Apa a svéd vöröskereszt oltalma alá helyezte a Telepet és a dolgozóit. Mindenki kapott egy lepecsételt karszalagot, ezzel biztonságosan közlekedhetett az utcán. Apa népkonyhát szervezett, amit Villax Mária, Ernő felesége vezetett, és a telepieken kívül sok szegény, toprongyos ember jött el egy tál ételért, amit ingyen kapott. Ugyanakkor a református egyháznál Máty Babi, a Gyuszi bácsi [Máty Gyula, Hilscher Rezső unokatestvére] felesége vezetett egy népkonyhát, gondolom, azt is Apa

járta ki. Ugyanis Újpesten nem lehetett élelmiszert vásárolni, 3 hónapig mi sem ettünk egy falat kenyeret sem. Akkor szoktunk rá apával a dohányzásra, ez pótolta az ennivalót. Apa sohasem dohányzott, de hát akkor ő is koplalt.”

„Apának hihetetlen helyérzéke volt. Sokszor előfordult, hogy jött hozzá valaki tanácsért, vagy hozzánk látogató, és szóba került egy és más. Ez lehetett akár növénytani, állattani, történelmi, zenei vagy bármilyen probléma, Apa felállt, az illetőnek odaszólt, „várjon csak egy kicsit”, bement a szobájába és egy-két percen belül megjelent könyvet tartva a kezében. Azt kinyitotta, lapozott benne, aztán letette az illető elé, „olvassa csak”. És így mindig kapott hiteles választ a kérdező. Pedig több mint 10 000 kötet könyve volt, katalógust nem vezetett róluk, de mindennek tudta a helyét. Nem is volt szabad semmit más helyre tenni a szobájában, mert akkor nem találta meg.”

„Férjhezmenetelem után egy szürke kiscica került valahogy Apához, akit Apa nagyon megszeretett, Fruzsínának keresztelte el. Mikor Fruzsi megnőtt, rákapott a madárfogásra. Erre Apa a nyakára kötött egy kis csengőt, hogy megvédje a kert madarait. Mikor Apáék hozzánk költöztek, Fruzsi is magukkal hozták. Egy különös macska volt, nem a házhoz ragaszkodott, hanem Apához. Ha Apa dolgozott, ott ült az íróasztalán. Ha Apa elutazott, kikísérte a villamosmegállóig. És ha Apa hazaérkezett, Fruzsi ugyanott várta, a padon. Ez azért volt csodálatos, mert Apa nem mindig egyformán érkezett haza. Különben ezt Apa elmesélte dr. Anghi Csabának, aki a Macskák, cicák című, 1969-ben megjelent könyve 126. oldalán megírta az esetet A tudós macskája [ilyen is lehet] címen, és próbálta meg is magyarázni.”

Lánya, Csáth Emőke gondorkaművésszé és több nemzedék tanárává növekedett. Ő is verselgetett, az itt következő a szüleiéről szól:

„Anyám a muzsika, Apám a jóság
S én, a gyerek vagyok a mosoly.
Világítok a sötétségben.
Leitatom a könnyeket,
Melegítem a jégszíveket.
Magamat adom, elfogyok lassan,
Mint a Nap fénye, csillag tüze,
De adhatok!
Megaláznak, összetipornak,
De visszafojtom a könnyeket
S arcomon ragyog, fénylik a mosoly,
Egyszer én is majd meghalok,
De lelkem száll, száll felfelé,
Megyek Apámhoz, a szeretethez,
Átölel lágyan Muzsika szárnya
És én mosolygok égi fénnel
S szertefoszlom a napsugárba.

(1944. március 13.)”

Hilscher Rezső szombat délutánonként meglátogatta édesanyját (Hilscher Rezsőné, Mády Gizellát), neki is szánt néhány verset, ezekből idézünk:

„Olyan csengően felnevetni,
Ahogyan ő, nem tudott senki.

Úgy nézni, olyan kék szemekkel,
Nem tudott ég s nem tudott tenger.

Nyári nap, mely világot éget,
Nem adott annyi melegséget.

A rigó irigyen figyelte,
Ha dalban csorgott el a lelke.

A fehérségét, tisztaságát
A liliumok megcsodálták.”

„Az ősi alfa számodra ő itt,
Földi pályád nála kezdődik.

A vég is ő és ha a célnál
Lebukott, neked is elég már.

Örök termőfa. Szent gyümölcse
Csak azért van, hogy kedved töltsé.

Azért van, hogy e szikes tájon
Éhségedben téged tápláljon.

Forrás, amely pusztának vágott,
Hogy megenyhítse szomjúságod.”

Szöllősy Marianne, az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény vezetője Az empátia volt vezérelve címen cikket írt Hilscher Rezsőről az Újpesti Helytörténeti Értesítőbe (2013: 29-31). Interjúalánya Molnár Lászlóné, Mády (Hilscher) Erzsébet, Rezső bácsi unokahúga volt:

„Testvéreivel rendszeresen látogatták egymást, szoros kapcsolatot tartott fenn, anyósa velük élt a Deák Ferenc utca 77-ben. Gyermeki emlékeimben kedves, humoros, barátságos emberként él. Mindenkiel közvetlen, őszinte, segítőkész volt. Egy időszakban lelkésznek készült, mint felmenői, nem lett az, de az empátia megmaradt. Családon belül viccelődő, jó kedélyű ember volt. Szerette a zenét, szívesen hallgatta

felesége és leánya játékat, gyakran járt koncertre. Művészi ambícióit versírásban teljesítette ki, azokban is valamiféle sajátos dallam van.”

Lánytestvérei (Gizella, Vilma és Anna) rajongtak érte, nagyra értékelték csipkelődő humorát, nem bántódtak meg viccein, átköltött dalain – mondta unokaöccse, Mády (Hilscher) Rezső.

A fentebb említett emlékezők (Erzsébet, Veronika, Rezső) öccsének, Hilscher Zoltánnak gyermekei, aki 1939-ben édesanyjuk nevére, Mádyra magyarosított, ez a kettős nevek magyarázata. Zoltán öccse élete során vissza-visszatérően dolgozott bátyjával (a Szociális Telepen, a népfőiskolákon, a falukutatásban, az evangélikus egyház 1948-as zsinatán). Jellemző szoros kapcsolatukra, hogy amikor Zoltánt az első világháborúban, az előrehozott hadiériettségi után a frontra vitték, bátyja, Rezső bácsi járt be helyette az első évben az egyetemre, s Pestről küldte neki a könyveket, újságokat az állomáshelyére. Ennek bizonyosságai megmaradtak a családi levelezésben: „Maga és Apuska levelét tegnap, a Nyugatot ma megkaptam. Mikor olvastam, úgy elszomorodtam. Olyan nehezen tudtam olvasni, úgy össze kellett szedni minden erőmet, hogy csak egy kissé is élvezzem.” (Hilscher Zoltán levele Rezsőnek, 1917. március 22.).

Zoltán – talán bátyja emlékének ápolása érdekében – egy rövid összefoglalást állított össze Rezső bácsi 1945 utáni tevékenységéről, őt idézzük:

„Hilscher Rezső élete 1944–1945. februárig az üldözöttekért, azok megmentéséért folyó harcban telt el. Ebben a tekintetben maga is súlyos terheket hordott, mégis a másokon való segítséget tartotta fontosnak és csüggedetlenül, örök optimizmussal használta fel a legkisebb lehetőséget is a mentésre. Nemcsak az embereket védte, de anyagi javaikat is. De igazi hála ritkán jutott neki osztályrészüln. Nemcsak a köszönő szavak maradtak el igen gyakran, de még meg is vádolták. Az ilyesmi különösen fáj nekik, és hosszú évekig panaszkodott miatta.

1945-től ismét a miskolci Evangélikus Jogakadémián adott elő [1944-től nyilvános rendes tanárként, 1946-tól egyetemi rendkívüli tanárként]. Ehhez járult még öccsének vidékre való távozása után a Budapesti Egyetem Bölcsészeti Karának Tanárképző Intézetében a Társadalmi ismeretek című kötelező tárgy előadása, amelyet a kollégium megszüntetéséig, 1947-ig folytatott. [Itt magáról ír Zoltán, aki 1944. októberben, édesanyjuk temetése után a családjához utazott Orosházára, és az 1944–1945-ös tanév hátralévő részében ott tanított.]

Nagy csapás volt a számára az, hogy az új rezsim [1949. január 1-jei hatállyal] az Egyetemi Szociálpolitikai Intézetet megszüntette. Élete egyik legnagyobb alkotását látta ezzel megsemmisülni. 1948-tól egyre inkább vállalkozott egyházi megbízásokra. Az üldözések hónapjaiban az evangélikus papság több tagjánál bátor helytállást tapasztalt, elsősorban Rimár Jenőnél, és Túróczy Zoltán püspök megragadó egyénisége is szuggesztív erővel vonzotta. Ezért vállalta el a jegyzőséget azon a zsinaton, amely az evangélikus egyház és az állam közötti megegyezést iktatta törvénybe. Ez az egyezmény egyúttal a miskolci jogakadémia megszűnését, tehát állásának elvesztését is jelentette. Nehéz, kétségekkel teli hónapok után az állam teljesítette az egyezményben vállalt kötelezettségét, és kinevezték a pécsi egyetem Jogtudományi Karára tanszék-

vezető docensnek. A körülötte kialakult miskolci körnek és ottani értékrendjének elvesztése nagy csapás volt.

A magasabb szintű egyetemi munkakör, kedvelt szakjának, a közigazgatási jognak [...] az előadása és az új életkörülmények kialakítása, a kedves város szépségeinek felfedezése derűs hónapokat jelentett a számára. Csakhamar azonban ismét nehézségek jelentkeztek. Tanszéke főkollégiumát elvették tőle, és harmadrendű kis kollégiumokat adtak elő vele. A tanszék vezetése is lassanként átment az utódjának tekintett fiatal, tudományos múlttal nem rendelkező „vetélytársa” kezébe. Egyre több megaláztatás érte. Pedig magatartása nem volt merev. Hajlandó volt 60 éves korában nekikezdeni a nehéz orosz nyelv tanulásának, csakhogy jóindulatát kimutassa. [...]

Sok belső tusakodást hozott neki a tudományos minősítések behozatala. Bár tekintélyes irodalmi működésével a tudományok doktora címet és jelleget is megérdemelte volna, nem adta be kérvényét valamely fokozat megszerzése érdekében. Keserű mosollyal jegyezte meg, hogy adjon be olyan könyveket, amelyek közül az egyik mottója Pál apostolnak a testnek és a tagoknak kapcsolatáról szóló bibliai rész, holott ez mindmáig az első, tudományos igényű szociálpolitika, amely az egyetemes szociálpolitikai irodalomban is jelentős mű; az északi népfőiskolákról szóló munkáját pedig Teleki Pál emlékének ajánlotta.”

Jóformán megkerülhetetlen a kérdés, amelyet Szöllősy Marianne Rezső bácsiról feltett Molnár Lászlónénak:

„– Egyetemi tanárként és intézetvezetőként kívül tudott-e maradni az uralkodó politikai áramlatokon?”

– Konzervatív, vallásos indíttatású, hívő református emberként a becsületesség, a tisztességes élet volt a vezérelve. Ha igazságtalanságot tapasztalt, akár a közvetlen vezetéssel szembeszállva – néha saját kárára is – harcolt a dolgok jobbá tételéért. Soha nem volt semmilyen párt tagja. A háború előtt a munkásokért dolgozó személyiségként mégis kicsit balos, szocialista megközelítést kapott. A háború alatt támogatta az üldözöttek mentését, saját pincéjében is bújtatott családot, akik aztán kijutottak Amerikába. [...] A kommunista hatalomátvétel után] a keményedő diktatúra szellemének megfelelően klerikális reakciósként kezelték.”

Még élő, őt személyesen ismerő rokonai mindnyájan kiemelték, hogy semmiféle pártérdek nem irányította, politikai tendenciáktól függetlenül, vagy éppen azok fölött állva, kiállt az elesettekért. Unokaöccse, Mády (Hilscher) Rezső visszaemlékezésében hangsúlyozta, hogy noha édesapja német anyanyelvű volt, ennek ellenére mennyire átérezte a trianoni határok közé szorult magyarság problémáit, hazafi lett ízig-vérig. Magyarágán túl európai értékeket vallott, szívesen meghonosította volna országunkban az angol settlement és a skandináv népfőiskolák eredményeit.

Hiába került a politizálást, a Rákosi-rendszer nem szimpatizált vele, 1955-ben nyugdíjazták. Csalódottan szemlélte a kommunista berendezkedést és szomorú verseket írt az 1956-os forradalom és szabadságharc után, ezek közül idézünk az egyikből:

„Pár napja csak, szívem húzott oda,
golyók nyoma a szent hajlék falán,
s az ablakot, hol kinézett anyám,
belőtte egyik barbár katona.

S a Bakáts téri templom oldalán,
mely mögött lakik Isten egy fia,
ott, ahol térdelt Tanácsák Mária,
lyuk tátong, lehet két méter talán.

Hogy mindent elvitt, ami volt, kevés,
tizenkét évi kínhalál után:
gyermekkoromra tapos Batu kán,
a világ testén gennyedő kelés.”

(1956. november 12.)

Hilscher Rezső 1957-ben hunyt el, Emőke az ő halála évfordulójára írta ezt a verset, amelyben több sor is visszaul édesapja korábbi költeményeire:

„Apámhoz

(1957. szeptember 17-én jött haza Svájcból halálos betegen)

Téged mindenki mart csak, bántott
S itt hagytad ezt a rongy világot,
Hiába minden, a KELET szava
Túlharsogja az összes álmot,
Itt nincs napfény, szeretet dala,
Csak gyűlölet és intrika,
Pusztulni kell annak, ki tiszta,
Kinek fénylik a jövő szava,
Neked már jó, Te elmehettél,
Most már ott élsz a kikeletnél
S látod, milyen hiába minden,
Éget a Nap és sodor a szél,
Pusztul a világ, gyilkol az ember
És jót alkotni senki sem mer,
Harsog a harag, csorog a vér,
Nincs kegyelem, nincsen kenyér,
Visszatér minden vad küzdelem,
Nincs már hit, és nincs kegyelem,
Csak a halálban lehet bízni,
Egy más világba belesírni,

Téged mindenki mart csak, bántott,
De itt hagytad a nagyvilágot
S fent a fényben, a napsütésben
Megkönnyezted a régi álmot.

(2003. szeptember 17.)”

Piroska néni hálás szeretettel ápolta férje emlékét, s egy levele révén a szociálpolitikus szakma 1977-ben felfigyelt Rezső bácsi hagyatékára. Születése 90. évfordulója évében emlékülést tartottak, majd Kovács Judit tollából egy cikk jelent meg a Magyar Nemzet 1980. április 1-jei számában Egy Jókai-hős a XX. században címmel.

A rendszerváltoztatás után, 1991-ben szervezték meg szociális szakma jeles képviselői a Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesületet.

Újpesten 1999-ben a volt Néphivatal ma is álló épületében, a Klauzál utca 10. szám alatt emléksarkot állítottak neki, s 2015-ben a Kulturális örökség napokra Várkonyi Zoltán és munkatársai jelentős támogatásával egy kiállítást készítettünk a Főiskolai Szociális Telepről – Egyetemi Szociálpolitikai Intézetéről. Zoltánnal került szóba, Rezső bácsi mennyire örülne, ha tudná, hogy a hivatása, szellemisége valamiképpen tovább él a százéves ház falai között dolgozók körében.

Irodalom

Hilscher Rezső (1928): Bevezetés a szociálpolitikába, Budapest: MEKDSz Szövetség kiadás.

Hilscher Rezső összes versei (2011), Budapest: Shirokuma Kft.

Kovács Judit (1980): Egy Jókai-hős a XX. században, Magyar Nemzet (április 1.).

Szöllősy Marianne (2013): Az empátia volt vezérelve, Újpesti Helytörténeti Értesítő (XX. évfolyam) 1. 29–31.

ABSTRACTS

ANDRÁS GÁBOS – ISTVÁN GYÖRGY TÓTH: The situation of children during and after the economic crisis

The paper analyses the effects of the Great Recession on child poverty in Hungary. The authors find that the increase in child poverty in the first phase of the crisis (2007–2010) was driven by labour market trends, while the (weakened, but still functioning) automatic stabilizers reduced the magnitude of these effects. By contrast, in the second phase (2010–2013), labour market processes started to improve, though the shift towards a regressive social policy regime contributed to increased poverty rates via the reduced poverty reduction impacts of cash benefits. In their new research since their last account [link: <https://global.oup.com/academic/product/decent-incomes-for-all-9780190849696?cc=hu&lang=en&#>] the authors find that both relative poverty rate and material deprivation rate of children have markedly decreased between 2013 and 2017. Also, the poverty reduction effect of welfare transfers improved recently. The paper calls for new research to better understand trends and drivers of child poverty decline.

KAROLINA BALOGH – PÉTER GREGORITS – ANDREA RÁCZ: Examination of the operational environment of the child protection system in the light of the interpretation framework of “child protection as a service”

The regulation on the institutional framework of child protection aims to increase the provision of care and to promote the fundamental importance of the rights and interests of children, to fulfill their parental responsibilities, prevent and eliminate the neglect of the children. The focus of this study is to analyze the situation of child welfare and child protection system based on data 2017 of National Data Collection Programme of Hungarian Central Statistical Office in the concept of “child protection as a service”. The child protection system works as a complex service system on the theoretical level. The most important principle is to reflect to the families’ needs on time and give preventive and empowering methods to help to the child to remain in the birth family. Service focus means to reduce the disadvantages of children and create a real chance of becoming successful adult. The most important thing for parents is to develop their parenting competencies. In this article we examine the availability of all these approaches with the assessment of the actual operating environment of the child protection system.

ZSUZSA LÓRINCZ NÉMETH ZOLTÁNNÉ: “Becoming compulsory caused confusion”. Experiences of introducing the all-day school in Hungary

In several countries, children in primary education have been involved in 'all-day-education' for decades, whereas other countries have recently decided to establish institutions providing 'complex-services'. In Hungary, after-school activities and school meals, in addition to education in the morning, are not regarded as new phenomena in public education, but the concept of 'all-day-education' has also appeared recently. According to the literature, 'all-day schools' can be an ideal means of overcoming disadvantages and increasing equal opportunities for children. Researchers at the same time are highlighting the fact that the 'all-day school' is a tool the effectiveness of which depends on its quality and internal content. Since the academic-year of 2013/2014, the time-frame in Hungarian primary schools has expanded and 'all-day-education' has appeared as a new optional form of education, in which the lessons and after-school activities should be organized evenly in the morning and afternoon periods. At the same time, a new Public Education Act has been introduced, which provides compulsory opening of public educational institutions until four o'clock in the afternoon, which I will call a school open all day in my study.

CSILLA RUBOVSKY JENEINÉ: Digital Innovation in Care for the Elderly – or „Smarthome” instead of residential institutions

This study seeks to find out about the suitability of 21st century info-communication technologies for meeting unfulfilled needs in relation to elderly care. In order to find answers, I present the findings of my own research exploring the needs of Hungary's elderly population along with the impact analyses of Info-communication Programs that were developed simultaneously to that research. Based on these results, it is fair to declare that with the aging of society, the elderly population is becoming increasingly heterogenous and the existing social benefit and healthcare systems are only partially able to fulfil their complex needs, owing to the financing and capacity constraints of said systems and the inflexibility of the underlying institutions and their operations. Based on representative surveys and the findings of a nationwide program, elderly citizens are open to using a “Smart Home” system that would help improve their life quality by continually monitoring their health, environmental and relationship data while also making interventions more effective and enabling the establishment of an adaptive, needs-based service system.

ISTVÁN BUDAI: Vision and possibility of dynamic balances in the Hungarian social work education

The essay tries to give approaches and aspects for the general issues of social work education on the basis of the professionalization and changes of Hungarian social work, together with the practice, development, main results and problems of social work education of the last 30 years. There are new paradigms – different visions and opportunities of balances in the focus: the idea of the intellectual – technician/technocrat type professional, the issues of balances between collaborative practitioners in the education, between theory – practice in the training process, or practice – research in the educational process. The study offers help for practitioners who deal with issues of the development of education and who work in the practice of education.

ERZSÉBET SZÁSZ: Family memories about Rezső Hilscher I.

Many have written about Rezső Hilscher's scientific work. This is enriched by an article about his figure, his interesting habits, his unconditional humanist position, which remained within the memory of his family. His wife and daughter have been writing unpublished memoirs so far and his still-living nephews and sisters were happy to talk about him.

CONTENTS

3 **Editorial preface**

Studies

- 5 **András Gábos – István György Tóth:** The situation of children during and after the economic crisis

Hungarian Reality

- 26 **Karolina Balogh – Péter Gregorits – Andrea Rácz:** Examination of the operational environment of the child protection system in the light of the interpretation framework of “child protection as a service”
- 48 **Zsuzsa Lőrincz Németh Zoltánné:** “Becoming compulsory caused confusion”. Experiences of introducing the all-day school in Hungary
- 75 **Csilla Rubovszky Jeneiné:** Digital Innovation in Care for the Elderly – or „Smarthome” instead of residential institutions

Social Work

- 101 **István Budai:** Vision and possibility of dynamic balances in the Hungarian social work education I.

Memory

- 114 **Erzsébet Szász:** Family memories about Rezső Hilscher I.

127 **Abstracts**

129 **Contents**

SZERZŐINK FIGYELMÉBE!

1. A beküldött és a lap jellegének megfelelő írásokat szakértők bevonásával a Szerkesztőbizottság bírálja el. A közlésre benyújtott tanulmány még nem publikált és más folyóiratnál elbírálás alatt nem lévő, eredeti írásmű lehet.

2. A folyóiratban megjelent cikkek szerzői joga a Kiadót illeti, beleértve az interneten való megjelentetés jogát is.

3. A tanulmány szövegét Word-dokumentumban kérjük e-mailben megküldeni.

4. A szöveg első lapja a címlap, amelyen a szerző(k) neve, foglalkozása, végzettsége, munkahelyének megnevezése, e-mail címe, a cikk címe (alcíme) szerepeljenek és az esetleges köszönetnyilvánítások *-gal jelölt lapalji jegyzetben.

5. A szövegtörzshöz csak olyan lábjegyzetek kapcsolódjanak, amelyek a főszöveghez fűznek megjegyzéseket, kiegészítéseket stb. Pusztán irodalmi hivatkozásokat tartalmazó lábjegyzetek ne legyenek. A lábjegyzeteket lapalji jegyzetként kezeljük. Az irodalmi hivatkozások a főszövegben szerepeljenek a következő formában:

– ha a hivatkozott mű szerzője szerepel a szövegben, a név után zárójelben legyen a hivatkozott mű megjelenésének éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: Piroška (1999: 15–16);

– egyéb esetekben (idézet stb.) zárójelben szerepeljen a szerző(k) neve, a megjelenés éve és szükség esetén a hivatkozott oldalszám(ok), pl.: (Tóbiás–Benedek 1999: 13).

6. A szövegben szereplő táblázatokat számozva, címmel ellátva kérjük. A táblázatok címe, az oszlopok és sorok megnevezése, a magyarázatok a cikk nyelvén íródjanak. Nem fogadjuk el tehát az adatelemző, adatfeldolgozó programokból kikerült nyers, szerkesztetlen, a szövegbe pusztán beillesztett táblázatokat. Amennyiben a szerző ábrát kíván közölni, ezt külön lapon, a kívánt formában megrajzolva kérjük leadni. A diagramokat szerkeszthető formában is kérjük (pl. Excel).

7. A szövegtörzs után, külön lapon kezdve kérjük az irodalomjegyzéket. Az irodalomjegyzék a szerzők neve szerint betűrendben tartalmazza a szövegtörzsben és a lábjegyzetben hivatkozott teljes irodalmat oly módon, hogy a szövegbeli hivatkozásokat az irodalomjegyzékben azonosítani lehessen. Az irodalomjegyzék ne tartalmazzon a szövegben nem hivatkozott művet. Az irodalmi hivatkozásokat az alábbiak szerint kérjük megadni:

– könyv: Szerző(k) (a megjelenés éve): *A mű címe*. A kiadás helye: a kiadó neve;

– folyóiratcikk: Szerző(k) (a megjelenés éve): A cikk címe. *A folyóirat neve*, az évfolyam sorszáma (a szám sorszáma), a cikk kezdő és befejező oldalszáma;

– gyűjteményes kötetben szereplő írás: A szerző(k) neve (a megjelenés éve): A cikk címe. In A gyűjteményes kötet szerkesztőjé(i)nek neve (szerk., vagy ed(s)., vagy Hrsg.): A kötet címe. A kiadás helye: a kiadó neve, a hivatkozott írásmű kezdő és befejező oldalszáma.

– Több szerző esetén a neveket gondolatjellel (–) kössék össze. Legfeljebb három szerző nevét adják meg, ha több szerző van, akkor az első szerzőnév után et al.-t írjanak.

– Az internetes hivatkozásokat az utolsó megtekintés időpontjával egészítsék ki, pl.: (utolsó letöltés: 2014. 05. 05.)

8. Külön lapon kérjük mellékelni a tanulmány legfeljebb 200 szót tartalmazó tartalmi összefoglalóját (abstract) magyar és angol nyelven.

Szerzőink

GÁBOS ANDRÁS,	a Tárki munkatársa gabos@tarki.hu
TÓTH ISTVÁN GYÖRGY,	a Tárki munkatársa toth@tarki.hu
BALOGH KAROLINA,	tudományos segédmunkatárs, Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet balogh.karolina@tk.mta.hu
GREGORITS PÉTER,	szociológus peter.gregorits87@gmail.com
RÁCZ ANDREA,	egyetemi docens, szociológus ELTE TáTK Szociális Munka Tanszék racz.andrea.aniko@tatk.elte.hu
NÉMETH ZOLTÁNNÉ LŐRINCZ ZSUZSA,	szociálpolitikus, Eszterházy Károly Egyetem nemeth.zoltanne@uni-eszterhazy.hu
JENEINÉ RUBOVSKY CSILLA,	PhD, tudományos kutató c.rubovszk@chello.hu
BUDAI ISTVÁN,	a Széchenyi István Egyetem Szociális Tanulmányok és Szociológia Tanszék nyugalmazott főiskolai tanára ibudai12@gmail.com
SZÁSZ ERZSÉBET,	középiskolai tanár, földrajz–történelem szakos tanár, a történelemtudományok doktora, PhD Kempelen Farkas Gimnázium eszasz@freemail.hu

Látogasson el honlapunkra! www.esely.org

